

una posició, un camí, un pensament,... lletra per a ramón

*“Al mig del laberint de murs tebis i mòbils,
Amb neu a la boca i gebre als ulls,
Escampem, franca, la llavor dels somnis,...”*

DESA AQUESTS LLIBRES AL CALAIX DE BAIX / J.V. FOIX

ah! amic ramón, escampàvem, franques, les llavors dels somnis, les utopies quotidianes, les idees al vent—al vent, al vent,...—, llibert de setembre,... que a poc a poc hem anat entreteixint no entre dos sinó entre molts—dones i homes singulars, col·lectivitats,...—, unes llavors, pot ser de primavera?, que sense adobs ni aigua han crescut lentament en la matèria bruna i dolça de la terra; has estat un home comú, en una organització comuna,... i ara ja formes part d'eixa terra desconeguda i emmudida que com *mater* amantíssima ens ha d'acollir; et pense com una ràfega d'aire que transforma les paraules i les coses

les flors i els fruits d'uns llocs comuns que constituïm mitjançant els gests i les accions, els afectes i els sentiments, amb sentit i significància,... naixien o els fabricàvem per a la llibertat i l'emancipació; uns llocs comuns per a desenvolupar teoria crítica i crícsica sobre les experiències de vida que impulsen i transformen els camins cap a un món distint, i sempre, ramón, la creença creuada amb l'esperança, eixes llamineres metzines que formen part del nostre cos i que són tan necessàries com l'aire que suau ens alimenta; un pas a pas que realitzem rere les petjades dels que ens van precedir i, també, imprimint d'altres que faran de guia als propers caminants: és una posició, en definitiva, davant el pervindre que ens marca, potser amb uns signes que altres serenament llegiran en els temps futurs, netejant de cendra, o potser gebre, les biosques de la terra cremada

els camins i les sendes que has fet —i que nosaltres hem de continuar— cap a una formació emancipadora i de classe, cap a una educació popular i un desenvolupament comunitari, cap a la participació real i la construcció compromesa d'una democràcia substantiva,...; gràcies company per edificar camins i sendes, caminant i, sobretot, per substanciar-los amb la teua persona, les teues pràctiques de vida,... —ara ja et veig en el vent del món...— que has gestat amb les teues experiències, audaçment, fixant la convicció plena en la novetat que les dones i els homes aporten al món, aquest ha estat un dels teus anuncis, quasi transparent

que ara farem, nòmades, seguint eixa ràfega d'aire fresc plena de devenirs i/o alliberaments del passat i d'obertures al pervenir, tramant unes xarxes que, com tu sabies, van d'allò possible a allò real i d'allò impossible a allò vertader—un bell i venturós ordit— i com deia freire, és “un camino para hacer concreto lo inédito viable que nos exige que luchemos por él”, uns camins, ja als afores dels laberints, en els quals la nostra tasca, amic ramón, no consisteix tant en contar històries sinó en crear o produir—alguns han oblidat que som treballadors, llavors de treballadores i treballadors que han viscut i han lluitat— els dispositius necessaris on la història puga esdevenir aigua viva, prenyada, que trenca les pedres i fa aflorar la vida: “en la medida en que nos hagamos capaces de transformar el mundo, de poner nombre a las cosas, de percibir, de entender, de decidir, de escoger, de valorar, en último término de eticizar el mundo, nuestro movimiento en él”; unes flors i uns fruits que coïmpliquen sempre una lectura —i una reescriptura— del món, com feies tu, i ara hem de continuar fent nosaltres: “Escampem, franca, la llavor dels somnis,...”, plena de saber i potència, d'esperança i d'amor: subratllem la vida amb la vida, accentuem la vida amb esperança en el pervenir, amb mel a la boca i llàgrimes als ulls,... lluitant i, en les lluites, esdevenir homes i dones lliberts.

Consell de Direcció
Direcció

Pep Aparicio Guadas
Coordinació
Isabel Aparicio Guadas
Redacció
Pascual Murcia Ortiz

Consell de Redacció

Pep Albentosa Labuiga
Vicent Aparicio
Marisa Benavent Faus
Miquel Bononat
Juan Corchado
Iolanda Corella
Rosa M. Falgas
Avelina Llorente
Dolors Monferrer Ferrando
Eva Navarrete
José M. Navarro
Sebas Parra
Agustí Pascual
Francesca Salvà
Juanma Sanchis Marqués
Montse Solaz Latorre
Pepe Such Botella
Inma Vilatersana

Correcció i Traducció

Sònia Blàzquez
Ximo Martínez
Benjamí Borràs
Rafel Benavent

Secretaria i Administració

Rosa M. González Conca

Consell Assessor

Consol Aguilar
José Beltrán Llavador
Joan Borja Sanz
Vicente Carrasco
José Antonio Durá
Goio Fidel Sarmiento
Fina Fombuena
Trinitat Gregori
Jorge Hermosilla
Teresa Hermoso
María Ángeles Llorente
Juanjo Llorente Albert
Marita Macías, Fund. Hugo Zárate
Jaume Martínez Bonafé
Francisco Martínez Salvà
Ángel Marzo
Vicent Mas
Rogelio Navarro
Ramón Paredes
Joan Pérez Alberó
Manuel Rodríguez
Charo Romano
Joan M. Senent
Jordi Vallespir

Disseny i maquetació

Xavi Sellés i Pep Aparicio

ISSN: 1575-9016

Dipòsit legal: V-5125-2000

Quaderns d'Educació Contínua
Centre de Recursos i Educació Contínua
C/. Noguera, 10 • 46800 Xàtiva

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

Amb la col·laboració del **Gabinet de Promoció i Ús del Valencià**
Ajuntament de Xàtiva
Regidoria de Cultura

(Quaderns d'Educació Contínua no es fa responsable de les opinions dels col·laboradors de la revista.)

Sumari

Portada

Cabeza de mujer

Joan Ramos

Técnica mixta

32,5 X 42,0 cm

Col·lecció pròpia

Editorial • 4

Carpeta: comunitats i dinàmiques educatives i socials

Coordinat per Trinitat Gregori i Fina Fombuena

Model integrat per al treball social comunitari.

Rosario Alonso Alonso, professora Departament de Treball Social i Serveis Socials, Universitat de València • 5

Els diagnòstics comunitaris: estratègies metodològiques

Joel Martí, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona. I • 18

Estrenyent marges. Educació No formal i Treball Social en el pla local

M.ª Cristina Melano. Professora Universitat de Buenos Aires • 42

Contínua

El sistema integrat d'informació i orientació professional

Miguel Llanes, Rogelio Navarro i Arturo Boix • 55

Persones i territoris

Construint desenvolupament comunitari des dels serveis públics

Moisés Carmona, Atanasi Céspedes i Elisenda Vegué • 63

Xarxa social, pobresa i treball social

Rafael Aliena i Josefa Fombuena Valero, professors del Departament de Treball Social i Serveis Socials, Universitat de València • 82

Cresol de cultures

Ana Sales Ten, professora Departament de Treball Social i Serveis Socials, Universitat de València • 95

Atrevir-se a saber més enllà dels 50. Una experiència educativa en convivència amb l'escola de la vida

Vicent E. Comes Iglesias, coordinador de la Universitat dels Majors de Florida Centre de Formació; i Carme Montalbà Ocaña, professora de la Universitat dels Majors de Florida Centre de Formació • 104

Les associacions rurals: entre la reproducció de la solidaritat tradicional i el desenvolupament local

Zoubir Chattou. Universitat de Meknès (Marroc) • 113

Investigacions

Presentació d'un projecte de recerca/acció en Treball Social Comunitari: experiència de treball col·laboratiu entre professionals de la intervenció social, ciutadans i professors de la Universitat

Rosa M. Alemany Monleón, Ferran Cortés Izquierdo, Marta Llobet Estany, Conxa Ainsa Cínca. Professors Treball Social de la Universitat de Barcelona • 131

Arxiu

Diàlogica: El lament de la casa que parlava o de com els recursos adopten veus distintes o pròpies o del "ensinofogament" de naufragats en Xàvega de Pedra

Alfonso García Vilaplana • 139

Com participar en els Quaderns d' Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 8 a 12 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitze el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.

- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.

- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.

- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.

- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Correu electrònic: crec@dva.gva.es / www.dva.gva.es/crec

Les comunitats com a llocs comuns on la memòria, i les accions socioeducatives que ells activen, com a nexes d'enllaç entre dones i hòmens, entre persones adultes i jòvens, entre els éssers humans i les comunitats, entre comunitats i comunitats,... lluny, molt lluny, de la nostàlgia entre folklòrica i kitch i prop, molt a prop, de ser les situacions-en-context on es real i actual la constitució d'un nou imaginari social que ens ajude a configurar espais, ferramentes, dispositius,... i, en definitiva, processos de llibertat i d'emancipació.

Això és el que hem pretès amb aquest quadern, edificar un pont de mars de diferents colors que unisca comunitats i persones, pràctiques i organitzacions,... més enllà de les servituds i les coaccions econòmiques, polítiques,... possibilitant realitzar relacions socials i educatives, culturals i econòmiques, noves, per a poder fer aflorar el fruit i la flor de la democràcia en accions i esdeveniments, i d'aquesta manera, desenvolupar teoria sobre les pràctiques crítiques i crísiques, impulsar els nostres coneixements, realitzar experiències vives, junt amb d'altres que des de diversos llocs ens arriben, per a reiniciar i/o completar els processos-projectes d'educació popular, desenvolupament comunitari,... que així estem implementant; camins i sendes, velles i novelles, sobre les mars...

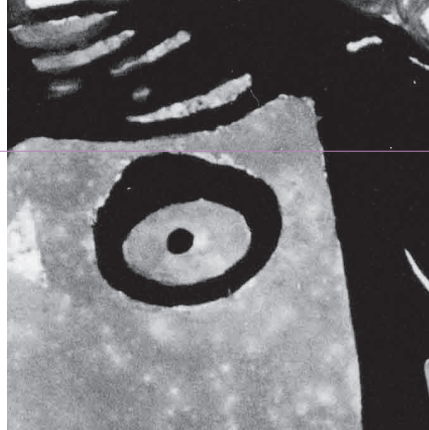
Aquesta perspectiva ja assenyala amb signes i gestos, amb afectes i emocions, evidents i esperançadors, les fites d'un caminar, que deixa en eix el seu caminar petjades —lleus i transparents algunes, altres profundes i bel·les— que com nòmades seguim en altres caminejars a través d'aquests indicis i empremtes que, poden esdevenir, o confluïr, en una vasta xarxa d'iniciatives, organitzacions,

col·lectius,... que anem fent camí, lentament, dialogant entre les passions i les accions, per a posar en comú paraules i textos, recursos i ferramentes, esdeveniments,... per compartir i avançar coneixements i experiències, procediments i comprensions,... unes xarxes que van de allò possible a allò real i d'allò impossible a allò vertader, és pot ser "un camí per a fer concret allò inèdit viable que ens exigeix que lluitem per ell".

La llibertat i la cooperació, la solidaritat i la igualtat, noves identitats,... requereixen unes altres comunitats, unes altres dinàmiques educatives i socials, culturals i polítiques, econòmiques; unes altres maneres de viure i relacionar-se, de construir el nostre hàbitat —urbà i rural, social i singular—, de (re)novar la nostra manera de pensar i fer,... i no es tracta sols d'una estratègia de drets —més o menys universals— que podria convertir-se en una falsa i irreal expectativa i, mentre, no es transformen les condicions materials, tècniques, econòmiques, polítiques,... que determinen i/o condicionen la situació-en-context de les comunitats, de les dones, dels infants i dels hòmens.

Es tracta, novament, de proposar reflexions sobre pràctiques i experiències així com aportacions teòriques que ens servisquen com a una col·lecció de referències comunes per iniciar processos de repensar i refer el concepte de comunitat, de les dinàmiques educatives i socials,... a programar i desenvolupar,... en un pensar-fer que és sinònim de cooperació i autonomia, de creació i convivència, de llibertat i comunitat i així, "La llibertat es converteix en la mesura d'un vincle social lliure i de la determinació positiva de fins comuns." ¹; un caminar preguntant, preguntes, sempre, velles i novelles, un caminar fent potència.

¹ Postmodernidad y comunidad. Pietro Barcellona. Trotta. Madrid, 1992

Model integrat per a treball social comunitari

Rosario Alonso¹ • Departament Treball Social, Universitat de València

i

Aquest article presenta, com el seu títol indica, un model integrat per a Treball Social Comunitari², encara que calga fer-lo de forma sintètica per raons d'espai. Aquesta breu síntesi s'estructura en dues parts. En la primera, a manera d'introducció, es fixarà la posició que mantenim pel que fa al TSC. I en la segona, es desenvoluparà el citat model integrat (marc teòric i procés metodològic), prenent com a punt de partida la primera part.

Actualment s'utilitza freqüentment l'adjectiu participatiu com un element diferenciador en el nostre àmbit. Així s'escolta parlar de diagnòstic participatiu o pressupostos participatius, per exemple. Doncs bé, precisament, el model que presentem es caracteritza per ser participatiu, però amb un concepte de participació com a procés que permet comptar amb els actors des del primer moment que es tracta de conèixer la seua realitat per a actuar en ella.

¹ Catedràtic d'escola universitària en el Departament de Treball Social de la Facultat de Ciències Socials en la Universitat de València. De formació és Doctora en Psicologia Social, Diplomada en Treball Social i Assistent Social.

² Aquest model integrat pot veure's detalladament en el projecte docent a Càtedra d'Escola, titulat La intervenció comunitària en Treball Social (València, 2002). També podrà consultar-se en un llibre de pròxima aparició de R. Aliena, R. Alonso i J. Fombuena. La part metodològica podrà consultar-se en l'article de pròxima publicació titulat "Procés metodològic en el Treball Social Comunitari", en la revista Política Social i Serveis Socials del Consell General de Col·legis de Treballadors Socials i AA.SS, Madrid.

³ Entenem el territori com entitat física i social transformable. En ell es configuren i tenen lloc les relacions socials. El Territori influeix en les condicions materials i subjectives de la vida de la població i conforma determinats problemes. D'aquí la interrelació amb els altres elements estructurals de la comunitat.	1. Introducció: prenent posicions pel que fa al TSC Per a comprendre millor el contingut d'aquesta part cal dir que tractem de respondre a les següents qüestions: com es defineix la comunitat?, cal parlar de Treball Social Comunitari o de treball comunitari?, com definir el TSC? Com es defineix la comunitat? L'element nuclear d'aquesta síntesi és la comunitat, en un triple sentit: la comunitat és la unitat d'atenció per al treballador, que, com a subjecte-objecte, es converteix en l'actor principal del procés d'intervenció que impulsarà canvis, i serà el context en què es realitza. Això ens obliga a donar una definició operativa de la comunitat perquè facilita el seu estudi i comprensió, ja que es convertirà en guia per a l'acció. En aquesta definició pràctica la comunitat és la població (o algun sector d'ella) que viu en un territori³ bé delimitat, que comparteix una sèrie de necessitats i que es dota dels recursos necessaris per a satisfer aquestes necessitats; entre aquests recursos, com a principal actiu, estan les capacitats potencials de la població que suportaran accions concordes a les seues pròpies capacitats i motivació. Com pot observar-se aquesta definició està configurada per quatre elements estructurals: la població, el territori, les necessitats i els recursos. Aquests elements, les seues dimensions i variables, es constituïran en una guia per al primer coneixement global de la comunitat (aproximació a la comunitat). Treball Social Comunitari o treball comunitari? La discussió sobre la utilització d'aquestes denominacions és antiga. En alguns països, com el Regne Unit es va arribar a l'acord següent: es denomina Treball Social Comunitari a l'acció professional realitzada pels treballadors socials en la comunitat i amb la comunitat, basada en els valors del Treball Social (TS), utilitzant-ne teoria i metodologia específiques; es denomina treball comunitari al realitzat per altres professionals que utilitzen la metodologia i els valors del TSC; en el nostre context s'utilitza l'expressió d'intervenció comunitària per a referir-se al treball comunitari i al TSC. Assumim la diferenciació terminològica i, en conseqüència, el contingut d'aquest article fa referència al Treball Social Comunitari (TSC). Com definir el Treball Social Comunitari? Referent a això, també s'han produït debats sobre les diverses formes d'entendre'l, sense acord fins aleshores; en elles es tractava d'aclarir si és una intervenció generalista o especialitzada, directa o indirecta i si es realitza en el context macrosocial o microsocial. La posició adoptada ací és la següent: considerem el treball social comunitari una pràctica professional generalista i directa, desenvolupada en un context que se situa entre el nivell microsocial i macrosocial. Parlar de pràctica generalista (unitària, holista) significa que el professional mateix pot treballar indistintament amb individus, famílies, grups, organitzacions i comunitat, és a dir, es treballa amb les distintes unitats d'atenció. Una pràctica generalista facilitarà l'atenció individual requerida, però amb la mirada posada en la incorporació d'aquestes persones als grups amb els quals es pot treballar en la comunitat; si no es treballa amb una orientació comunitària, els treballadors socials tindran grans
---	---

dificultats per a eixir de l'atenció directa. Per a justificar aquesta posició, només oferirem un argument pràctic i dos teòrics. El pràctic ve donat per l'escassetat de mitjans (humans i materials) en els Serveis Socials de Base, que imposa el predomini d'una pràctica de gestió als seus professionals. Arguments teòrics: Primer, sota la denominació de generalista o unitària el que està en joc és una concepció holista de la intervenció social; això significa buscar un equilibri entre el social i el psicològic, ressaltant la dimensió psicosocial de les persones i la seua relació activa amb l'entorn. Segon, existeix una interdependència entre els processos psicològics i els socials; els processos psicològics (mentals) influeixen en la forma de funcionar la societat i en la interacció social, i els processos socials, al seu torn, influeixen en les característiques de la psicologia humana.

La intervenció comunitària generalista s'entén com a pràctica directa amb la comunitat, ja que es treballa directament amb ella; es realitzarà també una pràctica indirecta per al desenvolupament de funcions complementàries com són la investigació, la planificació i la coordinació. Aquesta intervenció generalista, en la qual predomina la pràctica directa es mou en una línia contínua que va de la intervenció micro (treball individual o familiar) a la macro (gestió, organització o planificació). En aquest continu cal situar-la en una banda mitja que denominaríem nivell d'intervenció *mezzosocial*, perquè es realitzarà amb grups i organitzacions.

2. Model integrat per al Treball Social Comunitari

2.1. Marc teòric: està format per teories de curt abast (teoria no directiva i de la motivació, dinàmica de grups), i pels dos conceptes operatius fonamentals del model (participació com a procés i empowerment) encara que se n'utilitzen altres.

Teoria de la No-Directivitat (ND)⁴: concep la persona amb capacitat de desenvolupar-se i postula que té capacitats que necessita descobrir per a desenvolupar-les, sent necessari per a això oferir a la persona contextos apropiats; dit d'una altra manera, la ND veu l'home com un ésser capaç de desenvolupar-se i si es fes càrrec de si mateix, sempre que se li oferisquen condicions socials adequades per a poder fer-lo. Aquesta teoria tracta de respondre al malestar dels subjectes, és a dir, a les seues necessitats sentides, sent aquest el punt de partida per a la intervenció. Com a objectius centrals, en citarem tres: facilitar contextos adequats en els quals les persones puguin descobrir i desenvolupar les seues capacitats i habilitats, desenvolupar el pensament lògic i així tractar de propiciar la seua autonomia. Per a aconseguir aquests objectius es dóna prioritat a la funció socioeducativa (capacitadora) i al rol d'educador social; a mesura que s'adquireixen coneixements i es desenvolupen capacitats, aquesta funció passa a segon pla paulatinament i cobrarà importància la funció d'assessorament, apareixent el rol d'assessor. La intervenció professional no serà prescriptiva sinó socioeducativa donant suport el desenvolupament de competències (personals i socials) en

La intervenció comunitària generalista s'entén com a pràctica directa amb la comunitat, ja que es treballa directament amb ella; es realitzarà també una pràctica indirecta per al desenvolupament de funcions complementàries com són la investigació, la planificació i la coordinació

⁴ Batten és qui la utilitza en treball social. Vegi's la bibliografia.

⁵ S'oposa al concepte de participació com a estratègia, en la qual el tècnic realitza el diagnòstic, planifica i, després, demana a la població que participe voluntàriament per a engegar allò planificat per ell.	les persones per a identificar les necessitats causants del seu malestar, elegir les solucions que poden remeiar-lo, i posar-se en acció per a aconseguir els canvis desitjats. La forma de conèixer i fer es planteja com una investigació-acció i les eines específiques fonamentals per a treballar són la pregunta sistemàtica i la discussió en grup, així com les aportades per la dinàmica de grup. La teoria de la motivació, amb la seua teoria de les necessitats, explica la raó que mou a les persones a posar-se en acció. Aquesta teoria afirma que els individus es posen en acció motivats per la necessitat fonamental a cada moment per a ells, posant totes les seues capacitats al servei de la satisfacció de la necessitat dominant. Aquesta necessitat centra tota l'atenció de la persona i la seua capacitat d'acció per a satisfer-la, convertint-se les necessitats en un mobilitzador potent dels recursos personals per a l'acció. Una necessitat deixa de ser-ho quan s'ha satisfet, ocupant el seu lloc una altra d'ordre superior que suscitarà el mateix procés en el subjecte fins a ser satisfeta. En termes pràctics, pot dir-se que la necessitat definida pel subjecte (necessitats sentides) és la que centra tota la seua atenció i pot mobilitzar tota l'activitat que és capaç per a satisfer-la; traslladant això al Treball Social podem dir que les necessitats sentides són un mobilitzador potent per a la intervenció social; el professional ha de tenir en compte aquest procés, si vol que els subjectes siguen actors, prenent com a punt de partida per a l'acció les necessitats sentides, i no les necessitats objectives definides pel professional. Aplicant aquesta teoria a la comunitat, les necessitats sentides individuals cal definir-les en termes de necessitats col·lectives sentides; això es fa per mitjà de la discussió en grup sobre els problemes, mancances o interessos de millora que les persones de la comunitat tenen en comú, constituint-se qualsevol d'ells en necessitat sentida prioritària, quedant jerarquitzades les altres. Per a aconseguir l'acció grupal cal tenir en compte una sèrie d'elements que influeixen en la motivació grupal i recolzar-se en la dinàmica de grup. La motivació grupal fa referència a les aspiracions que té el grup al fixar els seus objectius i aquesta motivació es visualitzarà en els esforços que estan disposats a fer els seus membres per a aconseguir aquests objectius. Per a mantenir la motivació en el grup, assenyalarem com a factors més importants els següent: el lideratge, amb les conductes del líder centrades en la tasca i en els aspectes socio-afectius del grup; la cohesió del grup, en la qual també influeix el líder, el sentiment de pertinença i la maduresa afectiva del grup; l'elecció dels objectius compartits que han de ser adequats a les capacitats del grup i a la seua motivació (compromís enfront de l'esforç), i la forma de realitzar la tasca que pot arribar a produir mandra o ganduleria social, si algun membre descarrega les seues responsabilitats sobre uns altres. <i>Conceptes operatius:</i> Participació com a procés⁵. La definim com el procés a través del qual els actors desenvol-
---	---

lupen les seues capacitats en l'acció. És un procés d'acció de baix cap a amunt. Implica que els afectats prenen part des de l'inici del procés en el qual es defineix què passa, sobre què actuar i com cal fer-ho. El seu objectiu és convertir en protagonistes dels canvis els interessats, de manera que puguin fer-se autònoms per a l'acció i no mers instruments en ella; per consegüent l'objectiu immediat és incorporar la població al procés de treball. S'utilitzen coneixements formals i informals. El treballador social, a més de tenir sòlids coneixements tècnics, ha de ser un expert en els processos d'interacció i de maneig dels grups. L'etapa més important del treball és la primera, en ella s'inicien els contactes amb la comunitat, i d'un bon contacte i empatia dependrà l'èxit de la participació, per això cal prendre's el temps necessari i fer-ho sense precipitar-se.

*Empowerment*⁶. És un concepte molt inclusiu i descriptiu per al nostre model teòric, perquè està present implícitament en la no-directivitat i en el concepte de participació com a procés. No admet traducció literal perquè conté dues dimensions: la transferència de coneixement a la població i el lliurament de poder, que no-delegació d'aquest. El desenvolupament de capacitats i habilitats en la població⁷ suposa lliurar a la població el poder que el professional té pels seus coneixements específics. Diem lliurament de poder, i no-delegació, perquè els coneixements són font de poder per a qui els posseeix, i el professional els transfeix a la població i amb el lliurament (ho vulga o no) la font de poder.

Si haguérem de sintetitzar al màxim els elements teòrics exposats, podria dir-se que la teoria no-directiva, juntament amb la teoria de la motivació, ofereix l'explicació teòrica per a la intervenció i la participació proporciona el procés pràctic per a aconseguir l'*empowerment*, que podria considerar-se un efecte del procés; la dinàmica de grup ens ofereix coneixements per a l'anàlisi dels processos interns d'aquests i les eines tècniques per al maneig del grup.

2.2. Procés metodològic

La proposta⁸ que es presenta mostra el procés complet per a orientar a qualsevol professional que s'apropa a una comunitat desconeguda. No obstant això, no es pot oblidar que, en el context espanyol un treballador social que s'incorpora als Serveis Socials Municipals, generalment, ha de fer més atenció individual que intervenció comunitària; o, en el millor dels casos, realitzar les dues al mateix temps. Per això tractem que aquesta proposta siga útil al treballador social que arriba nou a la comunitat amb una perspectiva d'intervenció comunitària i per a la qual està en ella desitjant canviar la seua perspectiva de treball. A nostre judici, el fet d'estar fent treball individual no hauria de ser un obstacle per al professional si la seua perspectiva és la de treball amb la comunitat, ja que l'atenció individual pot ser la manera d'entrar en contacte amb els usuaris per a incorporar-los després a algun grup, si es treballa en una perspectiva de prevenció social amb la intervenció comunitària. Si es passa d'una in-

⁶ És un terme encunyat en els mitjans professionals anglòfons. Generalment en la literatura professional es tradueix per potenciació o enfortiment, quedant-se curt respecte al significat del concepte anglès.

⁷ Tal com s'ha descrit, així poden ser protagonistes del procés: prendre decisions, dirigir el canvi en l'adreça decidida i perquè puguin organitzar-se.

⁸ La nostra proposta metodològica és deutora de molts diversos sabers (del treball social i de la psicologia social europea) i autors distints. N'esmentarem alguns: Batten és el preferit perquè aplica la teoria de les necessitats a la pràctica amb senzillesa i eficàcia, encara que el seu llibre bàsic està esgotat fa anys; poden trobar-se elements metodològics d'autors més pròxims, com Marco Marchioni, Alan Twelvetrees i Cristina de Robertis. També és deutora de la pràctica, perquè s'utilitza en la matèria que imparteix (Intervenció comunitària en Treball Social), en pràctiques externes en Instituts i en la pràctica directa.

⁹ No la descriurem per falta d'espai. Serà fonamental quan es pretén un canvi en el model d'intervenció individual al col·lectiu. No s'ha de fer precipitadament perquè cal vendre el nou projecte a la institució com un nou servei que podria produir més satisfacció als usuaris i fer la institució més competitiva. Cal buscar el moment i definir les estratègies per a iniciar el procés directe d'intervenció. Convé incorporar a altres professionals al projecte per a dissenyar-lo. És a dir, el treballador social ha de treballar en tres fronts: l'institucional (venta del projecte i assumptió de responsabilitats de la institució), en el tècnic (crear estructures de treball -formar equip, comissió tècnica- i elaboració del projecte pròpiament aquest) i en l'estil de treball, treballant el canvi personal com a professional, al que ja al·ludim.

¹⁰ Com pot observar-se, les dues primeres fases corresponen als dos primers nivells d'investigació en ciències socials, perquè es tracta de fer una investigació exploratòria de la comunitat, prenent com a dimensions els quatre elements estructurals de la comunitat (territori, població, necessitats i recursos). Després es realitza una investigació descriptiva (segon nivell) l'objectiu del qual de coneixements serà descriure les necessitats sentides de la població o d'un sector d'ella.

tervenció amb perspectiva individual a una altra comunitària, el professional ha de fer canvis en la seua forma de veure, escoltar i observar; no es pot oblidar que les persones de la comunitat formen part de molt diversos grups, en els quals es produeixen processos d'influència (intragrupals i intergrupals), i que també es mantenen relacions amb l'entorn, produint-se processos d'influència mútua; per consegüent, les persones de la comunitat mantenen relacions situades al llarg del contínuum que va de les relacions interpersonals a les intergrupals, concordes al paper jugat per elles i a la relació amb el seu entorn.

El procés de treball que proposem, tractarà d'ordenar lògicament les accions necessàries que condueixen a aconseguir els objectius propis del TSC i de la població amb la qual es treballa. Sense ànim de ser exhaustius, es delimiten els següents objectius:

Objectius a curt termini: iniciar un procés d'investigació-acció en el qual diferents grups de la població defineixen i prioritzen les seues necessitats col·lectives sentides i inicien accions per a satisfer-les. Desenvolupar les capacitats i habilitats necessàries en aquests grups per a ser autònoms en la definició i satisfacció de les seues necessitats. Desenvolupar la competència individual i social. Incorporar els usuaris amb demandes individuals expresses a la dinàmica de participació grupal.

Objectius a mig termini: propiciar l'organització d'una estructura (intergrup) que articule els projectes dels diferents grups i l'organització en un pla més ampli que tinga impacte en el benestar de la comunitat. Facilitar el procés de participació de la comunitat en la millora, adaptació i creació de recursos o serveis que satisfacen les necessitats col·lectives sentides a través d'aquest intergrup. Desenvolupar capacitats i habilitats en aquest intergrup perquè complisca funcions de planificació, coordinació i avaluació de l'acció en la comunitat de forma autònoma.

Llarg termini: aconseguir que la competència personal i social de les persones els permetta mantenir relacions adequades en el seu entorn i amb el seu entorn. Aconseguir l'autonomia i l'autoorganització. Oferir assessorament tècnic a grups, a l'intergrup o a organitzacions que ho sol·liciten. Donar suport a la comunitat perquè la seua experiència tinga impacte en comunitats veïnes.

Aquest procés d'intervenció s'estructura en cinc fases, a més d'una preparatòria de la intervenció⁹. En la primera, Aproximació a la Comunitat, es realitza una investigació exploratòria que permet al professional, desconexor de la comunitat, fer les primeres indagacions i obtenir informació per a tenir un coneixement extern d'ella. La segona fase, "Estudi de Necessitats Sentides"¹⁰, és on s'iniciaria la investigació-acció i té com objectiu descriure les necessitats col·lectives sentides. La tercera fase, "Formació de Grups", té com objectiu a configurar grups partint de les necessitats col·lectives sentides, definides en l'etapa anterior, per a treballar en pro de la seua satisfacció. En la quarta fase, denominada "Formació de l'Intergrup", es tractarà de crear una estructura que permeti passar de la intervenció amb grups

a la col·lectiva. I la cinquena seria la de treball amb grans grups, amb minories o amb altres comunitats veïnes, denominant-se llavors "Fase intercomunitària", com fa Marchioni. Vegem de forma succinta cadascuna d'aquestes fases.

Primera Fase. Aproximació a la comunitat o fase exploratòria.

És un acostament a la comunitat com a objecte de coneixement i té un doble objectiu: explorar la comunitat en els seus elements més externs i iniciar els primers contactes amb ella. En aquest primer moment cal deixar-se veure i iniciar contactes amb qualsevol pretext, per exemple, al buscar les fonts d'informació.

És un primer nivell de coneixement i per a això s'utilitzaran les tècniques de coneixement a l'ús (observació, anàlisi documental i estadístic, i entrevistes informals). La seqüència lògica del treball seria: 1) Marcar els objectius de coneixement i de primers contactes amb la comunitat; 2) elaborar una guia per a recollir la informació, estructurada pels quatre elements estructurals que defineixen la comunitat, incloent en cadascun d'ells tots aquells aspectes que ens permeten tenir una imatge de conjunt respecte al territori¹¹, població¹², necessitats-demandes¹³ i recursos existents; 3) concretar les fonts d'informació (en la pròpia organització i en altres); 4) recollir la informació: primer en la pròpia institució i al mateix temps anar fent l'observació; 5) recollir informació complementària en altres institucions (segueix l'observació); 6) ordenar i sistematitzar la informació per a ser analitzada i 7) elaboració de l'informe d'aquesta investigació exploratòria. Finalment es dissenyarà la seqüència de la fase següent

Segona Fase. Estudi de Necessitats Sentides

Té com a objectiu general incorporar la població a una investigació-acció que tindrà com a resultat l'anàlisi de les necessitats, la presa de consciència d'aquestes necessitats col·lectives i l'inici de la formació de grups. Es posa l'accent en l'estudi de les necessitats sentides, perquè són les que poden mobilitzar a les persones per a treballar amb l'objectiu de satisfer-les. Així pot iniciar-se un procés de participació a través del qual es creen les condicions per a desenvolupar les capacitats i habilitats necessàries que permeten a les persones ser autosuficients. Aquesta fase se subdivideix en dues etapes: a) Definició de les necessitats sentides i b) Devolució de la informació.

a) Definició de les necessitats sentides: es tracta d'implicar la població en l'anàlisi de les necessitats sentides. S'inicia el procés d'investigació-acció perquè són ells qui investiguen sobre els seus problemes, els prioritzen, tracten de proposar solucions i de veure com poden portar-les a terme. El treballador social facilita el procés d'interacció entre la població i inicia la transferència dels seus coneixements. La funció socioeducativa és prioritària.

L'etapa tindria el següent ordre lògic: 1) delimitació d'objectius, de coneixement (conèixer necessitats, prioritzar-les, buscar solucions, saber a què es comprometen) i de procés

¹¹ Per exemple: extensió, organització segons destinació del sòl i activitats econòmiques, habitatges, zones verdes, infraestructura, serveis de conservació, etc.

¹² Per exemple: característiques sociològiques, estructura de la població, tipus de famílies, condicions de l'habitatge, tipus de grups, associacions, etc.

¹³ Diversos tipus de demanda real i fer hipòtesis de necessitats objectives. Per a això cal posar en relació les quatre dimensions: si analitzem les característiques de la població situada en el territori (per barris o zones diferenciades) i els recursos existents en aquest territori apareixeran les mancances que poden denominar-se necessitats objectives.

¹⁴ Preguntes generals (per a no incloure la resposta), que no puguin contestar-se amb un "sí/no", que estiguin ordenades d'allò més general allò particular. ¹⁵ Per a conèixer la descripció de la tècnica pot consultar-se qualsevol publicació de tècniques de grup. Per a conèixer el procés minuciosament descrit consultar, per exemple, Vargars, L i altres (1993).	(incorporar la població al procés, desenvolupar capacitats, prendre consciència individual i/o col·lectiva de les necessitats compartides). 2) Concretar la informació que cal recollir, que, com en qualsevol investigació descriptiva, es deriva dels objectius de coneixement. 3) Elecció de les tècniques per a recollir la investigació: cal tenir en compte que han d'afavorir l'expressió lliure de les persones, facilitar la interacció entre elles i la participació alta. L'elecció depèn també de la grandària de la població o grup que cal estudiar; per a la població es proposen les tècniques de discussió en grup i el col·loqui (en qualsevol de les seues modalitats) i per als informants clau, la discussió en grup i l'entrevista no estructurada. 4) Construcció de la tècnica: com en qualsevol tècnica qualitativa cal elaborar un catàleg de preguntes¹⁴ amb tot el que es vol saber (de nou ens guien els objectius de coneixement). 5) Elecció de la mostra: es tracta que participe el major nombre de persones; aquí s'utilitzen els criteris d'una investigació social, buscant mostres que representen les característiques de la població o el seu sector, encara que per a les tècniques qualitatives no es parla de representativitat; si s'utilitzen grups de discussió (discussió en grup) s'han de definir criteris per a elegir els participants que representen al sector. 6) Treball de camp o recollida de la informació segons la planificació anterior, sent escrupolós de respectar-la i en el registre de la informació; després caldrà depurar-la i ordenar-la per a realitzar fàcilment la seua anàlisi descriptiva. 7) Elaborar l'informe descriptiu sobre els resultats pensant en els destinataris d'aquest. 8) Presentació de l'informe a la institució que dona suport al procés i a la població, que farem en l'etapa següent. 9) El disseny del projecte de devolució de la informació bé podria respondre a les preguntes següents: quina informació cal retornar?, a qui?, com faig la divulgació per a aconseguir que vegem els implicats i interessar a qui no ho ha fet?, quines tècniques utilitzar per a la devolució?, què es pot oferir en finalitzar?; això constitueix la preparació de l'etapa pròxima. b) Devolució de la informació: etapa fonamentalment participativa i l'entenem com una forma de presa de consciència col·lectiva dels assistents respecte a les necessitats que comparteixen i les possibilitats de satisfer-les per si mateix; això s'aconseguirà per mitjà de la discussió sobre la informació que s'en retorna. L'acció està guiada pels següents objectius del professional (o equip de treball): fer arribar la informació als que han participat i a qui tinga interès de conèixer-la, facilitar el context de discussió per a prendre decisions sobre els problemes que desitgen abordar, i iniciar el procés de creació de grups segons la necessitat sentida compartida. En la reunió cal diferenciar dues parts: la pròpia devolució de la informació (molt curta) i la discussió sobre aquesta que ocuparà la major part del temps. Per a retornar la informació es proposa un panell informatiu i cartells gràfics, tenint en compte que si es fa de forma simple, gràfica, directa, és perquè es tracta de fer-la comprensible per a facilitar la segona part, la discussió sobre la informació. Per a aquesta s'utilitzarà una tècnica participativa que permeti l'anàlisi i la presa de decisions; resulta molt útil la tècnica del Phillips 66.¹⁵ perquè per-
---	---

met fragmentar un grup gran en grups petits; 66 significa que aquests són de sis persones i es discutirà 6 minuts (amb flexibilitat entre 6 i 10 min.) sobre la tasca assignada pel dinamitzador i després s'exposen els resultats dels grups petits en el grup gran¹⁶. Denominem tasca cadascun dels aspectes que es vol redefinir col·lectivament (necessitats sentides, priorització de dues o tres d'elles, solucions que volen donar-los, etc). Es realitzarà un Ph66 per a cada tasca, i l'últim ha de proposar-los treballar sobre el compromís que desitgen adquirir per a treballar en un dels problemes prioritzats. La reunió acabarà, després d'inscriure's en una llista segons l'interès individual, comproment una cita concreta als que s'interessen personalment pel mateix problema. Una vegada avaluat tot aquest procés només queda elaborar el projecte de treball per a la fase següent.

Tercera Fase. Creació de Grups¹⁷

S'inicia la intervenció amb grups, prenent com a punt de partida els compromisos de la fase anterior. Ara s'han d'utilitzar tots els coneixements de dinàmica de grup; les eines (tècniques) més útils són la pregunta sistemàtica¹⁸ i la discussió en grup, que responen al marc conceptual exposat. Poden produir-se dues situacions: tenir suficient nombre de persones o no. En els dos casos la primera reunió del grup s'iniciarà posant a les persones en contacte (les dinàmiques de presentació són útils per a això) i recapitulant el treballador social sobre els resultats de la discussió anterior, centrant-se en l'específic d'ells; és a dir, la sessió és similar, encara que els objectius són diferents, per això les descrivim de forma separada.

No hi ha suficients persones per a formar un grup. L'objectiu serà augmentar el grup, però aquesta seria la conclusió a la qual han d'arribar en acabar la reunió. Procés lògic de la sessió: a) presentació del grup; b) el treballador social fa un resum de la sessió de discussió del Ph66 (amb referència només al compromís d'ells) i després guia de reunió perquè expressen tots la seua posició a les preguntes següents: què ens porta aquí realment¹⁹?, quins interessos compartim? què necessitem per a satisfer-los?, i som suficients persones per a l'acció?. No s'està repetint el treball, perquè els assistents poden pertànyer a diferents grups petits de la sessió de devolució; per això han de posar en comú la seua definició del problema, necessitat o interès, les seues motivacions per a estar aquí, el que esperen del grup i què pot fer el grup realment. S'acaba amb el compromís de buscar més components, interessaria que es fera fora del seu cercle més personal, perquè el grup no es convertisca en un grup d'amics. Hi ha autors que suggereixen que busque el treballador social.

Hi ha suficients persones per a iniciar el treball de grup. En aquest cas es comença d'igual manera, definint de nou interessos i expectatives en aquest nou context d'interacció, perquè sàpiguen el que poden esperar del grup²⁰. L'objectiu de l'etapa és posar en acció el grup, això requereix un procés de treball que durarà un nombre de sessions segons el ritme del grup. El grup, després de la devolució de la informació ja va prendre consciència d'un malestar difús

¹⁶ Els resultats de la discussió en els grups petits s'escriuen en cartells grans (paper de rotlle continu) que es pegaran en un lloc visible de la paret de la sala perquè els puguin veure tots els participants. És important que tots tinguin la possibilitat de llegir aquests cartells, quan en fa el resum el dinamitzador de la reunió després de cada tasca.

¹⁷ Al parlar de grup ens referim a grups petits centrats en la tasca, la grandària de la qual ha de limitar-se a un nombre que permeti la interacció cara a cara entre les persones. El nombre pot oscil·lar entre 6 i 10 persones, fins a 12, el criteri depèn dels autors.

¹⁸ Denominem pregunta sistemàtica a aquella que se li retorna al grup quan han fet una pregunta directa per a iniciar un procés lògic de preguntes i respostes que el condueixen a la contestació que sol·licitava amb la seua pregunta inicial.

¹⁹ Cal tenir en compte que els assistents poden pertànyer a diferents grups petits de la sessió de devolució. Per això han de posar en comú la seua definició del problema, necessitat o interès, les seues motivacions per a estar aquí, el que esperen del grup i què pot fer el grup realment

²⁰ Recordeu que amb el nostre model, es tracta de transferir coneixements,

desenvolupar capacitats i habilitats, per això cal començar a introduir aspectes d'organització del grup, perquè siga productiu i eficaç. Entre la primera i segona sessions els membres del grup han de concretar els següents aspectes: lloc de reunió, freqüència (al principi interessa setmanal) dia i hora; començar a fer la memòria del grup registrant les qüestions rellevants de les reunions (punts a treballar, acords, distribució de les tasques i temps per a la realització d'aquestes, qüestions que queden pendents, etc.); convé tenir en compte que no és útil registrar-ho tot perquè no es tracta de fer un acta, doncs el registre de les reunions té com a objectiu poder avaluar el treball realitzat.

²¹ Arribat aquest moment del procés ja es tenen definits diversos aspectes del projecte (objectius, accions) i ara es tracta de concretar com portar-lo a terme, amb quins recursos es conta i quins més es necessiten, distribució del treball i responsabilitats, temps per a fer-lo, com avaluar el treball, etc. No obstant això, cal tenir en compte qüestions organitzatives respecte a com va a treballar el grup: lloc, freqüència i durada de les reunions, distribució de responsabilitats quant a això,

i dels problemes o interessos que comparteix. El treball pròpiament dit amb el grup comença ara i la seqüència lògica del procés, organitzat en diferents sessions, seria el següent: a) concreció del que volen canviar (definició de la necessitat), b) possibles solucions (què poden fer per a canviar-ho?), c) anàlisi per a elegir-ne una (implica presa de decisions), d) es decideix què fer i com fer-ho (què fer exactament?, qui ho fa?, com ho fa?, quan?, amb qui?, on?)²¹; i) execució del projecte (és el moment d'estimular per a pensar sobre les dificultats i imprevists que sorgisquen, i sobre com resoldre-les o contrarestar-los); f) avaluació del treball (grau de satisfacció, han aconseguit el que s'ha previst? per què?, etc.).

A l'elaborar el projecte d'intervenció, el treballador social ha de tenir en compte tres tipus d'objectius:

- a) Els específics del grup, marcats per ell, la naturalesa dels quals variarà segons siguin grups centrats en la tasca o grups centrats en si mateix,
- b) Els dels seus participants, que s'arribaran a assolir si s'aconsegueixen els primers, i
- c) Els específics del treballador social que, tal com s'ha assenyalat anteriorment, són objectius de desenvolupament humà (transferir coneixements i desenvolupar capacitats i habilitats per a adquirir competència individual i social). Valga dir que els objectius del tipus a) i b) són l'excusa per a treballar els del tipus c). Aquests últims no figuren en el projecte del grup, són objectius de procés específics del TSC i podríem dir que són objectius implícits

Treballar en aquest sentit requereix que el treballador social no oblide que el grup ha de tenir en compte aspectes com els següents: la definició dels seus interessos comuns, l'elecció de les accions apropiades a la seua capacitat i motivació, el principi d'elecció que conjugue el respecte a la llibertat individual i el bé col·lectiu, etc. Tots aquests aspectes pertanyen a l'àmbit de la dinàmica de grups, els elements centrals dels quals per a desenvolupar bé el treball sintetitzat són els següents. En primer lloc, els processos interns del grup (els processos d'interacció, de comunicació, d'influència i resolució de conflictes i presa de decisions) que estan presents en totes les etapes del procés, alguns ho estan en totes i uns altres apareixen quan s'ha de decidir; relacionat amb el procés de comunicació han de treballar-se des del principi les dificultats en el flux de la paraula (digressions, silencis, monopolis de paraula, etc) i les tècniques de comunicació positiva; en segon lloc, els sentiments del grup (pertinença, cohesió, agressivitat i plaer) que han de treballar al llarg del procés, segons van apareixent, perquè el grup arribe a la seua maduresa com a tal. Processos interns i sentiments del grup estan en interacció, encara que es mostren separats per qüestions pràctiques i didàctiques.

En aquesta etapa el treballador social no només treballa amb els grups que forma ella, sinó amb els ja existents i amb les organitzacions i institucions de la comunitat, per a tractar d'incorporar-los al procés de participació comunitària en la pròxima fase de treball.

Abans de passar a la fase següent el professional haurà hagut de fer-se el pla de treball,

ara que ja té un coneixement dels grups existents en la comunitat, dels seus interessos, relacions intragrup i intergrup.

Quarta Fase. Creació de l'Intergrup

Aquesta fase s'inicia quan el treballador social (o l'equip d'intervenció) tracta de crear la necessitat de treballar en algun projecte comú entre els distints grups, organitzacions, institucions i persones, un projecte que transcendisca a cadascun d'ells i que tinga major impacte en el conjunt de la població que està en el territori delimitat.

L'objectiu d'aquesta fase és promoure la creació d'una estructura que integre tots els projectes en curs i que propicie la major participació possible. A aquesta estructura la denominem intergrup²². Com el seu nom indica, l'intergrup és un nou grup format per representants dels diferents grups existents en la comunitat (grups petits, organitzacions, institucions o particulars) que puguin estar interessats en portar a terme algun projecte cooperatiu per a cobrir alguna necessitat compartida per tots ells. Amb aquest intergrup es treballa, òbviament, com amb un grup centrat en la tasca, el procés de la qual hem vist en la fase anterior, amb l'avantatge que aquí es parteix ja d'un nivell de competència dels representants, encara que haurien de desenvolupar altres capacitats relacionades amb el rol que els correspon a cadascun.

Els seus objectius generals, bàsicament, tres a) propiciar la participació del major nombre de persones possibles, b) organitzar i c) coordinar les variades accions en la comunitat. Objectius específics són: dissenyar un projecte d'acció per a satisfer la necessitat comuna prioritzada per tots els participants, articular en un pla d'acció més ampli amb les iniciatives que estiguen en curs i avaluar aquestes accions.

En definitiva, l'intergrup ofereix la possibilitat de treballar de forma cooperativa per a satisfer necessitats compartides per distints sectors de la comunitat. Al seu torn, aquest procés de participació facilita l'oportunitat de desenvolupar capacitats i habilitats que permeten adquirir autonomia a determinats grups de la població que no s'havien incorporat al procés.

Els actors: Els participants han de tenir la condició de representants del seu propi grup (organització o institució) que siguin elegits; es tracta d'evitar l'acte-elecció per a tal comença i la falta de compromís del grup de procedència, al no sentir-se representats. Els representants fan de canal de comunicació entre el grup i l'intergrup, no decideixen per ells. Resulta necessari mantenir l'equilibri en les relacions entre els participants, per a propiciar relacions de paritat amb el reconeixement de l'altre, ja que és probable que cada representant tracte de mantenir una quota de poder similar al pes que té en la comunitat.

L'estructura de l'intergrup ha de ser clara i convé que no siga rígida, però ha de tenir una estabilitat. Pot dotar-se d'instruments de suport, com són les comissions per a desenvolupar activitats concretes i les comissions d'experts per a rebre assessorament.

Treballar en aquest sentit requereix que el treballador social no oblide que el grup deu tenir en compte aspectes com els següents: la definició dels seus interessos comuns, l'elecció de les accions apropiades a la seua capacitat i motivació, el principi d'elecció que conjugue el respecte a la llibertat individual i el bé col·lectiu, etc.

memòria del grup (deixar constància per escrit d'una sèrie d'elements: decisions preses, distribució del treball/tasques assignades, qüestions pendents, resultats obtinguts, aspectes importants del procés...).

²² Prenem la denominació de C de Robertis i H. Pascal, perquè, al nostre judici, planteja de forma molt adequada el pas del treball amb diferents grups al treball amb la comunitat. També podria denominar-se comitè, com ho fa M. Marchioni en la seua proposta metodològica. Ambdues estructures compleixen la mateixa funció en les propostes de treball d'aquests autors.

El paper del treballador en l'intergrup és el mateix que en un grup qualsevol. Les seues competències professionals respecte a organització, planificació, coordinació i avaluació resultaran molt valuoses per a transferir aquests coneixements als components de l'intergrup. Així doncs ocuparà el rol d'educador social i el d'assessor tècnic.

*Cinquena Fase. Treball amb grans grups o Fase intercomunitària?*²³

El procés d'acció segueix el seu curs i la implicació del major nombre de persones en el pla global permet visualitzar la dimensió del treball. Ara es poden establir dos objectius ben diferents: estendre els efectes de la dinàmica als possibles grups grans (alguna minoria dins de la majoria autòctona de la comunitat) requeriria un treball específic amb ella; fer difusió de l'experiència de treball a altres comunitats pròximes, encara que segur que ja s'haurà difós amb anterioritat per les relacions existents entre elles a través de professionals grups, organitzacions i institucions de comunitats pròximes.

Segons el nostre judici en aquesta fase caldrà centrar l'acció tant en el treball amb grups grans com en la difusió de l'experiència realitzada en la comunitat. No obstant això, al mateix temps treballarà amb grups petits que inicien la seua incorporació al procés de participació. El ritme de treball de cada grup (incloent el desenvolupament humà) és distint i cal respectar-lo.

Documentar l'acció

Per a acabar aquest capítol de metodologia farem alguna consideració respecte al registre de l'acció rigorosament. Aquest té tres objectius: facilitar l'avaluació dels resultats, aprendre dels errors i encerts i, finalment, prendre consciència del que es pot fer cooperativament.

Si parlem de rigor en la intervenció, si la necessitat d'avaluar-la s'imposa com un pas més del procés d'acció, arribant a convertir-se en hàbit professional, resulta necessari dissenyar instruments que resulten fiables i útils per a fer-ho.

L'avaluació de les distintes accions del procés de TSC, requereix preveure en el disseny de les accions concretes diferents aspectes relacionats amb què avaluar, com i quan fer-ho. Per això cal dotar-se d'instruments de mesura, cal mesurar abans i després de la intervenció, per a saber quant s'ha aconseguit; també es necessiten instruments de registre que permeten deixar constància de diferents elements prefixats sobre desenvolupament del procés, per a facilitar l'avaluació d'aquest. Els dos tipus d'avaluació (de resultats i de procés) resulten imprescindibles per a fer una anàlisi d'acció els mateixos professionals o avaluadors externs.

Per a realitzar aquest tipus d'avaluació caldria un treball conjunt entre professionals a peu d'obra i docents. Mereix la pena iniciar experiències en aquest sentit.

²³ Són dues formes de denominar-la autors de referència en el nostre àmbit. Cristina de Robertis parla de "treball amb grans grups" i Marco Marchioni la denomina "Fase intercomunitària".

Bibliografia

- ALONSO ALONSO, R. (2002). *Intervenció comunitària en Treball Social*. Projecte de Càtedra d'Escola. Universitat de València.
- BATTEN, T.R. (1965). *Preparació per al desenvolupament comunitari*. Euramerica, Madrid.
- MARCHIONI, M. (2001). *Comunitat, participació i desenvolupament. Teoria i metodologia de la intervenció comunitària*. Ed. Popular.
- MASLOW, A.H. (1991). *Motivació i Personalitat*. Ed. Díaz de Santos, S. A.
- MORALES DOMÍNGUEZ, J.F. i ALTRES (1994). *Psicologia social*. McGraw-Hill. Madrid.
- ROBERTIS, C. i PASCAL, H. (1994). *La intervenció col·lectiva en treball social: l'acció amb grups i comunitats*. L'ateneu, Buenos Aires.
- *TÖNNIES, F. (1979). *Gemeinschaft und Gessellschafta: Grundbegriffe der Regnin Soziologie*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. (Traduït a l'espanyol en Editorial Península)
- TWELVETREES, A. (1988). *Treball de comunitat*. Frontissa. Barcelona.
- VARGAS, L i ALTRES (1993). *Tècniques participatives per a l'educació popular*. Ed. Popular, Ds. Madrid.

Els diagnòstics comunitaris: estratègies metodològiques

Joel Martí

i

1. Introducció

Diuen els diccionaris que un «diagnòstic» és l'art de conèixer la naturalesa d'una malaltia pels signes que li són propis. Segurament, no és la millor manera de referir-se a l'estudi de la realitat i dels processos socials, ja que ni la societat és un ésser viu ni les necessitats socials tenen res a veure amb les malalties (encara que, per no reconèixer conflictes i desigualtats, certs poders s'hi refereixen en aquests termes).

Però, ja ens ha costat prou obrir-nos pas a aquestes noves pràctiques com per ara començar a canviar noms. Així que, de moment, mantindrem el terme de diagnòstic per referir-nos al *procés* de coneixement de la realitat social del qual parlarem aquí. A més, ens referirem a un determinat tipus de realitat, la local, i a un determinat tipus de diagnòstics, els comunitaris, en els quals es projecten dos grans principis que són a la base de les metodologies participatives i que seran presents al llarg de l'article: 1) el valor del saber pràctic com a font de producció de coneixement; i 2) la inseparabilitat entre producció de coneixement i la pràctica social.

En el context metodològic d'un procés participatiu, el diagnòstic s'ubica en el que denominem un cicle d'obertura: es tracta «d'obrir-se» a la diversitat de punts de vista existents i, amb això, «obrir-se» també a les diferents institucions, grups i sectors socials potencialment implicats i/o afectats en relació al tema i objectius plantejats. Una obertura que, per tant, no és només temàtica (analítica i reflexiva), sinó també (alhora) relacional: es tracta d'implicar els actors en el procés (més enllà «dels de sempre») i començar a «moure» les seues xarxes (de vegades acompanyant i d'altres provocant), perquè és a partir d'aquí que estaran en condicions de ser creatius i de convertir-se en els protagonistes de pràctiques socials transformadores. Parlem de creativitat perquè en aquesta obertura no només es tracta de «recollir» el que hi ha, sinó també, i sobretot, de produir: el que hem de buscar és l'intercanvi i la reflexió col·lectiva.

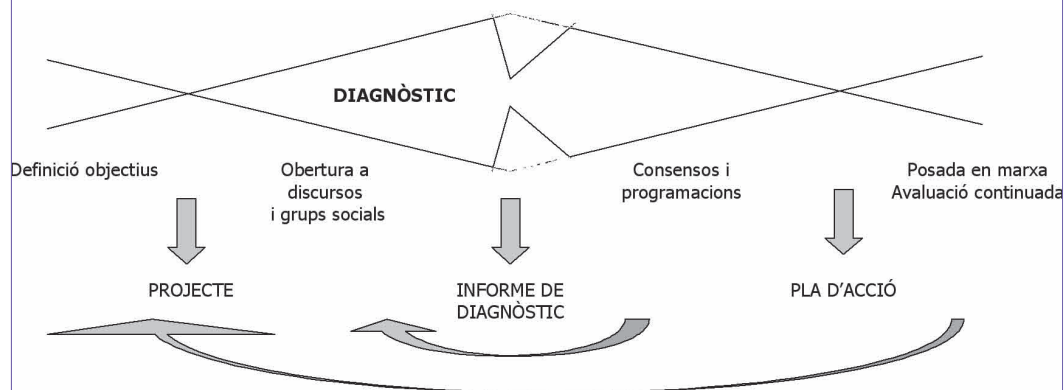
El cicle d'obertura sol arribar a un moment que denominem de «saturació», en el qual s'ha cobert tot l'univers discursiu i propositiu possible: ja no es plantegen nous temes ni es produeixen noves idees. Aleshores, el diagnòstic es «tanca» provisionalment

per passar a ser un nou punt de partida a partir del qual, immediatament, tornar a obrir el debat per iniciar un cicle més ampli de tancament: per construir consensos, per negociar —si és necessari—, i per programar: tasques, actors i temps.

El tancament es concreta amb l'acord i la programació d'un Pla d'Acció. Però es tracta sempre d'un tancament provisional que es torna a obrir amb la posada en marxa d'accions, iniciant així un nou cicle d'obertura (d'avaluació continuada, de rediagnòstic dels canvis i noves realitats). Des d'aquest plantejament, el procés no comença ni acaba: és més una cultura de l'acció col·lectiva que no pas un projecte acotat temporalment; una cultura en la qual obertura i tancament, expansió i síntesi, s'interrelacionen constantment, retroalimentant-se davant dels nous reptes plantejats.

En aquest article ens centrarem en el cicle d'obertura en el qual situem el diagnòstic.

Ubicació del diagnòstic en un procés participatiu

2. Quin sentit té fer un diagnòstic participatiu?

Un diagnòstic forma part d'un procés més ampli que és, sobretot, una acció política. És a dir, no es fa perquè «ens agrada conèixer el nostre barri o ciutat», sinó perquè volem produir determinats efectes en determinades direccions. Aquestes direccions poden ser moltes; per exemple, no tenen res a veure els diagnòstics que es fan des de determinats plans estratègics per tal que la nostra ciutat siga més «vendible» i «competitiva», amb els que es duen a terme en altres municipis i barris com a instruments de transformació social local. Aquí ens referirem a aquestes últimes pràctiques (Marchioni, 2001; Rebollo, 2001; Villasante, 1998).

Des d'aquest plantejament, els diagnòstics juguen bàsicament dos papers en un procés transformador: d'una banda, posar sobre la taula els temes a debatre per poder transformar allò que es pretén transformar; d'altra banda, posar els actors en condicions de fer-ho (ja que les pràctiques transformadores han de desenvolupar-se des de la pròpia comunitat).

Un diagnòstic forma part d'un procés més ampli que és, sobretot, una acció política. És a dir, no es fa perquè «ens agrada conèixer el nostre barri o ciutat», sinó perquè volem produir determinats efectes en determinades direccions

Una primera versió d'aquest apartat ha estat publicada a Martí, J., "Diagnósticos comunitarios y participación local: El diagnóstico comunitario de la Zona Ponent de Tarragona" a Martí, J.; Pascual, J. i Rebollo, O. (coords.), Participación y desarrollo comunitario en medio urbano; experiencias y reflexiones. Madrid, IEPALA (en premsa).

I, com que no tots veiem la realitat des del mateix punt de vista ni de la mateixa manera, el primer és saber en quines coses estem d'acord (sense oblidar que les nostres posicions són diferents). Per exemple, un diagnòstic de l'àmbit educatiu es plantejaria en primer lloc com es veuen les coses des del professorat, des del punt de vista dels pares i mares, des de l'alumnat, des de les administracions educatives, etc. En la mesura en què, per exemple, la convivència siga una necessitat que es plantege reiteradament des de diversos actors, podem pensar que es tracta d'un tema sobre el qual es poden construir acords i avançar. En altres casos, en canvi, allò que es manifestarà en un primer nivell de discurs serà el desacord: per exemple, uns sectors de la població es queixaran de la creixent inseguretat i de la manca de vigilància als carrers, mentre que d'altres ens diran que «molta policia, poca diversió». Es tractarà, llavors, de replantejar el tema i aprofundir; potser el que s'ha de consensuar no és la presència de policia, sinó el creixent distanciament entre els col·lectius de la població, les actituds incíviques, l'apropiació dels espais públics, els recursos existents, etc. Resumint, un diagnòstic busca en primera instància compartir visions sobre la realitat quotidiana i produir consensos partint de la reflexió col·lectiva entre els diferents actors d'una comunitat local. Aquests actors són, fonamentalment, els tres grans protagonistes dels processos comunitaris: ciutadans, tècnics i polítics (Marchioni, 2001).

A més, dèiem que aquestes visions i consensos han de ser un instrument de transformació, de recuperació i reconstrucció d'espais de ciutadanisme. I, tot això —no ho oblidem—, en un context de fragmentació social i en el qual les grans decisions polítiques i econòmiques estan cada vegada més allunyades de la nostra capacitat d'influència. I és precisament en aquest context que no tots els diagnòstics són un instrument de transformació.

Per exemple, de poc serveixen els diagnòstics autocomplaents, aquells que se centren en exaltar les virtuts i excel·lències, o els grans avanços dels darrers anys, o de com, tot i les penúries, no es podia haver fet millor. No serveixen perquè, si així fos, no caldria obrir cap procés d'investigació-acció (compte, perquè, moltes vegades, no ho entén així qui promou processos participatius per legitimar decisions ja preses o, senzillament, per apuntar-se a la moda de la «participació» sense tenir la més mínima intenció de canviar res).

Tampoc no serveixen els diagnòstics destructius, aquells que desemboquen en un críticisme estèril que s'acaba ofegant en la seua pròpia crítica perquè és incapaç d'avançar a partir d'aquesta. De vegades, el críticisme estèril és una caricatura del discurs intel·lectual: la comoditat de denunciar les estructures de desigualtat i dominació des del despatx; d'altres, es deriva del dogmatisme «anti-tot»; aquell que, imitant el pensament únic, acaba dividint el món —i la ciutat, el poble o el barri— en bons i dolents, concloent veritats absolutes i afirmant que «tot aquell que no estiga amb mi està contra mi».

Aquests últims discursos poden aportar molt als diagnòstics per la seua capacitat —de

vegades— de crítica radical (és a dir, pertanyent o relativa a l'arrel) i per la seua capacitat de mobilització. Però no són suficients per a construir pràctiques transformadores per si mateix. Perquè si el que pretenem és anar més enllà del «posar de manifest» per passar a construir realitats alternatives, aleshores no és suficient constatar, per exemple, que les estratègies globals de les elits econòmiques i polítiques degraden les nostres condicions de vida locals, sinó que, a més, hem de ser capaços de plantejar quines respostes podem donar des de la comunitat, no únicament com a «jo» (persona) o «nosaltres» (col·lectiu), sinó treballant conjuntament tots aquells que no són «ells», bo i sabent que som diferents i que els nostres interessos no són els mateixos.

Des d'aquest plantejament ens queden dues alternatives, que podem anomenar la posició «pragmàtica-reformista» i la «constructiva-transformadora» (adaptant una distinció ja introduïda per Hernández, Martín i Villasante, 2003: 26-29).

La posició «pragmàtica-reformista» correspondria a un discurs d'acomodament i resignació, és a dir, al plantejament que la realitat local en què vivim està determinada per processos més amplis, i, sent el nostre marge d'acció tan limitat, el màxim al qual podem aspirar és a identificar les necessitats més manifestes (els símptomes que primer apareixen als diagnòstics: la inseguretat ciutadana o la brutícia als espais públics, per exemple) i intentar pal·liar-les.

La posició «constructiva-transformadora», en canvi, pretén anar més enllà dels símptomes per abordar temes de fons, perquè, tot i que som conscients que el nostre context immediat està cada cop més determinat per decisions globals —i ens mobilitzem contra «la gran política»—, amb menor freqüència posem sobre la taula les respostes que podem donar-hi des de les pràctiques locals, és a dir, un debat sobre el nostre model de ciutat, sobre el nostre desenvolupament local, sobre la nostra relació amb l'entorn o sobre les formes de convivència. Com apunta Villasante (1998), el diagnòstic ha de possibilitar el vincle entre els símptomes (els temes sensibles que generen major debat social en la quotidianitat) i els temes de fons (és a dir, els grans reptes estructurals que hi ha al darrere: economia i treball, territori i medi ambient, models culturals...); i, tot això, des de la sinergia entre el coneixement teòric i el pràctic.²

En aquest sentit, és fonamental que, des d'una posició crítica però alhora constructiva, es plantegen quins són els recursos, potencialitats i oportunitats que la comunitat té per tal de, partint dels símptomes, poder desenvolupar pràctiques transformadores que aborden aquests temes de fons. Posem com a exemple el Pla Comunitari de Trinitat Nova, a Barcelona: a principis dels anys noranta, Trinitat Nova era un barri envellit i oblidat per les administracions, amb pocs serveis i cada cop menys comerços, amb problemes econòmics (famílies amb pocs recursos i poques oportunitats de feina) i dèficits urbanístics (caos edificatori, aïllament...); respecte de l'organització ciutadana, el barri estava pràcticament mort. Un nou

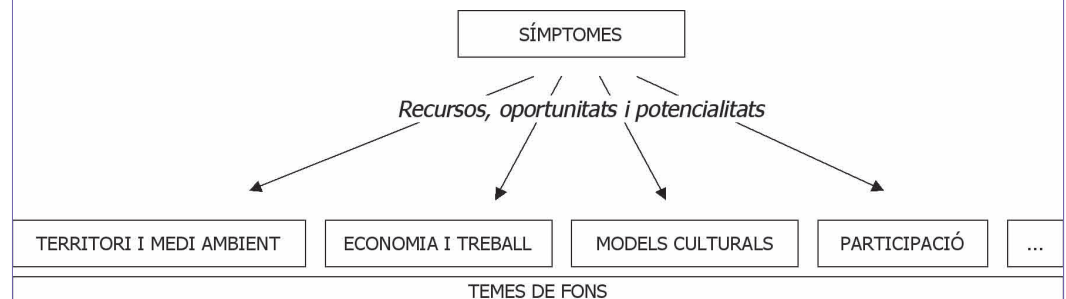
...és fonamental que, des d'una posició crítica però alhora constructiva, es plantegin quins són els recursos, potencialitats i oportunitats que la comunitat té per tal de, partint dels símptomes, poder desenvolupar pràctiques transformadores que abordin aquests temes de fons

² Es tracta, com diu Fals Borda (1993: 18), de recuperar la noció de «bon sentit» de Gramsci, entès com la transformació del «sentit comú» en «sentit crític», en articular coneixement pràctic i teòric.

síntoma de marginalitat es va afegir a aquest panorama desolador quan es va detectar aluminosi en alguns blocs de pisos; el barri es va començar a mobilitzar. Però la cosa no va quedar aquí: aquest moviment ciutadà va ser una oportunitat per plantejar, des dels veïns i veïnes, temes de fons que anaven més enllà del problema immediat. Va començar un procés de construcció col·lectiva cap al que avui anomenen un barri sostenible: un pla de remodelació en el qual els criteris ecològics eren fonamentals, un plantejament urbanístic que abordava la inserció del barri en la ciutat i en el seu entorn natural; un procés de creació d'oportunitats d'ocupació en aquells temes vinculats amb la sostenibilitat i la proximitat; i tot això en el marc d'un projecte educador.

Passar dels símptomes als temes de fons no significa menjar-se el món en un dia, sinó actuar amb la mirada posada en els processos a llarg termini i començar a treballar des del primer dia en aquesta direcció. Autors com McTaggart (1997) proposen, en aquest sentit, començar per «petits temes» i «petits canvis» que els actors puguin digerir, controlar i visualitzar a mig termini i, sobretot, que permeten obrir el camp d'acció cap a transformacions més àmplies.

El pas dels símptomes als temes de fons com a projecte transformador

Aquest plantejament ens permet, doncs, posar sobre la taula els debats necessaris per transformar. Però dèiem que això no és suficient, sinó que, a més, cal que els actors comunitaris estiguin en condicions de desenvolupar aquesta transformació. I és aquí quan diem que els diagnòstics han de ser «participatius».

La qüestió no és únicament incorporar la comunitat com a subjecte de coneixement, sinó vincular subjecte de coneixement amb subjecte d'acció; és a dir, de com *aquest procés de producció de coneixement converteix els actors en protagonistes d'un projecte transformador*, ja que és des del moment que la comunitat participa en la definició i en el coneixement de la seua realitat quotidiana que s'enforteix com a tal, en tres sentits:

En primer lloc, per l'*autoaprenentatge* que es produeix al llarg del mateix pro-

cés. Autoaprenentatge sobre la nostra realitat quotidiana, però també sobre la forma de conèixer-la: obrint progressivament el nostre discurs, integrant la perspectiva «individual» en la de grup (i assumint com a propis els enfocaments col·lectius) i passant d'una visió fonamentalment particular a una d'holística i integrada (Elizalde, 1993: 133). I autoaprenentatge entès també com a creativitat: partim de la base que les nostres idees no estan amagades a la nostra ment, esperant que algú vinga i les descobreixca o que isquen en algun moment d'inspiració, sinó que les construïm a partir de la reflexió i la interacció col·lectiva. Es així com els tòpics, prejudicis i contradiccions que tenim al nostre discurs quotidià es posen sobre la taula i maduren cap a posicions que permeten avançar.

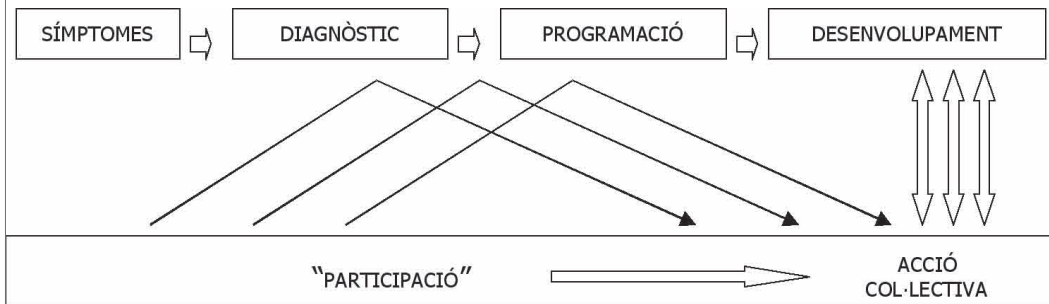
En segon lloc, per la *implicació progressiva* que es produeix quan hem pogut participar activament en totes les fases d'un procés. És en la mesura que veiem recollits els nostres punts de vista que fem nostres els resultats, i és en la mesura que els hem debatut, que podem prendre decisions d'una manera més conscient i participar com a actors actius en el seu desenvolupament. El diagnòstic ha de contribuir a corresponsabilitzar els actors en aquest sentit.

I, en tercer lloc, el procés de diagnòstic ha de ser també un procés de *construcció de relacions socials*. I això difícilment es pot aconseguir des de mètodes tecnocràtics, en els quals el tècnic/a, després de traure les «seues» conclusions, fa les «seues» propostes sobre el que creu que s'ha de fer i el que no. Enlloc de deixar que el tècnic/a es dedique a «predicar» les seues solucions a actors que potser vagen en un altra direcció, sembla molt més senzill obrir processos de reflexió i relació col·lectiva a partir dels símptomes que es plantegen, perquè és justament al llarg d'aquests processos que es van construint pràctiques i relacions alternatives. Des d'aquest plantejament, el diagnòstic ha de permetre als actors «recrear» les xarxes socials: és a dir, transformar-les des de l'autoreflexió sobre les estructures existents i, en definitiva, *potenciar la seua capacitat d'organització*.

És fonamental que els diagnòstics aborden aquesta doble dimensió «participativa». És a dir, d'una banda, interessa incorporar el coneixement pràctic i construir ponts i sinergies entre aquest i el coneixement teòric. Però, a més, cal mobilitzar els actors per tal que siguin ells mateix els protagonistes de les pràctiques transformadores. Molts diagnòstics potencien únicament el primer aspecte: és a dir, «garanteixen» que s'ha arribat a tots els sectors socials, que s'ha incorporat els seus interessos i visions, però no generen una implicació activa en el procés; més que participatius, aquests diagnòstics són «neotecnocràtics» (Blanco i Gomà, 2002), ja que els actors difícilment estaran en condicions de conduir el procés quan els equips investigadors hagen acabat la seua feina.

És a dir, d'una banda, interessa incorporar el coneixement pràctic i construir ponts i sinergies entre aquest i el coneixement teòric. Però, a més, cal mobilitzar els actors per tal que siguin ells mateixos els protagonistes de les pràctiques transformadores

Del subjecte de coneixement al subjecte d'acció

Resumint, entenem un diagnòstic comunitari com un procés d'autoanàlisi d'una comunitat local, que permet als actors construir relacions i propostes integrals sobre determinats temes que donen una resposta (resposta a la pràctica, no només sobre el paper) a las necessitats i oportunitats d'aquesta comunitat, i que permet desenvolupar pràctiques transformadores des de l'àmbit local.

3. Objectius

Les reflexions introduïdes a l'apartat anterior es tradueixen, en el disseny, en dos nivells d'objectius —indissociables a la pràctica— als quals un diagnòstic ha de donar resposta: de producte (és a dir, en relació amb els continguts o la informació produïda) i de procés (sobre com la produïm i les relacions que construïm al llarg d'aquesta producció).

Ambdós nivells d'objectius estan sempre presents en qualsevol diagnòstic, encara que el pes de cadascun pot ser diferent en cada cas. Així, hi ha contextos en els quals prima el diagnòstic com a producte (per exemple, un Pla Comunitari que estiga consolidat i amb una clara implicació de la ciutadania, serveis i administracions, i que vol «rediagnostics» els nous símptomes i els nous reptes de fons des de les últimes intervencions); en canvi, en altres casos és prioritari treballar el diagnòstic com a procés (per exemple, contextos en els quals, gràcies a estudis anteriors, hi ha un gran coneixement de la realitat local i de les postures dels diferents actors, però, en canvi, hi ha actituds i relacions que no permeten avançar).

3.1. El diagnòstic com a producte

Els objectius de producte es refereixen al diagnòstic com a «resultat final», que posa damunt la taula un coneixement necessari per a la continuïtat del procés, consensuat i acceptat com a vàlid per totes les parts. Sintèticament, un diagnòstic ha de respondre a tres grans «dimensions de producte», que podem expressar, més col·loquialment, en tres preguntes-guia.

La dimensió referencial: Què és el que hi ha?

La dimensió referencial apunta a l'obtenció de *coneixements objectivables sobre la realitat social abordada*. És a dir, el diagnòstic ens ha de parlar de «com és el món» en el qual vivim. Ens interessa aquí caracteritzar sociogràficament el territori, població i tema tractat, responent a preguntes del tipus: De quins perfils de població estem parlant? Quines són les seues característiques? Quina és la incidència i tendència dels fenòmens relacionats amb allò que estem treballant? Com es distribueixen els recursos existents entre els grups i col·lectius socials? Quins són els projectes en marxa? I ens interessa també «mapejar» la comunitat, és a dir, identificar quines organitzacions, grups i col·lectius hi ha i les relacions que s'hi estableixen.

La dimensió reflexiva: Com ho veiem?

Quan produïm coneixement no tan sols parlem de com és el món sinó que, pel sol fet de fer-ho, ja estem construint una determinada forma de veure'l. I, partint de la base que un diagnòstic ha de confrontar i dialogar amb els diferents interessos existents en relació amb el tema tractat, no n'hi ha prou amb un coneixement referencial, sinó que també serà necessari aprofundir en els punts de vista; és a dir: «aquests són els temes candents i aquestes són les reflexions que els col·lectius i actors plantegen». Es tracta, com dèiem, d'identificar acords, però també d'avançar en els desacords des de l'intercanvi i la reflexió col·lectiva.

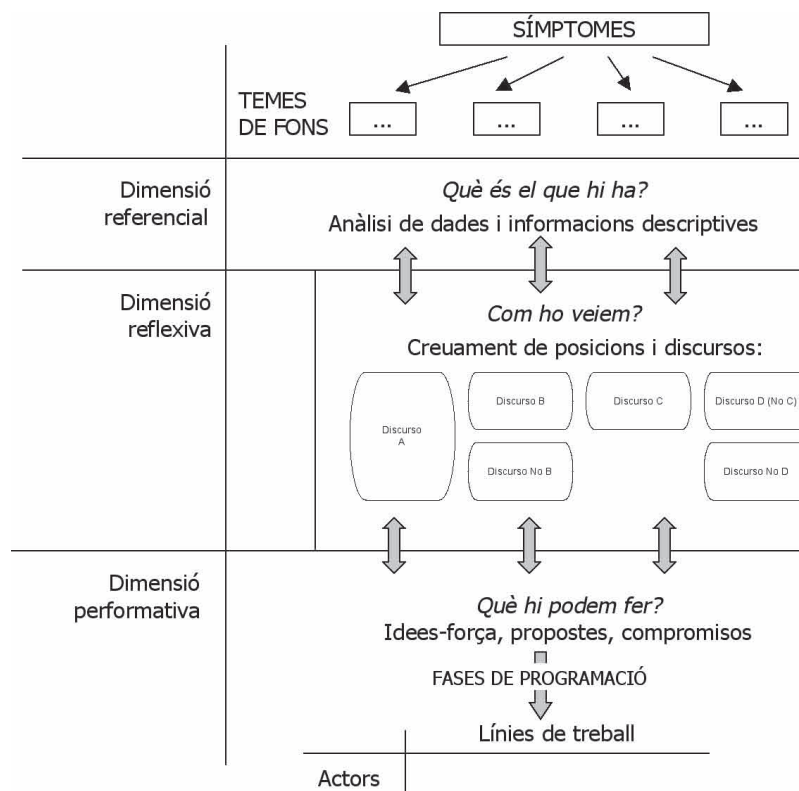
I per això és fonamental introduir reflexions, no tan sols sobre els «problemes» i «necessitats», sinó també sobre els recursos, potencialitats i oportunitats, en la línia d'allò que ja hem plantejat a l'apartat anterior sobre el vincle dels temes sensibles amb els de fons, des d'un plantejament transformador.

La dimensió performativa: Què hi podem fer?

Tal i com ens va mostrar Austin des de la pragmàtica lingüística, les paraules no només serveixen per parlar sobre el món, sinó també per «fer coses», és a dir, produeixen pràctiques socials. Així, per exemple, quan en una reunió entre associacions es fan afirmacions com «si nosaltres fem servir el centre cívic, nosaltres el gestionem», aquesta aportació no només s'està referint a una realitat existent (el centre cívic existeix, i algú en fa ús) ni reflexionant al respecte (sobre els seus usos i la seua gestió) sinó que també està iniciant una acció col·lectiva.

En aquest sentit, el diagnòstic no només ha de «produir reflexions», sinó també «actes de parla»: propostes, idees-força, voluntats, promeses, compromisos. Apuntar cap a la dimensió performativa significa, doncs, alimentar el procés en el sentit que la comunitat desenvolupa estratègies d'acció en relació amb els objectius perseguits. I això, més enllà del marc purament propositiu, desborda el diagnòstic com a producte, per a passar a entendre'l com a part inseparable del procés social en què té lloc; en parlem al següent apartat.

Articulació de les dimensions del diagnòstic com a producte

3.2. El diagnòstic com a procés

A banda d'un producte, d'un *contingut* analític que es tradueix en un informe escrit, en un diagnòstic comunitari busquem també una determinada *manera de fer*, que té a veure amb els múltiples papers que la comunitat juga al llarg de la seua realització. Encara que cada cas requerirà plantejar els seus «propis» objectius de procés, assenyalarem cinc punts que ens semblen especialment rellevants:

- Organitzar, enfortir i diversificar lideratges
- Fomentar voluntats compartides i relacions de confiança
- Construir grups d'investigació-acció
- Investigar en tercera persona
- Informar i difondre el que s'està fent

Organitzar, enfortir i diversificar lideratges

En primer lloc, una qüestió que desborda pròpiament el diagnòstic, però que alhora hi és molt present, és l'actor o actors que impulsen i que assumeixen el *lideratge del procés*. En alguns casos, qui el promou són les administracions (siga en l'àmbit polític i/o tècnic), en d'altres, el teixit associatiu i, en d'altres, ambdós conjuntament.

És a través d'aquest actors que comencem a treballar, i això implica no només que són la nostra porta d'accés a la comunitat (això que els/les addictes al *spanglish* acadèmic anomenen *gatekeeper*), sinó també que són per qui hem de començar el diagnòstic. L'experiència ens ha mostrat que, quan la seua capacitat de lideratge és dèbil, si no treballem per enfortir-la des del principi, el procés se'n ressentirà quan l'equip tècnic/investigador acabe la seua feina. Dit d'una altra manera, *el diagnòstic ha de començar per les pròpies organitzacions que pretenen promoure el procés comunitari*, ja que la «participació» no comença en els altres, sinó en nosaltres mateix: una organització burocratitzada o institucionalment fragmentada (com moltes administracions) i/o basada en velles cultures polítiques de personalismes i avantguardes (com moltes associacions), difícilment serà capaç de transformar el seu entorn si és incapaç de transformar-se primer a si mateixa i d'organitzar-se per a la participació. També pot ser objectiu del diagnòstic diversificar el lideratge: és a dir, incorporar al llarg del procés nous actors que puguem afegir-s'hi; al capdavant, aspirem a lideratges no només col·lectius, sinó també el més plurals possible.

Fomentar voluntats compartides i relacions de confiança

Més enllà de qui el promou, el diagnòstic ha de comptar amb la complicitat dels actors institucionals implicats als diferents nivells (polític, tècnic i ciutadà). És difícil avançar en un context en el qual actors clau ignoren o, directament, boicotegen el procés. De vegades, això es fa patent a l'interior d'una mateixa organització (per exemple, entre "capelles" polítiques o tècniques d'una administració); d'altres, en la relació entre diferents actors (per exemple, quan processos impulsats des de les administracions són vistos amb desconfiança entre el teixit ciutadà i viceversa). Els motius: manca de voluntats i tancaments socials produïts per cultures polítiques, tecnocràcies, personalismes, incompetències, pors, parcel·les de poder, proximitats electorals, etc.

Encara que en gran mesura aquestes qüestions tenen molt a veure amb la negociació inicial —i en aquest sentit són prèvies al diagnòstic— *el procés és una oportunitat per a facilitar el coneixement mutu, construir ponts i relacions de confiança entre els actors*. Però sempre des d'una estratègia de continuïtat i aprofundiment en uns primers consensos establerts a la negociació inicial; si aquests no es donen, aleshores el diagnòstic es veurà des d'un principi com un projecte alié, i tot el procés d'obertura, quedarà hipotecat per aquests bloqueigs inicials.

Dels equips tècnics als grups d'investigació-acció

Un diagnòstic necessita d'un equip tècnic amb les qualificacions necessàries per a dissenyar i desenvolupar el procés metodològic (en la doble dimensió de «producte» i «procés»). A vegades, es tracta d'un equip extern contractat específicament per a la conducció d'un projecte acotat en el temps; d'altres, són professionals comunitaris que hi dediquen tota o una part de la seua jornada. La primera opció garanteix una major equidistància respecte als diferents actors; la segona, la permanència a la comunitat de recursos tècnics que hi treballen més enllà d'una presència puntual.

Però, en qualsevol dels casos, és difícil que un equip que monopolitza tot el treball tècnic aconseguisca transferir el diagnòstic a la comunitat per tal que aquesta en siga la protagonista. Per això, és important la constitució de «grups d'investigació-acció» amb els actors de la comunitat, que assumeixen una alta corresponsabilitat i protagonisme al llarg del procés, amb funcions de disseny metodològic (seguiment i programació quotidiana), anàlisi dels materials (contextualització i interpretació crítica dels discursos i informacions que es van produint) i, sobretot, de dinamització (contactes amb les bases socials, difusió, ponts entre actors, autoformació...). És important treballar amb aquests grups no només per alimentar els continguts del diagnòstic, sinó també amb l'objectiu de construir-se com a *grups per a si*, és a dir, com a plataformes estables dinamitzadores de la comunitat, que lideren el desenvolupament de línies de treball consensuades.

Les funcions concretes que assumeixen aquests grups poden ser molt diverses depenent dels objectius del procés i perfil dels seus membres, però, sobretot, de la seua composició:

- En alguns casos, poden estar formats per militants de base amb disponibilitat de temps i, sobretot, amb capacitat (saber pràctic) per moure's i moure la comunitat.
- En processos promoguts des de les administracions, o bé en què els recursos públics han de jugar un paper protagonista, aquests grups poden estar constituïts per professionals dels serveis i d'entitats que presten serveis, i, per tant, assumeixen un rol més tècnic.
- En altres casos, s'opta per fórmules mixtes (grups formats per tècnics i militants), cosa que pot crear sinergies interessants entre ambdós nivells, encara que al mateix temps serà important diferenciar aquells nivells de treball que corresponen més específicament els serveis públics, d'aquells altres que corresponen a la ciutadania.

Investigar en tercera persona: nosaltres investiguem, vosaltres investigueu, ells investiguen

Més enllà dels actors que promouen el procés, dels grups de treball constituïts i d'altres formes de debat puntual que puguem dissenyar (grups de discussió, tallers, jornades, etc.), un diagnòstic vol *estendre al màxim el debat social sobre la realitat local*. I és en aquest sentit que podem parlar, inspirant-nos en les propostes de Reason i Bradbury (2000), de la «investigació en tercera persona», que planteja traslladar els processos d'autoanàlisi més enllà d'aquells actors amb els quals tenim contacte directe al llarg d'un procés. És a dir, es tracta que qui porte a

la pràctica el diagnòstic no siguem només «nosaltres» (equips investigadors i grups d'investigació-acció) o «vosaltres» (aquells/es a qui entrevistem o convidem a espais de debat), sinó també «ells»: les bases, amb les associacions; els nens i nenes, a les escoles; les famílies, a les llars, etc. Es tracta de buscar els ponts més adequats en cada cas i implicar-los en el projecte per tal que puguem dinamitzar el seu respectiu àmbit: per exemple, els líders associatius es poden encarregar de promoure el debat amb les seues bases; el professorat, en els centres educatius; etc.

La «investigació en tercera persona» implica un replantejament important del paper de l'investigador/a, que passa aquí a ser un «facilitador» d'aquestes dinàmiques, en tres sentits:

- En primer lloc, sabent delegar, és a dir, renunciant a controlar en tot moment la informació que es produeix i la manera com es produeix. Es tracta de ser conscients de les oportunitats per obrir el procés i poder alimentar-lo més enllà d'on puguem arribar nosaltres. Aquí la màxima és: «no faces tu allò que puguem fer els altres».
- En segon lloc, sabent implicar. Per tal que la investigació en tercera persona «funcione» cal que els participants entenguen que es tracta d'un projecte propi. I, per aconseguir-ho, han de tenir resposta a les preguntes que es van fent: Quina finalitat té aquest diagnòstic? Quin és el nostre paper? Quins «beneficis» ens comportarà?
- I, en tercer lloc, sabent capacitar. Si «els altres» s'autoanalitzaran, aleshores no n'hi ha prou amb delegar i implicar, sinó que també haurem de proporcionar formes de treball i eines perquè ho facen.

Informar i difondre allò que s'està fent

Totes les etapes d'un procés participatiu —i entre elles el diagnòstic— han d'estar caracteritzades per la transparència, la informació i la retroalimentació amb la comunitat. El motiu és triple: primer, per visualitzar, explicitar i publicitar què espera cadascú del procés i què està disposat a aportar-hi; segon, perquè entenem la participació com un procés educatiu (per a tota la població, no tan sols per a qui participa més activament); i, tercer, perquè tot-hom ha de tenir l'oportunitat no només d'estar informat, sinó també de participar-hi activament si així ho desitja, més quan aquests processos poden introduir variacions importants en les regles establertes en la democràcia representativa (Font i Blanco, 2001).

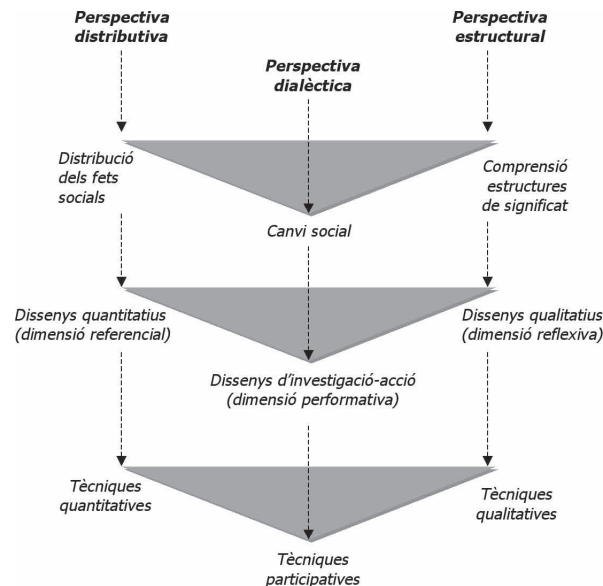
Un primer nivell d'informació i retroalimentació són les *sessions públiques d'informació i debat*. Es pot plantejar una sessió a l'inici del diagnòstic, que siga bàsicament una presentació política i tècnica del projecte, i una segona sessió de presentació dels resultats.

Però a més d'aquests espais de trobada física, als quals, malgrat ser convocatòries públiques, hi acaben anant principalment els representats institucionalitzats de la comunitat (polítics, tècnics i ciutadans), és necessari activar *altres mecanismes d'informació i retroalimentació amb el conjunt de la població* (tant si participen en el procés de forma directa com si no) ja que, per activa o per passiva, n'és part implicada.

4. Tècniques per al diagnòstic

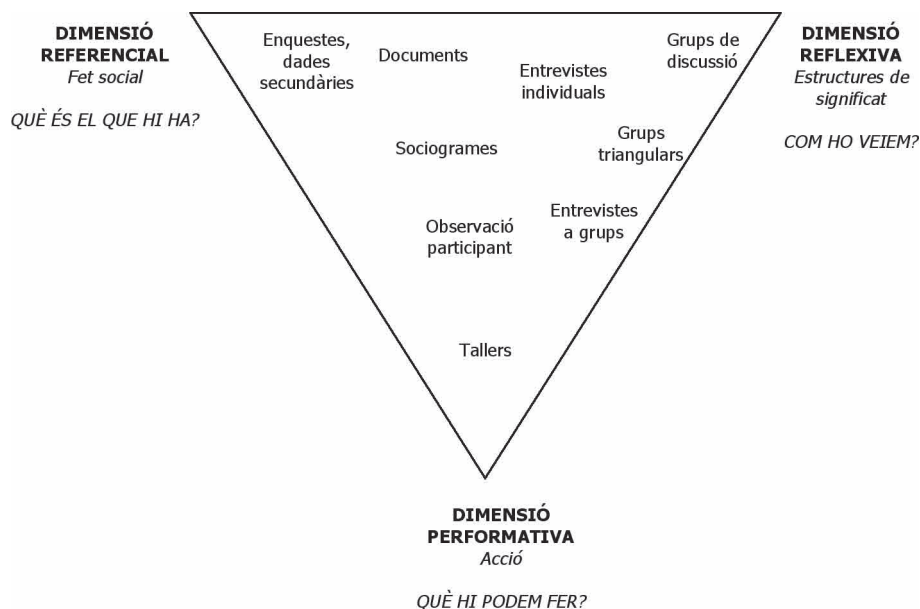
Com afirmen Durston i Miranda (2002: 7), més enllà de les aportacions teòriques als marcs conceptuals sobre participació, els enfocaments metodològics tradicionals en ciències socials no han introduït elements participatius; i, en aquest context, aportacions com les de Jesús Ibáñez (1979, 1992) són especialment valuoses. Ibáñez distingeix tres grans perspectives d'investigació social: la distributiva, que centra el seu interès en l'estudi del fet social objectivat; l'estructural, que aborda la comprensió de les estructures de significat; i la dialèctica, centrada en l'acció i el canvi social. Aquestes tres perspectives s'entenen de forma integrada; és a dir, les metodologies dialèctiques no renuncien als mètodes i tècniques habituals en ciències socials, sinó que les articulen amb d'altres tècniques més específicament orientades a contextos de dinamització i participació. De fet, cadascuna d'aquestes tres perspectives socials apunta a una de les tres dimensions definides anteriorment (referencial, reflexiva i performativa) i a la vegada, posa en joc diferents conjunts de tècniques a les quals ens podem referir, no sense cert simplisme, amb el nom de tècniques quantitatives, qualitatives i participatives. Així, doncs, les tècniques qualitatives han de servir per a conceptualitzar l'objecte d'estudi, generar hipòtesis i ser l'horitzó de comprensió de les dades i informacions que es puguin produir des d'una aproximació quantitativa. I la informació produïda tant per mètodes quantitius com qualitius ha d'alimentar (i ser retroalimentada amb) el diàleg entre els actors implicats i, per tant, des de tècniques participatives que permeten a aquests autoanalitzar-se i definir estratègies d'acció.

Perspectives, dimensions i tècniques d'investigació social

Sense entrar a definir les tècniques en particular, en l'esquema adjunt mostrem sintèticament com aquestes es poden projectar sobre les tres dimensions definides, a partir de l'ús que en solem fer en processos participatius. Aquesta ubicació en un «espai difús» vol mostrar també com una mateixa tècnica, encara que «s'apropi» en major o menor mesura a una de les tres dimensions, aborda també les altres. Així, algunes formes d'entrevista tenen tant la seua «dimensió reflexiva» (al capdavant, una entrevista és una construcció discursiva de la realitat) com la seua «dimensió referencial» (demanem als entrevistats/des que ens «informen» sobre les característiques del territori, de la comunitat, etc.), i també poden tenir un component performatiu (per exemple, les entrevistes a grups naturals, que preexisteixen i persisteixen a la situació de l'entrevista, poden jugar una funció propositiva que transforme l'acció del grup i la seua interacció amb l'entorn). En qualsevol cas, es tracta d'un esquema orientatiu i necessàriament generalista; en la seua aplicació concreta cada tècnica pot «apropar-se» més a unes o dimensions o altres.³

Dimensions del diagnòstic i tècniques

De la reflexió anterior es deriva una idea fonamental en les metodologies dialèctiques: la pertinença de cadascuna d'aquestes tècniques no està únicament en els objectius específics que es persegueixen amb la seua aplicació ni en la seua articulació amb altres, sinó

³ Parlem d'una forma de pluralisme metodològic (potser menys conceptualitzada però no per això menys aplicada) en la qual aquest no està només en la interrelació entre diferents tècniques, sinó en l'articulació intratècniques (que Jesús Ibáñez [1992: 67] denomina «articulació interior», en la qual en una mateixa tècnica estan incloses diferents perspectives).

que *adquireix ple sentit en tant que alimenta determinades formes d'organització social i, amb això, el procés participatiu en el seu conjunt* (Barbero, 1997). Tornem a l'entrevista: més enllà de la «recollida d'informació» i de la «producció discursiva», una entrevista és una oportunitat per a presentar-nos, difondre el que s'està fent i construir llaços de confiança i complicitat. Però també pot ser un fre si no sabem generar interès per allò que s'està fent, cosa especialment delicada en aquelles situacions en les quals les persones ja han estat convidades amb anterioritat a «participar» en multitud d'entrevistes, xerrades, jornades, etc., per a estudis, plans i avaluacions dels quals no n'han tornat a saber res. En altres paraules, si volem evitar que l'«aterrament tecnològic» passe a ser un «abordatge tecnocràtic» hem de posar aquestes qüestions en el centre del debat metodològic, entendre que el «procés investigador» del diagnòstic és inseparable del procés social en el qual té lloc, i pensar-hi estratègicament.

5. El disseny i les possibles fases d'un diagnòstic

Un cop plantejades les finalitats, objectius i mètodes des dels que podem orientar un diagnòstic, en aquest apartat tractarem qüestions referides al disseny del procés. Abans d'entrar pròpiament en la planificació i possible temporalització, assenyalarem quatre aspectes previs a considerar a l'hora de definir el projecte.

5.1 Aspectes a tenir en compte per a dissenyar el projecte

- **Negociar objectius i projecte amb actors clau.** Per actors clau entenem, en primer lloc, els que encarreguen i promouen el procés. Aquí es tracta, d'una banda, d'identificar la demanda implícita que hi ha al darrere d'un encàrrec explícit; i, amb això, d'un treball pedagògic sobre el que són els diagnòstics i les metodologies participatives i allò que comporten; és fonamental que això s'entengui per poder imaginar els horitzons i límits de qualsevol procés, i els compromisos que s'han d'assumir. En segon lloc, actors clau són també aquells que, encara que no promoguen el procés, entenem que hi han de jugar un paper protagonista. Per exemple, seria absurd intentar promoure un diagnòstic sobre el teixit associatiu des d'una administració si les organitzacions ciutadanes no tenen interès a participar-hi.
- **Dissenyar una estratègia flexible.** Tot procés participatiu, i, amb aquest, el diagnòstic, ha de tenir un pla de treball previ, és a dir, la definició d'una estratègia a seguir per a cobrir els objectius proposats. Aquest disseny ha d'estar present des del principi, encara que s'ha d'entendre en tot moment com un pla flexible, és a dir, sensible a les resistències que puguin sorgir, així com també a les oportunitats.

- **Contextualitzar el projecte en les dinàmiques locals particulars**, planificant un procés a mig i llarg termini, que no comença ni acaba amb el diagnòstic. Aquest arriba a una comunitat on hi ha persones, grups organitzats, espais de debat i programes en marxa; i, encara que no hi hagués diagnòstic, «ells» continuarien allà; és més, continuaran sent-hi quan el diagnòstic acabe. Per tant, no només seria un greu error reinventar el món ignorant el que hi ha (i indignant els qui ja treballen en aquesta direcció) sinó que, a més, hem de fomentar sinèrgies, aprofitant, consolidant i, si és necessari, reorientant el que s'està fent i els espais i les relacions existents.
- **Adaptar els ritmes i els temps a la comunitat**. Al llarg del procés treballarem amb diferents tipus d'actors que avancen a ritmes diversos i desiguals. Si volem que el diagnòstic siga un procés de dinamització de la comunitat, hem d'adaptar-nos a aquests ritmes enlloc d'esperar que siga la comunitat que s'adapte als «nostres». Aquí hem de tenir en compte des de l'organització de la jornada diària (els horaris dels tècnics i professionals no són els mateixos que els dels ciutadans; i entre aquests últims no són els mateixos els de les dones que els dels homes, els dels joves o els de la gent gran), fins als cicles llargs (els ritmes político-administratius, condicionats per les programacions pressupostàries i els cicles electorals; els ritmes ciutadans, condicionats per la programació d'activitats i sempre més lents i per això freqüentment desbordats per intervencions institucionals).

5.2 Una simulació

Per a traçar les possibles fases a seguir en un diagnòstic comunitari des de les orientacions plantejades fins aquí, ho exemplificarem amb un encàrrec simulat que presentarem de forma molt sintètica (i únicament com a llicència pedagògica, en tant que la necessària contextualització d'un projecte real requeriria molta més informació i més particularitzada).

En un barri de 10.000 habitants de la perifèria metropolitana, una associació promou un Pla de Desenvolupament Comunitari⁴. En una fase inicial de dos anys, un Equip Tècnic, format per dos professionals, ha treballat per dinamitzar i organitzar el procés, amb l'encàrrec d'enfortir les relacions entre els actors organitzats del barri i fomentar actituds col·laboratives entre ells. D'una banda, s'ha entrat en contacte amb altres associacions i grups veïnals (s'obri un espai comú de reunió quinzenal anomenat Grup Comunitari) i, de l'altra, amb els serveis públics (es constitueix un Comitè de Serveis Públics, amb reunions mensuals). Amb el sector veïnal s'ha promogut el coneixement mutu i certa coordinació de projectes i activitats, mentre que amb els serveis s'ha treballat bàsicament en l'elaboració i publicació d'una Guia de Recursos. En aquest context, alguns/es professionals més implicats/des en el Comi-

⁴ Sobre Plans de Desenvolupament Comunitari, consulteu Marchioni (2001) i Martí, Pascual i Rebollo (2004).

tè de Serveis Públics plantegen la necessitat de donar un pas endavant: no n'hi ha prou amb coordinar projectes i activitats, sinó que el barri està ara en condicions de construir un projecte polític transformador que definisca oportunitats i línies de treball, i que permeta donar un gir a la històrica posició marginal i perifèrica de la zona. Per tal d'aconseguir-ho, proposen realitzar un diagnòstic, amb l'objectiu general de consensuar entre tots els actors implicats (ciutadania, serveis i Ajuntament) una visió de barri (de les seues característiques i recursos, de les seues necessitats i potencialitats) que permeta definir línies d'actuació a mig i llarg termini.

Després d'una primera ronda de contactes amb els actors directament implicats (Equip Tècnic, Comitè de Serveis Públics i Grup Comunitari), es plantegen els següents objectius:

- De producte:
 - Identificar les característiques i recursos del barri (població, grups i entitats, recursos i projectes existents).
 - Identificar les visions del barri, les seues necessitats i potencialitats, des dels discursos de la comunitat.
 - Consensuar possibles línies de treball entre els actors implicats.
- De procés:
 - Consolidar el paper que l'Equip Tècnic juga com recurs que treballa per al desenvolupament del procés.
 - Promoure el debat i el lideratge ciutadà del Pla (fins ara, s'ha avançat en la coordinació d'activitats que ja s'estaven fent i ha augmentat el nombre de persones que hi participa, però el Grup Comunitari no ha assumit una visió global i estratègica del procés, en el sentit de ser l'actor que conduísca políticament el Pla).
 - Promoure la participació de l'administració municipal en el desenvolupament del Pla (encara que molts serveis públics participin al Comitè dels Serveis, una qüestió que es planteja reiteradament és l'escàs suport polític que ofereix l'Ajuntament, cosa que lògicament limita l'abast de les seues decisions i actuacions comunitàries).

Des d'aquest plantejament, es pot proposar treballar el procés de diagnòstic als següents nivells:

Vista la importància de consolidar el paper de l'**Equip Tècnic**, recurs format per dos professionals que treballen per al procés, podem pensar que aquest ha de ser el centre metodològic del diagnòstic, la seua espina dorsal (no té sentit que el conduísca un equip tècnic extern si n'hi ha un en el territori que seguirà treballant en el procés més enllà del diagnòstic). Potser aquests professionals necessiten formació metodològica específica, i en aquest cas podem pensar en algun tipus d'assessorament extern, regular o puntual.

El **Comitè de Serveis Públics** pot ser un espai òptim no tan sols per a recollir informació tècnica (dades, memòries, etc.) sinó també com a fòrum de debat sobre temes relacionats amb el diagnòstic. Encara que, d'altra banda, el fet de ser un espai en el qual participen unes 30 persones i amb una periodicitat de reunió mensual no facilita un treball més operatiu. Per això, es podria proposar un treball més intens amb una comissió més petita (**nucli tècnic**), formada per professionals que puguin dedicar més temps al diagnòstic, especialment pel que es refereix al treball relatiu als serveis (preparació dels debats, coordinació...) i de pont entre aquests i els altres actors (relació amb la ciutadania, administracions...).

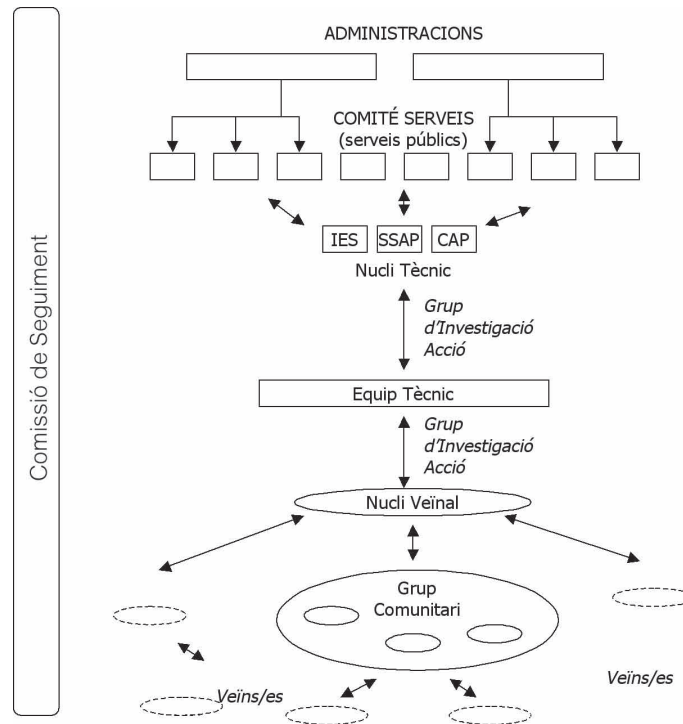
En el **Grup Comunitari**, en el qual es troben associacions i grups informals, ens trobem amb una situació similar. Pot ser un fòrum veïnal en el qual es porten a debat aspectes generals de diagnòstic, però la seua grandària (unes 30 persones) i el seu ritme (una reunió quinzenal) dificulten dos aspectes que semblen fonamentals: que aquest grup pugui desenvolupar un treball més operatiu i regular, i que pugui assumir el lideratge polític del procés comunitari. Per aconseguir-ho, podem pensar que un grup petit de persones amb capacitat de visió global i de canvi (**nucli veïnal**) pot jugar un paper clau en el pla operatiu (treballant amb l'equip comunitari en el diagnòstic) i també en el pla polític.

Nucli Tècnic i Nucli Veïnal, així, es constitueixen en dos grups d'investigació-acció, el paper dels quals és clau per al desenvolupament del diagnòstic i per al lideratge del procés. Els podem plantejar a com grups de treball diferents i autònoms (el nucli tècnic, més centrat en coordinar el paper dels serveis; el veïnal, com a centre d'un lideratge ciutadà). Però podem pensar també que hi haurà moments en els quals serà pertinent que aquests dos grups treballen conjuntament com espai de trobada entre el debat tècnic i el ciutadà.

Després d'haver dissenyat aquest esquema de treball amb els nivells veïnals i tècnics, es planteja l'estratègia a seguir en relació amb l'**Ajuntament**, i s'acorda un primer nivell de contactes polítics entre grups veïnals i responsables de l'equip de govern municipal: es tracta de presentar el que s'està impulsant des del barri i de convidar l'Ajuntament a sumar-se al procés. Les possibles formes concretes d'implicació —més estables o més puntuals— es deixen inicialment a l'aire a l'espera dels resultats dels contactes polítics.

S'haurà de pensar també en espais globals d'informació i seguiment sobre el diagnòstic. D'una banda, es pensa en un espai de trobada global —al qual es vol donar més continuïtat més enllà de la realització del diagnòstic— que s'anomenarà **Comissió de Seguiment del Pla Comunitari**, obert a tota la ciutadania però convidant especialment el Grup Comunitari, els serveis públics de la zona, les administracions implicades i altres actors potencialment interessats (universitats, associacions de segon nivell, etc.), a banda dels mitjans de comunicació locals. A més, hauré de pensar també en les vies de **difusió-comunicació** més adequades perquè la informació arribi a tota la població.

Sociograma per al procés de diagnòstic (simulació)

Des d'aquest plantejament, es pot dissenyar un pla de treball distribuït en cinc fases que s'hauran de consensuar amb els actors mencionats:

Primera fase (dos mesos). Definició del projecte i prediagnòstic

Aquesta primera etapa és bàsicament organitzativa i exploratòria. Requerirà un treball intensiu de l'Equip Tècnic i contacte continuat amb la resta d'actors.

- Definició i debat del projecte i del procés amb el Nucli Veïnal, el Comitè de Serveis i l'Ajuntament. Definició d'objectius, espais de treball i fases.
- Convocatòria i constitució de la Comissió de Seguiment. Presentació pública del projecte i difusió.
- Elaboració d'un primer sociograma amb els nuclis. Primer llistat de grups i sectors a contactar.
- Entrevistes exploratòries a representants institucionals i persones coneixedores dels barris. Es tracta de començar a obrir-se al camp discursiu existent, molt especial-

ment el d'aquells actors que no són al Grup Comunitari ni al Comitè de Serveis Públics (amb aquests ja s'ha treballat inicialment per a elaborar el projecte i s'aprofundirà especialment en la segona fase). Les persones a entrevistar se seleccionen i es contacten des dels nuclis, ja que això permetrà establir certs vincles amb actors que fins ara eren més distants.

- Recopilació i tractament d'informació secundària sobre el barri, la seua població i els seus recursos (informació quantitativa i descriptiva: dades sociodemogràfiques, memòries, publicacions, estudis, etc.). La informació és recopilada, en part, pel Comitè de Serveis Públics, mentre que la resta s'obté de l'Ajuntament, mitjans de comunicació, etc.
- S'estudiarà amb els nuclis com es pot alimentar el diagnòstic «en tercera persona», és a dir, possibles activitats paral·leles que puguen ser dinamitzades des d'altres actors i que puguen alimentar el debat social sobre el barri.

Segona fase (tres mesos). Treball de camp

Aquesta segona fase posa en joc bàsicament tècniques qualitatives i participatives per a produir els discursos als nivells ciutadà, tècnic i polític (per mostreig teòric, garantint que tots els sectors i col·lectius hi són representats) i, paral·lelament, contribuir a generar cert «moviment» al barri i enfortir els sectors ja organitzats.

- Entrevistes grupals i tallers de diagnòstic amb el Comitè de Serveis Públics. En tant que l'espai ja està constituït, és important aprofitar-lo com a grup de treball, més que no pas recórrer a tècniques individualitzades com les entrevistes.
- Tallers amb ciutadans/es (de diagnòstic i propostes, amb la participació de veïns/es i les seues organitzacions, cobrint tots els entorns del sociograma). Es planteja que aquests tallers es dinamitzen des del nucli veïnal —primer— i des del Grup Comunitari —després— perquè les associacions s'obren a les seues bases i xarxes informals. Dels resultats d'aquests tallers es fa la devolució als participants i la difusió general a tota la ciutadania.
- Entrevistes a representants polítics de l'Ajuntament. Com que el nivell d'interlocució amb l'Ajuntament és més feble que en els altres actors, es fa també més difícil definir quina serà la manera òptima per incorporar la seua visió en el diagnòstic. Provisionalment, es pot pensar en la realització d'entrevistes individuals, encara que es podrien plantejar formes de treball més col·lectives, que contribuïsquen a introduir una visió més transversal des del nivell polític.
- Grups de discussió amb ciutadans/es, segons perfils de població. Es tracta, aquí, d'arribar al sector menys organitzat (al qual s'ha arribat, però només en part, amb els tallers de barri) per aprofundir en els temes que es plantegen al diagnòstic. Per

exemple, si veiem que un dels temes que preocupen a serveis públics, associacions i Ajuntament són les condicions de vida de la gent gran, aleshores podem plantejar grups de discussió monogràfics amb perfils de població relacionats amb aquesta temàtica (òbviament, persones grans, però no només).

Tercera fase (un mes). Anàlisi i redacció d'un primer informe

La fase d'anàlisi correspon en bona mesura a un treball més intern —en aquest cas protagonitzat per l'Equip Tècnic, però també amb la participació dels nuclis— per a ordenar tota la informació i redactar un informe provisional de diagnòstic. Encara que no entrarem en les especificitats del procés d'anàlisi i tractament de les informacions produïdes, assenyalarem dos indicadors generals:

- Més que dividir l'informe en una part «descriptiva», una altra d'«interpretativa» i una altra de «propositiva», l'experiència ens ha demostrat que integrant els tres nivells es facilita considerablement el treball en fases posteriors. És a dir: es tracta d'identificar, a partir de l'anàlisi, els temes de fons, i de plantejar-los mostrant els consensos i desacords existents, il·lustrant-los amb les informacions necessàries i introduint possibles línies d'avanç. El que hem comentat al principi del capítol en relació amb les finalitats del diagnòstic (en la línia de desmarcar-nos de diagnòstics autocomplaents i destructius) ha de tenir la seua traducció substantiva, fins i tot en coses tan concretes com la forma de redactat.
- L'informe ha de ser «accessible» i, al mateix temps, «treballable» per a persones amb diversitat de procedències, nivells educatius, interessos, etc. És difícil que, per exemple, un informe de 150 pàgines se'l lligin moltes persones que tenen altres coses a fer durant el dia (no cal ni dir que, si a més està redactat en argot acadèmic, ni que siguin 10 pàgines). Però, d'altra banda, informes massa sintètics poden dificultar cert nivell d'aprofundiment o d'abordatge de la complexitat. Podem pensar, en aquest sentit, en la idoneïtat d'elaborar «productes» que siguin treballables a diferents nivells i des de diferents àmbits: des de síntesis per a presentacions o exposicions, articles per a premsa, etc., fins a informes temàtics, per àmbits o línies d'actuació, que permeten treballar més en profunditat sobre aspectes concrets.

Quarta fase (dos mesos). Debat social dels resultats

En aquesta fase es tracta d'aprofundir en temes de fons des de l'informe realitzat i, tal com plantegen els objectius del projecte, arribar a consensos sobre quines seran les línies de treball en el futur, encara que no s'entre específicament en una fase de programació (el Pla Comunitari continuarà existint i hi haurà temps més enllà del diagnòstic). En aquest sentit es planteja:

- Sessions de treball amb els nuclis veïnals i tècnics. Bàsicament amb tres objectius: debat de les conclusions, propostes de línies d'acció i organització del procés a curt i mig termini. El debat de l'informe permetrà enriquir la informació produïda, aprofundir-hi i definir línies d'actuació, i contribuirà també a consolidar un posicionament comú entre els membres dels nuclis i a l'apropiació de les conclusions del diagnòstic. En la mateixa direcció, es proposarà als nuclis que assumeixen un paper protagonista en la devolució del diagnòstic als altres espais, segons es detalla en els següents punts.
- Presentació i debat del diagnòstic i de les propostes de línies d'actuació en els respectius espais (Grup Comunitari i Comité de Serveis Públics). L'objectiu d'aquest debat és també triple: enriquiment del diagnòstic, funció educativa i mobilització social vinculada a l'organització del procés comunitari.
- Interlocució amb l'Ajuntament. Encara que aquest punt és difícil de definir *a priori* (sense saber les fitxes que haurà mogut cada part a aquestes altures del procés), es tracta aquí de definir una estratègia de relació amb l'Ajuntament, especialment des del nivell del ciutadà. A banda de facilitar la implicació municipal, aquesta interlocució pot potenciar en el moviment ciutadà la seua capacitat d'autoorganització i lideratge del procés.

Cinquena fase (un mes). Tancament, difusió i programació

El tancament del diagnòstic ha d'avançar en dues línies paral·leles:

- Una primera línia té a veure amb el diagnòstic com a producte, és a dir, el tancament de l'informe i la seua presentació a la comunitat. Aquí hi ha bàsicament tres tasques:
 - D'una banda, un treball que assumeix bàsicament l'Equip Tècnic: la incorporació de nova informació al diagnòstic procedent de la fase anterior, i la consegüent redacció de l'informe final.
 - De l'altra, la difusió a la població, que assumeix els nuclis i els seus respectius espais (Grup Comunitari i Comité de Serveis Públics).
 - Finalment, la convocatòria de la Comissió de Seguiment i la presentació formal dels resultats. Aquesta Comissió de Seguiment ha de ser una «posada de llarg» en la qual els actors institucionals assumeixen voluntats i compromisos sobre el que es desenvoluparà en el futur.
- Una segona línia té a veure amb el diagnòstic com a procés, i pot desembocar en múltiples direccions amb relació a les línies d'acció definides: en alguns casos s'iniciarà una etapa de negociació després de «consensuar» que els nostres interessos i posicionaments estan contraposats; en d'altres, de creixement i programació; en d'altres, de major aprofundiment per poder avançar.

Bibliografía

- BARBERO, J. M. (1997). «(Cómo) complicarse la vida en trabajo social». *Revista de Servicios Sociales i Política Social*, 40, págs. 9-26.
- BARRIGA, L. A. (1997). «Trabajo social, salud y organización de la comunidad: paradigmas de la complejidad». *Servicios sociales i política social*, 40, *Comunidad i Trabajo Social*.
- BLANCO, I.; GOMÀ, R. (ed.) (2002). *Gobiernos locales y redes participativas*. Barcelona: Ariel.
- DELGADO, J. M.; GUTIERREZ, J. (Eds.) (1994). *Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales*. Madrid: Síntesis.
- DURSTON, J.; MIRANDA, F. (comp.) (2002). *Experiencias y metodología de la investigación participativa*. Santiago de Chile, Cepal.
- ELIZALDE, A. (1993). «La IAP y el diagnóstico de las necesidades comunitarias». *Documentación Social*, 92, pp. 121-140.
- FALS BORDA, O. (1993). «La investigación participativa y la intervención social». *Documentación Social*, 92, pp. 9-22.
- FONT, J.; BLANCO, I. (2003). *Polis, la ciutat participativa*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- GOYYETTE, G.; LESSARD-HÉBERT, M. (1988). *La investigación-acción: funciones, fundamentos e instrumentación*. Barcelona, Laertes.
- HERNÁNDEZ, D.; MARTÍN, P.; VILLASANTE, T. R. (2003). «Estilos y coherencias en las metodologías creativas». En: VILLASANTE, T. R.; GARRIDO, F. J. (coords.). *Metodologías y presupuestos participativos*. Construyendo Ciudadanía/3. ICARIA-CIMAS.
- IBÁÑEZ, J. (1979). *Más allá de la sociología: el grupo de discusión, teoría y crítica*. Madrid, Siglo XXI.
- IBÁÑEZ, J. (1992). «Perspectivas de investigación social: el diseño en las tres perspectivas». A: *El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación social*, compilado por M. García Ferrando, J. Ibáñez y F. Alvira. 2a ed. Madrid: Alianza. Alianza Universidad Textos, 105. P. 49-83.
- LE BOTERF, G. (1986). «La investigación participativa: una aproximación para el desarrollo local». En: QUINTANA, J. M. (1986). *Investigación participativa: educación de adultos*. Madrid: Narcea, pp. 24-36.
- LÓPEZ DE CEBALLOS, P. (1989). *Un método para la investigación-acción participativa*. Madrid, Editorial Popular.
- MARCHIONI, M. (1992). *La audición: un método de investigación participativa y comunitaria. Teoría, metodología y práctica*. Tenerife, Benchomo.
- MARCHIONI, M. (2001). *Comunidad, Participación y Desarrollo*. Madrid, Ed. Popular.
- MARTÍ, J. (2000). «La investigación acción participativa; estructura i fases». En: VILLASANTE, T. R.; MONTAÑÉS, M.; MARTÍ, J. (2000). *La investigación social participativa. Vol. 1. Construyendo ciudadanía*. Barcelona, El Viejo Topo.

- MARTÍ, J. (2003). «Del pluralisme metodològic als múltiples usos de la tècnica: la integració metodològica en la investigació-acció». Ponència presentada en el IV Congrés Català de Sociologia.
- MARTÍ, J.; PASCUAL, J. I REBOLLO, O. (coords). *Participación y desarrollo comunitario en medio urbano; experiencias y reflexiones*. Madrid, IEPALA (en premsa).
- MCTAGGART, R., ed. (1997). *Participatory action research: international contexts and consequences*. Albany, SUNY Press.
- MORIN, E. (1994). *Introducción al pensamiento complejo*. Barcelona, Gedisa.
- REASON, P.; BRADBURY, H. (eds.) (2000). *Handbook of action research: participative inquiry and practice*. Thousand Oaks, Sage.
- REBOLLO, O. (2001). «El Plan Comunitario de Trinitat Nova: Una experiencia de participación ciudadana». A: *Mientrastanto*, n.º 79.
- REBOLLO, O.; MARTÍ, J. (2003). *Bases, mètodes i tècniques per a la participació ciutadana*. Barcelona, Diputació de Barcelona.
- SÁEZ, J. (1993). «La IAP y el nuevo enfoque de la educación». *Documentación Social*, 92, 189-212.
- SÁNCHEZ ALONSO, M. (1991). *La participación, metodología y práctica*. Madrid, Ed. Popular.
- SANTANDREU, A.; DUBBELING, M. (2002). «El procés participatiu y constructiu de diagnòstic per a agricultura urbana». En: VILLASANTE, T. R.; GARRIDO, F. J. (coords.). *Metodologías y presupuestos participativos*. Construyendo Ciudadanía/3. ICARIA-CIMAS.
- VARGAS, L.; BUSTILLOS, G. (1989). *Técnicas participativas para la educación popular*. 2 vols. Santiago de Chile, Humanitas-CEDEPO.
- VILLASANTE, T. R. (1998). *Cuatro redes para mejor vivir*. Volúmenes I y II. Buenos Aires, Lumen.
- VILLASANTE, T. R.; MONTAÑÉS, M.; MARTÍ, J. (2000). *La investigación social participativa. Vol. 1. Construyendo ciudadanía*. Barcelona, El Viejo Topo.
- VILLASANTE, T. R.; MONTAÑÉS, M.; MARTÍN, P. (2001). *Prácticas locales de creatividad social. Vol. 2. Construyendo ciudadanía*. Barcelona, El Viejo Topo.

María Cristina Melano¹

i

I. Introducció

Aquest document identifica algunes experiències realitzades en el circuit no formal, fonamentalment aquelles desplegades des de desembre de 2001 a la data per la Coordinació d'Educació No Formal del Govern de la Ciutat de Buenos Aires en molts casos en gestió associada entre Estat i societat civil.

Prenem aquesta referència temporal, doncs va ser al desembre de 2001, el moment que la perllongada crisi argentina va ser destapada, els temps que el sistema polític econòmic va semblar tenir menys possibilitats de resoldre problemes que els requerits per la seua autoconservació. La catàstrofe social va actuar com a element catalític de la participació ciutadana, i es reinstal·la un procés que va afavorir el reverberar de la solidaritat i la instauració de pràctiques creatives que al·ludeixen a la potencialitat del fer, que sens dubtes defineixen al "ser" present en les accions d'educació no formal i informal.

Els relats que presentem sobre aquestes, són mostra de la importància de l'educació no formal com a catalitzadora de l'enfortiment afectiu de les persones i de la seua xarxa vincular, elements centrals per a la construcció de projectes vitals. I de l'enllaç i la projecció comunitària de les seues accions, íntimament associades a l'accionar al camp disciplinar del treball social.

2. Educació no formal. Definicions i indefinicions.

Quan es pensa en Educació no formal², se sol tenir la representació d'una educació sense de rellevància. L'escassa visibilitat de les seues pràctiques, el baix grau de reconeixement social del rol dels ensenyants, la menor validesa de les certificacions que atorga, contribueixen a que es constituïska com "la parenta pobre" del sistema educatiu formal. No obstant cal analitzar, des de la seua dimensió estrictament social quina és la densitat de les seues pràctiques.

¹ Professora Titular Regular. Universitat de Buenos Aires

² Denominada educació no retglada a Espanya. Endavant ENF.

Si compartim:

- que davant les incerteses que travessen el segle XXI el principal problema educatiu és identificar per què ensenyar.
- que el sistema educatiu d'avui no ha complert la seua promesa d'assegurar el futur ni pot conferir mobilitat social ascendent com abans.

I que l'educació no formal:

- opera en el curt termini i que deu identificar amb celeritat les necessitats educatives i respondre àgilment a la immediatesa de les demandes.
- que capta una població jove o adulta que assisteix i participa voluntàriament, però que al seu torn afronta les contingències del món contemporani la qual cosa li imposa en moltes ocasions, postergar els seus desitjos i aspiracions educatives davant les demandes del món de la vida o la possibilitat de reinserir-se en un mercat laboral fluctuant.
- que els seus "ensenyants"³ intervenen entre el saber constituït i la generació de nous sabers però que en ocasions no estan protegits pel pes de les certificacions que regeixen en els temps actuals i que al seu torn són contractats en funció de donar resposta a necessitats puntuals, per la qual cosa, solen reproduir la situació de precarietat laboral dels destinataris de l'acció pedagògica.
- que els seus recursos són més fitats que els del sistema educatiu formal.

Cap interrogar-se llavors sobre quines respostes pot oferir un circuit educatiu no formal, davant la magnitud de la problemàtica socioeducativa emergent, en un país amb marcada injustícia en la distribució dels ingressos, en el qual una classe dirigent nacional corrupta va acatar ignominiosament els dictàmens del poder mundial, descoratjant no només el seu aparell productiu, sinó hipotecant el futur de diverses generacions.

L'educació no formal⁴ al·ludeix a processos socioeducatius que imbriquen educació i acció social. La seua denominació és conceptualment ambigua, imprecisa, per això la crítica a l'expressió "Educació No Formal" que la defineix des de la negació, s'ha constituït en un lloc comú. També és objectable l'expressió "educació no reglada", utilitzada a Espanya atent que aquest circuit està regulat per normes generals (no necessàriament vinculades a educació) i a mecanismes interns institucionals.⁵

Però, dialècticament, el "no" que precedeix la seua definició, també constitueix, una negació del formalisme i de la burocratització, i indica la seua potencialitat innovadora, d'experimentació, com espai que permet obrir el joc per a imaginar nous sentits, continguts i formes educatives més enllà d'allò institut. I, per què no, de contrasentits per a aproximar-se a la utopia?

Cap interrogar-se llavors sobre quines respostes pot oferir un circuit educatiu no formal, davant la magnitud de la problemàtica socioeducativa emergent, en un país amb marcada injustícia en la distribució dels ingressos

³ Formalment titulats o no, són portadors d'autoritat moral i capital pedagògic que esdevé del seu domini en l'àrea temàtica objecte de coneixement.

⁴ Des d'ara ENF.

⁵ La seua menor formalització administrativa i legal que el sistema educatiu formal, constitueix un tret d'aquest circuit educatiu.

Existeix en les institucions formals de producció, reproducció i distribució de sabers una crisi en l'exercici de l'autoritat que s'ha incrementat amb l'ampliació de la democràcia i de l'esfera de les decisions. Sens dubte, el sistema formal té la duresa de l'institucional. El seu elevat nivell de formalització normativa, administrativa: comporta el perill de bloquejar l'enlairament. A diferència, les institucions que vehiculitzen l'educació no formal són més obertes donen lloc a la creació i a la transgressió, poden fer circular un discurs autoritzat, que no es recolza en formes autoritàries. La seua ductilitat els permet dissenyar objectius, estratègies d'ensenyament i estils d'aprenentatge varien segons necessitats i interessos els grups heterogenis tant en els seus interessos com en la seua trajectòria educativa.

Caldria descriure aleshores sobre algunes de les respostes que pot oferir aquest circuit educatiu no formal, davant la magnitud de la problemàtica socioeducativa emergent, en la capital d'un país perifèric, amb assenyalada injustícia en la distribució dels ingressos, en el que una dirigència nacional corrupta obeeix ignominiosament els dictàmens del poder mundial, desalenant no sols el seu aparell productiu, sinó hipotecant el futur de diverses generacions.

3. Educació no formal en la coordinació general d'educació no formal del govern de la ciutat de Buenos Aires.

Si bé en l'àmbit capitalí es van desplegar accions d'educació no formal des de l'època colonial (a través de l'acció de l'església) i durant la vigència distints models d'estat a Argentina, la descripció del qual i l'anàlisi no són objecte d'aquest treball, cap assenyalar que els antecedents d'un accionar més persistent i sistemàtic es remunten a les experiències realitzades per la Direcció d'Innovacions Educatives (DIE) des de 1984, i en 1985 per CIPA (Programa de Capacitació Integral per a Adults). La fusió d'ambdues direccions en 1988 va donar origen a la Coordinació d'Educació No Formal. La seua permanència sota l'ègida de gestions de distint signe polític, parla dels espais conquistats durant la seua trajectòria.⁶ Y són anteriors a la sanció de la Llei Federal d'Educació (N 24.195 del 29/4/93) que en l'article 35 empara en el nostre país a l'educació no formal.⁷

Entenem que pot resultar d'interés esmentar algunes experiències desenvolupades en el nostre medi des de l'àmbit governamental per la Coordinació General d'Educació No Formal, (CGENF) dependent de la Secretaria d'Educació del Govern de la Ciutat de Buenos Aires⁸, organisme que específicament impulsa la creació de comunitats d'aprenentatge permanent.

La CGENF impulsa accions educatives organitzades i intencionals que tenen per objectius transmetre i generar coneixements de distintes àrees. Cap destacar que existeixen altres entitats en l'esmentada Secretaria, que també impulsen accions d'educació d'adults, tals com la Direcció respectiva i Formació Professional, de la mateixa manera que executen accions educatives altres organismes que no tenen com objectiu principal educar (tals com la Direcció de

⁶ Veure MELANO, María Cristina. *Desplegament i Protagonisme de la Coordinació d'Educació No Formal (1989-1992)*. Revista Proposades No. 4 - Secretaria d'Educació - Govern de la Ciutat de Buenos Aires.
⁷ Vegi's annex.

Drets Humans, la Secretaria de Desenvolupament Econòmic i la Secretaria de Promoció Social entre altres).

La CGENF opera en 54 Centres Comunitaris d'Educació Permanent⁹ emplaçats en diferents barris capitalins, amb seu en establiments de la Secretaria d'Educació i/o en altres organitzacions amb inserció local¹⁰. Brinda més de 750 cursos en diferents àrees de coneixement¹¹, i amb objectius diversos susceptibles d'entrocàr-se segons les trajectòries de capacitació elegides:

- de capacitació laboral en distints oficis¹².
- d'expressió artística (teatre, taller literari, cinema i literatura, etc.)
- d'organització i gestió per a microempresaris

També depenen de la CGENF dos instructorats: l'Instructorat de Loga i l'Instructorat del Tango.

La matrícula total de l'àrea arriba a 19.484 alumnes¹³.

Els alumnes acudeixen als centres amb motivacions de distinta índole, podent esmentar entre unes altres:

- Trobar perfeccionament en una àrea específica de coneixements.
- Obtenir coneixements teòrics sobre el camp que es despleguen laboralment amb la intenció de millorar la situació laboral.
- Annexar coneixements d'altre camp a l'específic d'interessos.
- Esbossar sortides laborals en relació de dependència o d'inserció en el mercat informal.
- Trobar contenció: alleujar el dolor produït per pèrdues, així com el desig d'allunyar-se temporalment dels problemes.

La CGENF recepta tant població que ha accedit a nivells universitaris com a aquella que es troba fora del sistema educatiu, del sistema productiu, amb escassos suports de protecció propera.

Donada la impossibilitat d'adonar més exhaustivament de la seua accionar per raons d'espai, al·ludirem a algunes de les "bones pràctiques" realitzades durant el 2003, continuades en el corrent any atempta la favorable avaluació realitzada entorn de les mateixes.

3.1. Nuclis productius amb soia.

Cap a la fi de 2002 en el Centre Alberdi, dependent de la CGENF, personal voluntari va oferir i va dictar un curs de capacitació dirigit a veïns sobre les propietats i l'ús de la soia.

Donat l'èxit obtingut i sabent les necessitats alimentàries de sectors en situació de pobresa i la solidaritat expressada per la societat civil a través d'assemblees veïnals¹⁴, organitzacions no governamentals amb punt d'arribada al pla local, que brindaven esmorzar i/o sopar

⁸ Per a ampliar informació vegi's <http://www.buenosaires.gov.ar/educacion> i MELANO, M. C. "Educació No Formal, Treball Social i Sinergia Local". Revista Serveis Socials i Política Social. N 63. Consell General de Col·legis Oficials de Diplomats en Treball Social. Madrid.

⁹ Ibídem

¹⁰ La distribució dels centres segons conveni és: 1 en una organització mutua,³² en escoles o centres de formació dependents de la Secretaria, 3 en Centres de Gestió i Participació, 1 en una presó articulant la seua acció amb Caritas, 7 en ONGs., 6 en organitzacions de barri, 2 en l'àmbit de salut (un hospital psiquiàtric i un Centre de Salut), 1 en una fàbrica recuperada i en un museu.

¹¹ Àrees: Artesanies, Computació, Introducció a la Informàtica. Danses i moviment, Estètica Expressions culturals, Gastronomia, Indumentària, Jurídic-administratiu-comptable.

¹² Oficis varis: tals com Auxiliars de Residències, Tauler, Cartelleria, Serralleria, Disseny de Balconades, Electricitat, Gas, Gràfica Informàtica, Plomeria, Serrigrafi, Jardineria entre uns altres.

¹³ Dades al 2004.

¹⁴ Espais veïnals autoconvocats a partir de les casolades de 2001, que repudià la política "professional", expressa la recerca d'altres formes i sentits de fer política des dels ciutadans.

⁵ Inclouen plats com empanades, mandonguilles, pa, milaneses, així com la preparació de llet de soia.	i/o berenar a grups en situació de indigència, es va engegar un projecte de capacitació en la preparació d'aliments amb soia. Els seus destinataris van ser veïns i cuiners de menjadors. El projecte incloïa arestes socials, (assistencials i promocionals) i educatives en tant es procurava reforçar valors solidaris i desenvolupar capacitats laborals en l'àrea de la gastronomia. Entre els factors facilitadors que indicaven la seua factibilitat, cap citar: - el baix cost d'aquesta lleguminosa i el seu alt valor nutricional - la dotació d'estoc ocios de soia en menjadors comunitaris i Centres de Gestió i Participació, no utilitzat per desconeixement de les formes de preparació. - la disponibilitat d'equipament per a dictar cursos de l'àrea gastronòmica, existent en els centres depenents de la Coordinació General d'Educació No Formal. - la potencial demanda educativa dels cursos. - el baix cost operatiu en termes de recursos humans. - la vocació per realitzar tasques solidàries amb projecció comunitària dels centres. Per a la seua realització es va designar un equip docent (un instructor voluntari i un contractat) que itinerava setmanalment per cinc centres dels set seleccionats per reunir les condicions operatives per a l'execució del projecte. Coordinadors i personal d'aquests centres, van agregar a les seues tasques habituals, entre unes altres, les vinculades a difusió de les accions i inscripció de l'alumnat, l'establiment de nexes amb les organitzacions comunitàries que distribuïrien les viandes, la sensibilització a les associacions cooperadores de les escoles a fi que aportassen al projecte recursos per a l'envasat dels aliments i trasllat de la producció cap als menjadors. D'aquesta manera es van crear les condicions per a la realització d'accions amb fort impacte educatiu i social. Els currícula van incloure un mòdul d'Higiene i Seguretat Alimentària, que va ser dictat per la Direcció Gral. d'Higiene i Seguretat Alimentària, així com coneixements sobre càlcul de costos, envasat i presentació de productes, brindats per especialistes en Microempreses de la CGENF. L'experiència es va desenvolupar en set centres situats en distints barris capitalins, capacitant a més de 270 alumnes, amb freqüència setmanal, i una durada de 8 classes de tres hores. La producció d'aquests, va ascendir a unes 500 viandes setmanals van ser distribuïdes a població amb necessitats bàsiques insatisfetes.¹⁵ Si mirem des de la perspectiva intrínsecament educativa, el projecte - Va brindar coneixements als veïns, sobre els valors nutritius de la soia i els va permetre conèixer diferents maneres de preparació. - Va capacitar en la producció, presentació, embalatge i distribució d'aliments elaborats sobre la base de la soia a mitjana escala, a més de 270 alumnes.
---	--

- Va possibilitar un espai per a l'entrenament de treball en equip i valors solidaris.
- Va afanyar en la formació de microempreses o en l'articulació amb aquestes.

Des de la seua projecció en el pla local

- va contribuir a enfortir la solidaritat en l'àmbit de barri;
- va facilitar l'articulació de distints actors: menjadors comunitaris, impulsats per organitzacions no governamentals o assemblees veïnals, Centres de Gestió i Participació, cooperadores escolars, Adreça d'Higiene i Seguretat Alimentària entre unes altres.
- En l'àmbit assistencial va contribuir a atendre necessitats alimentàries de la població amb dèficit nutricional, a través del subministrament d'un producte de baix cost i alt valor nutricional
- I va impactar i afavorí la construcció de nous sentits per a la mobilització de les persones, en el desplegament de sensibilitats i solidaritats

3.2. Tallers en l'hospital d'emergències psiquiàtriques Marcelo Torcuato d'Alvear

A la nostra població, ha crescut significativament el deteriorament de la salut mental. La catàstrofe social de 2001, el sostingut procés de destrucció de l'economia nacional que s'inicia amb la dictadura del 76, originà una profunda desocupació¹⁶. L'increment de la desocupació guarda relació directa amb les alteracions en la salut mental de la població. És observable així mateix el creixement d'estats de depressió, angúnia, addiccions, conductes maníacques, fòbies, problemes d'alteració de la memòria, de l'atenció, de la concentració, atacs de pànic, fòbies, en aquells que van perdre el treball, es troben en situació de precarietat laboral o no aconseguien insertar-se laboralment.¹⁷ Així mateix, la franja més afectada per la desocupació és la dels joves¹⁸.

Caldria destacar que si bé l'ocupació ha crescut en aquest any, la persistència del fenomen de la desocupació ha llançat a l'exclusió significatives franges de la població.

Sens dubtes l'absència de treball erosiona l'autoestima: "no estar" esdevé en "no ser". Si bé les accions de ENF tributen a la salut mental, al·ludirem específicament a les realitzades des de la CGENF d'acord amb l'Hospital d'Emergències Psiquiàtriques Marcelo Torcuato d'Alvear.

Aquest hospital brinda serveis d'internament i d'atenció per consultes externes, (en aquest cas durant períodes que no excedeixen els sis mesos) a persones amb sofriment mental situació que les col·loca en un lloc d'alta vulnerabilitat. S'observa entre els pacients un percentatge significatiu de joves: les dades estadístiques mostren l'increment del deteriorament

¹⁶ Les xifres declarades oficialment per l'INDEC del primer trimestre de 2004 indiquen que la desocupació puja a un 14,4 %, la subocupació al 15,7 %, la subocupació demandant al 10,5 % i la subocupació no demandant 5,2 %

¹⁷ Vore Juan TAUSK: investigació realitzada per la càtedra de Clínica Psicològica i Psicoteràpies (Adults) de la Facultat de Psicologia de la Universitat de Buenos Aires o nota periòdica "Los daños psíquicos que causa el desempleo". Diario La Nación. Buenos Aires. 31-01-2003.

¹⁸ Vore Bermúdez Ismael: Diario Clarín 27-07-02, que explicava que segons dades de l'INDEC per eixa data la desocupació de joves entre 15 i 19 anys arribà un 46.1 %. Així mateix, una investigació realitzada en el 2003 indica que 1.413.537 joves entre 15 i 29 anys, no la estudien, no treballen ni són "ames de casa". Es tracta d'un 15 % de la població total,

rament de la salut mental, i en particular en aquests sectors, així com l'increment de suïcidi juvenil obert. Aquesta dramàtica situació s'associa fonamentalment a la presència d'un món del treball que no s'obri als jòvens, la qual cosa contribueix a desdibuixar-los el seu horitzó de vida, i afavoreixen la pèrdua del sentit de la vida.

Entenent que els processos educatius que es desenvolupen en l'àmbit hospitalari procuren contribuir a la trobada amb nous sentits de vida i a la construcció de projectes personals, es va dissenyar el projecte i es va engegar l'activitat. Les accions educatives no formals efectuades des de la CGENF, es destinen a pacients (internats o atesos per consultoris externs o hospital de dia), familiars de pacients i personal que presta funcions en els diferents serveis de l'hospital.

Coexisteix població permanent amb alumnat que s'incorpora a les activitats en períodes de crisi i que les abandonen temporalment al produir-se la seua eixida, fets que obeeixen a que s'ha reforçat la seua possibilitat d'inserció al medi social o a dificultats d'accés per motius econòmics.

La CGENF, ofereix tallers de: Eutonia, Expressió Corporal, Gimnàstica aerolocalitzada, Gimnàstica jazz, Punta de boixets, Maquillatge, Música, Producció de pa i Cuina, Teatre, Tallers.

Considerant que l'aprenentatge compleix una funció educativa i terapèutica, els tallers procuren que els participants aconseguisquen:

- Afavorir la comunicació i l'expressió
- Millorar els vincles socials
- reforçar la valoració personal i social de la població assistida
- afavorir l'apropiació de sabers específics de diverses branques de coneixement o de l'art, aplicables al món social

Així mateix, el projecte procura oferir espais que tributen a la integració social i que preparen els pacients per a la seua inclusió en el circuit educatiu no formal o laboral en produir-se la seua externació.

L'experiència realitzada des de l'any 2002, possibilita afirmar que en el procés els ensenyants "descobreixen" el subjecte, de vegades oblidat pels professionals afectats per la rutina en el camp de la salut, i els educands- "pacients" es redescobreixen, els tallers suposen un parèntesi en la malaltia.

Per tractar-se d'un hospital d'aguts, la població està transitòriament internada o atesa per un període fitat (de tres a sis mesos) per consultoris externs. Per això la presència dels pacients en les activitats és fluctuant. No es tracta d'un grup que necessàriament desenvolupe un procés evolutiu que els permeta construir un ECRO (Esquema Conceptual Referencial Operatiu) en comú. Aquesta circumstància imposa crear estratègies pedagògiques con-

cordes: que les activitats es planifiquen dia a dia, i s'estructuren sobre la marxa amb la flexibilitat suficient per a modificar-les o adequar-les segons la quantitat, les característiques i les necessitats de la població. Es procura que el temps siga aprofitat al màxim, que els alumnes s'apropien d'abundants continguts i vivències en el breu lapse que romanen en els tallers, doncs, davant la incertesa sobre la seua permanència; la premissa fonamental és que "s'ho duguen tot", perquè quan siga el seu moment interior, puguin treballar al seu ritme i a la seua manera.

Les persones que pateixen de sofriment mental, solen tenir un alt grau de sensibilitat, motiu pel qual presenten particulars aptituds per a desplegar en activitats estètic expressives. Aquesta qualitat "encanta" els docents d'educació no formal, més entrenats per a treballar amb poblacions i llocs de risc que els docents formals.

A manera il·lustrativa, resulta d'interés adonar-se'n del testimoniatge de la professora de teatre en relació amb la població atesa i el valor de les activitats realitzades.¹⁹

"En la psicosi és important descobrir la capacitat del subjecte mes enllà de la seua malaltia. Durant els brots, el psicòtic té un altre que li mana, per això en el tractament de la psicosi és un triomf que per una vegada no obeeisca. El teatre permet al psicòtic ser "un altre", però compte!... Amb el joc teatral aprenen que el que l'altre diu no és paraula santa, que es poden oposar a l'altre en l'escena, doncs en el cas contrari el joc no té gràcia, no hi ha conflicte teatral...

El teatre permet ficar-se en la ficció sabent que és ficció, que és permés, que un pot entrar i sortir, moure d'aquesta cosa rígida que tortura el subjecte...

En teatre el fet d'improvisar arguments, i argumentar dóna elements per a moure't en la vida. Això genera canvis en la persona. En teatre si entren depressius, surten activats i, si entren activats, surten calmats, trenquen amb els rictus corporals."

Entre les consecucions del projecte, cap assenyalar que han circulat pels tallers més de 130 alumnes, i n'hi romanen aproximadament cent. Aquesta experiència, ha permés els pacients veure que es poden viure les problemàtiques d'altra manera, generant un vincle social, intergrupar i comunitari. S'han enfortit processos d'integració familiar amb l'assistència de figures parentals als tallers²⁰. I ha possibilitat que els alumnes "registren a l'altre", vegen com avança, i vivencien que hi ha altres persones pacients, que no són un cas únic.

3.3. *Altres experiències amb projecció comunitària caldrien enunciar-se*

Més enllà de les tasques de rutina dels CCEP, altres accions també investeixen interès per atendre poblacions amb alt nivell de vulnerabilitat.

Producció de joguines

Interessa al·ludir a aquesta experiència perquè presenta alguns trets interessants: arti-

¹⁹ La professora Maria Man-gone, és directora de teatre i psicòloga

²⁰ Karina, una pacient del curs ens assenyalaria: "...."Endins, en l'hora de teatre canvien, es mostren distints mostren una part de si mateix més natural, més autèntica. També es dóna la interacció amb els familiars. La meua germaneta va començar a venir tots els divendres en l'horari de visita per la classe de teatre"...

²¹ IMPA és una fàbrica metal·lúrgica recuperada pels obrers, la qual cosa li confereix un alt valor simbòlic.	cula amb actors que són part constitutiva dels moviments socials emergents, atén una població en situació de risc educatiu i social, hi ofereix una sortida productiva, coordina amb altres àrees del sistema educatiu (Instàncies Educatives Complementàries i Cooperadores Escolars). L'experiència té com a antecedents les "Jornades Solidàries" en les quals alumnes i docents d'escoles mitjanes, en la seu de la Fàbrica Recuperada IMPA van elaborar joguines amb fusta contant amb els béns donats per empreses productores de pintures, serradors i llibreries. Els mateixos van ser donats als jardins infants de la ZAP (Zones d'Acció Prioritàries). Aquesta experiència es va reeditar amb la producció de titelles, retaules i joguines varies, que van ser donades en el festeig del Nadal Solidari. Durant el 2002, es va iniciar una investigació sobre tema imatge, per a això es va comptar amb l'assessorament de l'Àrea Plàstica de la Direcció d'Educació Inicial. Aquesta mesura va afavorir el millorament de la qualitat de la producció, que es va ampliar amb prototips de joguines didàctiques aptes per a jocs individuals i grupals, per a nens de més de tres anys. Els mateixos van ser construïts amb diversos materials: goma espuma, cartró, fusta reciclada. Les experiències productives desenvolupades en la Fira del Llibre Infantil, i la producció de joguines per a l'esdeveniment "Barrilets per la Pau" i la seua posterior donació, van encoratjar la convicció que resultava d'interés realitzar un projecte que donés continuïtat a les experiències realitzades i que captés a jòvens radicats en la zona propera a la Fàbrica IMPA²¹, a partir de realitzar una acció productiva. També resultava factible donat el baix cost en matèria de recursos materials i humans (dos professors de plàstica) El projecte va ser destinat a adolescents i jòvens "del carrer", d'entre 15 i 30 anys amb risc educatiu i escassa capacitat laboral. No estudiaven ni treballaven i presentaven una forta crisi vocacional i una absència de sentit en termes del seu projecte futur. IMPA va cedir les seues instal·lacions i es va començar a executar un projecte de producció de joguines didàctiques aptes per a jocs individuals i grupals, per a nens de més de tres anys. Els mateixos van ser construïts amb diversos materials: goma espuma, cartró, fusta reciclada. El curs es va iniciar amb l'armat de prototips. Professors i alumnes van identificar les necessitats del mercat, van organitzar la producció, van calcular costos, van dissenyar les formes de presentació del producte, es van estudiar les possibilitats de comercialització. L'excel·lent qualitat de la producció i els avantatges competitius en el preu, va impulsar-ne l'adquisició per part de les Associacions cooperadores de les escoles participants dels torneigs d'Escacs. El projecte facilità així la inserció social dels jòvens, articulà solidàriament els diferents actors de l'esfera governamental social i sindical. <i>Capacitació amb persones sense sostre</i> Les accions es van desenvolupar a partir d'un conveni amb SIPAM una església metodis-
---	---

ta, amb més de deu anys d'experiència en el treball amb persones sense sostre (*homeless*). Amb la intenció de contribuir a revertir processos de desafiliació i dessocialització, es brinden cursos d'artesanía, a una població itinerant i amb una altra de caràcter constant amb l'objecte que els alumnes aprenen les tècniques que possibiliten la producció d'objectes susceptibles de penetrar en el mercat i per a ser venuts, en una primera etapa, en el mercat de l'església.

Entre els encerts cap assenyalar que ha enfortit vincles i aprenentatges en població no només alienada dels circuits educatius sinó en situació d'exclusió total per part de la societat.

Educació no formal amb interns de presons.

Les accions es destinen a una població amb alta vulnerabilitat social: interns de la Presó de Devot. L'activitat es realitza en conveni amb el Servei Penitenciari Federal, Càritas, (que realitza la contenció psicològica i social dels interns), en tant la CGENF brinda cursos i tallers de diferents especialitats. Els recursos per als tallers són aportats pel Ministeri de Justícia a través de Càritas, que realitza les compres de béns i efectua les rendicions de comptes corresponents.

Durant l'any 2003, Educació no formal va brindar tallers de Rebosteria a dos grups de 25 alumnes i un taller d'artesanía que va atendre setanta alumnes.

La satisfacció de l'avaluació sobre l'eficàcia de les accions, vinculades a la continuïtat i satisfacció dels assistents, va motivar la CGENF a incrementar d'un a dos dies setmanals la càrrega horària del taller d'Artesanía i a ampliar el nombre de pavellons, de la unitat carcerària, atesos.

Les activitats han afavorit l'apropiació de sabers tècnics aplicables en el món social aportat a la integració social dels interns i a la preparació per a la inclusió en el circuit educatiu no formal, formal i el món laboral futur. Es van incloure 120 interns de diferents pavellons.

Suport escolar

Amb la intenció de reingressar els nens de sectors populars en el sistema educatiu formal, es van iniciar accions en aquest sentit en el Centre Popular Flor de Ceibo.

Es brinda un suport escolar a partir de les necessitats de cada nen. L'activitat s'adequa a les demandes de l'escola, i s'efectua a partir d'un seguiment personalitzat de cada alumne, enfortint la comunicació amb els seus pares i entre els seus pares i els seus docents.

Aquest projecte compta amb un coordinador i un equip de 8 educadors que brinden suport didàctic (aquests últims són beneficiaris dels plans Caps i Caps de Llar del Govern de la Ciutat²²). L'equip ha elaborat cartilles i fitxes de treball adaptades a les necessitats d'aprenentatge de cada nivell. D'aquesta manera, ha aconseguit reinserir 80 nens de nivell primari en el sistema formal educatiu.

²² Aquest pla confereix a persones aturades una renda mínima. Els beneficiaris del pla han de brindar un servei com a contrapartida.

4. A manera de tancament

No desconeixem els aspectes simplificadors i reduccionistes de l'Educació No Formal La praxi, paraula clau per a definir-la, sol esvarar-se a un activisme sense quasi reflexió.

En sentit *cortazarià*, la ENF s'apropa als seus objectes per on pot, ratllant en ocasions l'espontaneisme al que s'uneixen les dificultats existents per a sistematitzar les seues pràctiques, vinculades aquestes a l'absència de registre i d'investigació.

Si bé en CGENF es documenten les pràctiques, el registre resulta limitat i la seua circulació també. Des de la seu central de la CGENF s'avalua l'evolució dels projectes i es redirigeixen les estratègies de realització d'accions.

Els docents elaboren la planificació general dels cursos, i els materials de suport que després són supervisats per equips tècnics.

En relació amb els treballadors socials, en el marc institucional, compleixen funcions:

- docents, (brindant cursos o tallers);
- d'assistència tècnica i sistematització d'accions (disseny de projectes, planificacions, compilació dels registre de l'acció en les memòries institucionals, i en publicació de circulació interna;
- de gestió: coordinant centres o supervisant les regions en què aquests s'agrupen.

I efectuen una acció articuladora intrainstitucional i interinstitucional, que trenca amb internismes que amenacen la potencialitat i la creativitat en el fer.

Utilitzen mitjans alternatius de resolució de problemes, que es presenten en situacions intra i intergrupals. Entre les estratègies utilitzades cap esmentar la mediació, que afavoreix la preservació de relacions interpersonals i la solució de conflictes, com un tercer element menys compromés emocionalment, més lliure cognitivament, que troba punts de tensió, contraresta actituds tenyides per l'agressió, fa reconèixer els elements de validesa de les diferents posicions i tendeix ponts per a la trobada d'aquestes.

D'aquesta forma el treball social, desplega les seues dimensions educatives, assistencials, organitzatives, mobilitzadores en el marc d'un camp que és font d'idees i accions.

Hem descrit a través d'aquests exemples com la ENF permet incorporar actors socials emergents, trenca amb la cultura d'aïllament, que té com a efectes conductes autodestructives i sociodestructives, afavoreix la pertinença a grups, construeix identitats i subjectes col·lectius, promou la interculturalitat i la creació cultural, i recupera espais públics, de reflexió, politització, participació i solidaritat.

I recupera espais públics, de reflexió, politització, de participació i solidaritat. Impulsar-los i enfortir-los és missió dels treballadors socials, dels educadors, de les organitzacions de la societat civil, però, fonamentalment, és obligació ètica de l'acció estatal, per a restituir drets conculcats.

Annex

Llei. 24.195. 29/4/93. Llei Federal d'Educació. República Argentina

Art. 35. Les autoritats educatives oficials:

- a) Promouran l'oferta de serveis d'educació no formal vinculats o no amb els serveis d'educació formal.
- b) Propiciaran accions de capacitació docent per a aquesta àrea.
- c) Facilitaran a la comunitat informació sobre l'oferta d'educació no formal.
- d) Promouran convenis amb associacions intermèdies a l'efecte de realitzar programes conjunts d'educació no formal que responguen a les demandes dels sectors que representen.
- i) Possibilitaran l'organització de centres culturals per a joves, que participaran en el disseny del seu propi programa d'activitats vinculades amb l'art, l'esport, la ciència i la cultura. Estaran a càrrec de personal especialitzat, atorgaran les certificacions corresponents i s'articularan amb el cicle polimodal.
- f) Facilitaran l'ús de la infraestructura municipal i l'equipament de les institucions públiques i dels establiments del sistema educatiu formal, per a l'educació no formal sense finalitat de lucre.
- g) Protegirán els drets dels usuaris dels serveis d'educació no formal organitzats per institucions de gestió privada que contenen amb reconeixement oficial. Aquells que no tinguen aquest reconeixement quedaran subjectes a les normes del dret comú.

Bibliografia

ARGUEDO, Alcira, *El papel de las empresas sociales*. Página 12. Buenos Aires 13 de agosto de 2003

FERNANDEZ, Ana María: "Los juguetes rabiosos de los barrios". Revista Campo Grupal 7. Buenos Aires. 2002

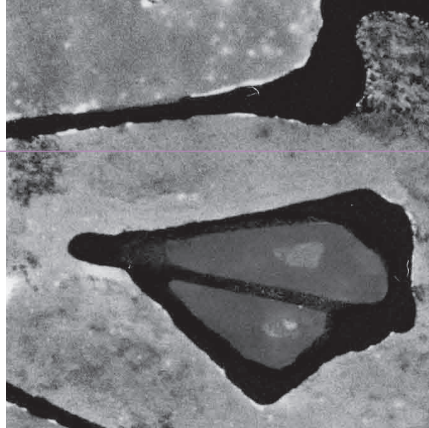
DI MARCO, Graciela et al. *Movimiento Sociales en Argentina*. Jorge Budino Editores y Universidad . Buenos Aires 2003.

MELANO, María Cristina. *Despliegue y Protagonismo de la Coordinación de Educación No Formal (1989-1992)*. Revista Propuestas No.4-Secretaría de Educación- Gobierno de la Ciudad de Buenos Aires.

MELANO, María Cristina "Educación No Formal, Trabajo Social y Sinergia Local". Revista *Servicios Sociales y Política Social*. Nº 63. Consejo General de Colegios Oficiales de Diplomados en Trabajo Social. Madrid.

MEMORIA ANUAL 2003. *Coordinación General de Educación No Formal, dependiente de la Coordinación General de Educación No Formal. Secretaría de Educación del Gobierno de la Ciudad de Buenos Aires. Argentina.*

	PALOMINO, Héctor: "El movimiento de trabajadores de empresas recuperadas". Revista Sociedad N 20/21. Facultad de Ciencias Sociales. Universidad de Buenos Aires. Buenos Aires. 2003. www.buenosaires.gov.ar/educacion www.desarrollo-social.gov.ar www.indec.mecon.ar www.trabajo.gov.ar
--	---

El sistema integrat d'informació i orientació professional

*Miguel Llanes Gamón, Secretari de Formació i Ocupació; Rogelio Navarro Domenichelli
i Arturo Boix Cuenca, Gabinet Tècnic de la UGT del País Valencià*

i

1. Justificació

Així mateix les exigències per a exercir un lloc de treball fan que una àmplia capacitat en competències professionals no siga prou per a trobar treball.

Fins fa molt poc, el disseny de les polítiques d'orientació professional considerava l'orientació com un mitjà que permetia fer coincidir les qualificacions i les aspiracions de les persones procedents del sistema educatiu-formatiu amb les d'ocupació i les professions disponibles. Però el canvi que afecta en l'actualitat la pròpia naturalesa del treball fa que aquest esquema, sense que es puga considerar superat com a tal, resulte massa simple.

Si parlem d'una manera general, allò previsible és, que en el futur, augmente el nombre de persones que necessiten trobar el seu propi itinerari professional en un laberint d'opcions realment complex. Així, poden proliferar les situacions en què el període de temps durant el qual es romanga en un lloc de treball s'alterne amb altres de formació complementària, d'activitat per compte propi i/o amb períodes de desocupació. A mesura que l'aprenentatge al llarg de tota la vida activa resulta cada vegada més essencial, els serveis d'orientació acadèmica professional descobreixen l'enorme importància i projecció.

La informació, l'orientació i el consell professional es troben estretament vinculats a la

formació, i s'han d'emmarcar en un procés d'intercanvi entre els coneixements de l'individu, els seus interessos professionals, la realitat del mercat laboral i les necessitats socials del seu entorn.

En aquest sentit, la ràpida evolució de les qualificacions i la mobilitat necessària al mercat laboral i les empreses posen de manifest la importància dels serveis d'orientació com a instruments que han de permetre a les persones elaborar una estratègia personal i un itinerari professional i laboral en el transcurs de la seua vida activa.

La finalitat del Sistema Integrat d'Informació i Orientació no és una altra que la de facilitar l'ocupació i el progrés de les persones, garantint-los l'accés a processos d'informació i orientació professional, per al desenvolupament d'itineraris formatius i professionalitzadors.

La informació i orientació professionals tindran la finalitat de:

- Informar sobre les oportunitats d'accés a l'ocupació, les possibilitats d'adquisició, avaluació i acreditació de competències i qualificacions.
- Informar i assessorar sobre les diferents ofertes de formació i els possibles itineraris formatius per a facilitar la inserció i reinserció laborals, així com la mobilitat professional al mercat de treball.
- Afavorir i recolzar perquè els treballadors i treballadores puguen planificar el seu procés de desenvolupament professional.
- Facilitar que els treballadors i treballadores puguen realitzar un balanç de les seues competències professionals.
- Facilitar que les persones adopten decisions personals sobre el procés d'aprenentatge i de treball, que els permeten afrontar amb èxit les demandes i reptes de l'actual context econòmic i laboral.

Competències a la societat del coneixement

Les competències importants en una societat cada vegada més complexa són les següents:

CONDICIONS I CARACTERÍSTIQUES DE LA COMPLEXITAT	COMPETÈNCIES DERIVADES
Especialització i atomització del coneixement. Diversitat.	1. Especialitzar-se en un saber i en un saber fer.
Obsolescència ràpida del coneixement	2. Capacitat per a aprendre a dependre i aprendre al llarg de la vida.
Desenvolupament de la virtualitat amb: - Integració de sabers. - Integració del coneixement en el procés.	3. Capacitat d'acoblament. Combina diverses competències com: - domini de la selecció de la informació rellevant.

- Integració del coneixement en el producte.	- Coneixement generalista i d'interfases. - Coneixement de les necessitats del client. - Domini de la gestió de projectes. - Domini de la visualització i de la projecció. - Domini de xarxes virtuals i NTIC especialitzades i relacionades amb l'empresa.
Treball col·laboratiu i en xarxa	4. Capacitat per a establir relacions de confiança i col·laboració. 5. Capacitat per a crear i utilitzar treball en xarxa. - Maneig de les NTICs en funció de l'especialitat i de la necessitat d'integració.
Globalització internacionalització de l'economia	6. Gestió de la complexitat

D'altra banda, es fa necessària, al costat d'una formació en competències professionals, una altra formació paral·lela en competències de recerca d'ocupació. En aquest sentit n'hi ha un acord generalitzat en la necessitat que les accions formatives dirigides a desocupats incloguen mesures d'orientació, contenint com a mínim informació professional sobre les possibilitats d'ocupació obertes després de la formació rebuda i orientació ocupacional sobre les tècniques de recerca d'ocupació, possibilitats d'autoocupació i fórmules d'economia social.

Habilitats per a la inserció laboral

(1) FORMACIÓ I ADQUISICIÓ DE CONEIXEMENTS És informació que es pot transmetre a. FORMACIÓ BÀSICA - Nivell d'estudis. Cultura General b. FORMACIÓ ESPECÍFICA - Titulacions i certificats sobre aprenentatges teòrics i pràctics relacionats amb l'ocupació concreta c. CONEIXEMENT DEL MERCAT LABORAL - Funcionament i regulació, eixides i possibilitats d. ORIENTACIÓ PER A LA RECERCA D'OCUPACIÓ - Estratègies de recerca d'ocupació. Avaluació de les pròpies possibilitats. (2) CANVIS D'ACTITUD ENFRONT DEL TREBALL Socialització en una "cultura del treball". a. MOTIVACIÓ I VALORACIÓ DEL TREBALL EN SI	
--	--

	Interés i ganes de treballar b. ESPERIT DE SUPERACIÓ Interés per millorar i perfeccionar-se c. COMPROMÍS AMB EL TREBALL Valors que sustenten l'adquisició d'hàbits: responsabilitat i perseverança. (3) HABILITATS ASSOCIADES A L'ACOMPLIMENT LABORAL Destreses i patrons de conducta que afavoreixen un millor rendiment laboral. a. FIXACIÓ DE L'ATENCIÓ. Capacitat de concentració en la tasca. b. PLANIFICACIÓ DE LES TASQUES Capacitat d'estructurar les seqüències de treball i correspondre amb orde. c. INICIATIVA Autonomia, espenta i recursos personals. d. CAPACITAT DE SOLUCIÓ DE PROBLEMES Flexibilitat per a valorar les demandes de la situació i prendre decisions e. OPTIMACIÓ DEL RENDIMENT Incrementar la rapidesa i productivitat. f. DESTRESES MANUALS (4) HABILITATS SOCIALS Habilitats de relació interpersonal necessàries per aconseguir i conservar un treball a. CAPACITAT D'ADAPTACIÓ AL MITJÀ LABORAL Aptitud per a captar i seguir les normes de conducta adequades b. CAPACITAT DE TREBALL EN EQUIP Respecte, habilitats de cooperació, comunicació i control de l'agressivitat. c. HABILITATS D'AUTOPRESENTACIÓ Saber usar les xarxes de relació; saber "vendre's" i mostrar el que un sap fer (4) CANVIS PSICOLÒGICS Relatiu a la forma de veure's a si mateix i de plantejar-se la vida. a. AUTOESTIMA Confiança i seguretat en un mateix. b. MADURESA Lucidesa i realisme a l'hora de plantejar-se objectius
	La proposta metodològica per a un Sistema Integrat d'Informació i Orientació Professional (SIOP)

s'ha d'entendre en el marc d'un component més del procés sistèmic d'ensenyament-aprenentatge i d'aprenentatge permanent al llarg de la vida. O siga, es requereix la seua intervenció tant al moment previ a l'opció per una determinada àrea o especialitat professional o ocupacional com durant el desenvolupament de la formació, així com després de la seua incorporació al món del treball.

La Llei Orgànica 5/2002, de 19 de juny, de les Qualificacions i de la Formació Professional, estableix:

Article 14. Finalitat:

En el marc del Sistema Nacional de Qualificacions i Formació Professional la informació i Orientació Professional tindran la finalitat de:

1. Informar sobre les oportunitats d'accés a l'ocupació, les possibilitats d'adquisició, avaluació i acreditació de competències i qualificacions professionals i de progrés al llarg de tota la vida.
2. Informar i assessorar sobre les diferents ofertes de formació i els possibles itineraris formatius per a facilitar la inserció i reinserció laborals, així com la mobilitat professional al mercat de treball.

Article 15. Organització de la informació i orientació professional.

1. En la informació i orientació professional podran participar, entre altres, els serveis de les Administracions Educatives i Laborals, de l'Administració Local i dels Agents Socials, corresponent a l'Administració General de l'Estat desenvolupar fórmules de cooperació i coordinació entre tots els ens implicats.
2. Als serveis d'informació i orientació professional de les Administracions públiques els correspon proporcionar informació a l'alumnat del sistema educatiu, les famílies, els treballadors desocupats i ocupats i a la societat en general.

Així mateix, correspon a les administracions públiques posar a disposició dels interlocutors socials informació sobre el sistema que puga servir de referent orientatiu en la negociació col·lectiva, sense perjudici de l'autonomia de les parts.

Al marc d'aquesta conceptualització, es concep al Sistema Integrat d'Informació i Orientació Professional com un servei de suport imprescindible per aconseguir que les persones s'inserisquen favorablement al món del treball, és a dir, resulten utilitzables, però que considera tant els aspectes referents a la construcció d'un projecte personal i ocupacional, a l'elecció d'alternatives de formació professional com quant a les diferents possibilitats d'inserció laboral i desenvolupament professional que afecten la població activa. En cas de la persona adulta que demanda informació i orientació professional coneix ja, en molts casos el seu objectiu professional, però es troba ara amb la necessitat de trobar recursos que li procuren solucions i estratègies que li obriuen camins d'actuació per al seu desenvolupament personal i professional.

Els objectius del SIOP han de ser:

- Informar permanentment i amb caràcter general sobre el propi Sistema, l'evolució de l'ocupació, els requeriments del mercat de treball i les vies d'adquisició de competències i qualificacions per a integrar-se en aquest mitjà la Formació Professional.
- Promoure accions d'orientació professional, definir les oportunes mesures i la seua coordinació.
- Fomentar la promoció professional mitjançant la realització de processos formatius adequats a les respectives capacitats i aptituds.
- Orientar i informar sobre el mercat de treball i en especial sobre les noves professions i les que presenten major demanda així com sobre els processos formatius per a l'obtenció de les oportunes qualificacions.
- Facilitar la mobilitat professional als mercats de treball d'àmbit regional, nacional i europeu.
- Informar i orientar de manera permanent sobre les ofertes dels diferents sistemes de formació als diferents àmbits.

Per al desenvolupament d'aquests objectius s'han d'integrar diferents models d'intervenció, tant presencials com no presencials, considerant les possibilitats, quant a flexibilitat, rapidesa i accessibilitat, de la incorporació de les noves tecnologies de la informació i la comunicació, per mitjà de la creació de serveis virtuals d'orientació que permeten un sistema continuat d'autoavaluació de competències, d'accés a la informació de l'oferta formativa i de construcció d'itineraris en la planificació i gestió del desenvolupament personal i professional.

L'organització de la informació i orientació professionals s'estructurarà mitjançant una xarxa de centres que serviran d'enllaç entre els observatoris professionals, els serveis d'intermediació laboral, les entitats i centres de formació professional i les xarxes europees d'informació i orientació professional.

La Informació i Orientació Professional s'insereix com a procés dins d'un model que articula les distintes dimensions que caracteritzen actualment a les accions formatives, de manera que permeta intervindre en el desenvolupament professional i personal des d'una perspectiva global, perspectiva que el món del treball reclama amb força. Açò implica deixar enrere els esquemes d'accions desenvolupades en compartiments estancs, els objectius, dels quals per llavors que foren, aportaven poc per preparar les persones per a un context productiu i organitzatiu dinàmic, incert i que demanda disposició i capacitat d'aprenentatge permanent.

En aquest escenari, el SIOP juga un paper crucial tant perquè l'oferta formativa responga als requeriments canviants del món del treball, com perquè les persones compten amb la informació oportuna, suficient i que possibilita el coneixement dels aprenentatges previs i de les competències desenvolupades en diferents àmbits des de l'experiència laboral mitjançant un treball de reflexió assumir la responsabilitat i el protagonisme en la presa de decisió respecte al seu propi projecte de formació i ocupació i perquè aquest siga viable, és a dir, es trobe el més pròxim possible tant a les seues aspiracions, habilitats, destreses i competències com a les exigències i perspectives del context econòmic i laboral.

2. Requisits per a la realització del sistema integrat d'importació i orientació professional

El disseny i la realització d'un Sistema Integrat d'Informació i Orientació Professional exigeix alguns requisits bàsics com:

- Un organisme públic responsable de la seua realització i manteniment: l'Institut Valencià de les Qualificacions.
- Una fluïda vinculació amb els Instituts d'Informació Estadística (INE i IVE, INEM/SERVEF) per a comptar amb les fonts d'informació secundària —censos, enquestes i investigacions desenvolupades pels esmentats Instituts— que permeten el coneixement dels recursos humans així com del funcionament general del mercat de treball.
- L'existència d'un Observatori Professional i d'Ocupació que proporcione informació sobre l'evolució del mercat de treball, ja que és una de les principals fonts d'informació per a orientar l'opció dels beneficiaris per determinades àrees de formació.

Cal una coordinació intersectorial permanent, sistemàtica i organitzada entre les diferents administracions públiques i entitats privades, de manera que es convertisquen en facilitadors de la realització del Sistema. D'altra banda, amb aquesta relació interinstitucional s'asseuen les bases de col·laboració entre distintes entitats del sector públic amb el sector privat, treballant conjuntament per a donar origen a informació objectiva i veraç sobre el funcionament del mercat de treball i l'orientació que s'han de donar els potencials beneficiaris. Al mateix temps, maximitza els escassos recursos disponibles, articulant i coordinant els esforços ja realitzats.

Com aquesta és una meta a mig i llarg termini, al seu inici el Sistema Integrat d'Informació i Orientació Professional s'haurà d'iniciar amb fonts d'informació secundàries derivades de les estadístiques i enquestes desenvolupades per l'Institut Nacional d'Estadística, l'Institut Valencià d'Estadística i el SERVEF, de les que s'obtinga, en l'àmbit de les distintes entitats de formació professional, organitzacions empresarials i sindicals i d'estudis i diagnòstics socioeconòmics d'acord a metodologies comunes, etc...

Un dels obstacles a superar és la "descoordinació" entre les entitats que intervenen a l'àmbit de la informació professional i ocupacional i la falta de precisió en les funcions i responsabilitats que adquireix cada una al sistema. Es requereix, per tant, definir estratègies de col·laboració conjunta, bé siga per Convenis intersectorials al marc de les Administracions Públiques o entre el sector públic i el sector privat per aconseguir, una planificació més integral de l'abordatge de la formació de les persones, que permeten al marc de les Administracions Públiques adoptar estratègies que tinguen per objecte articular accions per aconseguir el creixement personal i professional dels participants, la seua inserció laboral, el desenvolupament professional i la millora de la seua qualitat de vida.

3. Descripció i composició del sistema

El Sistema Integrat d'Informació i Orientació Professional ha d'incloure processos d'informació i orientació professional i laboral i seguiment o tutoria mitjançant l'establiment d'indicadors.

Per això ha de comptar amb els instruments següents:

- Base de dades de les relacions entre el sistema educatiu i formació professional i la resta d'entitats i organismes amb què s'ha de vincular —directament i indirectament— per a la realització i actualització constant d'aquest;
- Base de dades de funcionament del mercat de treball (oferta i demanda);
- Base de dades sobre els procediments de reconeixement, avaluació i acreditació de les competències professionals.
- Metodologies i materials de suport per a desenvolupar les accions d'Orientació d'acord amb les diferents característiques de les poblacions potencialment usuàries de la informació.
- Suport informàtic que permeti interrelacionar les diferents bases de dades i vincular i organitzar la informació recollida.

En conclusió, l'orientació en tant que eina d'ajuda a la presa de decisions, ha d'intervindre sovint en els moments crítics de la vida professional de l'individu que es caracteritza cada vegada amb una freqüència major per fenòmens d'alternança i rotació de l'ocupació. L'alternança es produeix entre situacions d'immersió plena al mercat de treball amb períodes d'exclusió, voluntària o involuntària d'aquest mercat. La rotació a l'ocupació es caracteritza per la realitzada entre diferents sectors o la rotació de distints oficis i ocupacions a un mateix sector.

L'orientació professional s'inscriu en un procés de negociació entre:

- Els coneixements de l'individu,
- Els interessos professionals,
- La realitat del mercat de treball,
- Les necessitats de la col·lectivitat.

L'evolució ràpida de les qualificacions i la mobilitat necessària al si del mercat de treball han fet destacar la importància de l'orientació professional. Aquest procés que es tradueix en una negociació permanent entre l'individu i l'entorn, situa l'orientació al cor de la problemàtica formació-ocupació-treball.

La formació permanent o continuada al llarg de la vida ha de ser capaç, per tant, de respondre a nous reptes i exigències i desenvolupar noves tècniques i mètodes, al camp de la funció orientadora i els serveis d'orientació.

Així mateix, per ser eficaços al desenvolupament de les seues funcions, al futur, els serveis d'orientació necessiten conèixer en profunditat les evolucions al ventall i contingut de les qualificacions professionals, rebre informació sobre els sectors amb potencial de creixement, sobre la direcció dels canvis al mercat laboral i les possibilitats i requeriments de formació que s'hagen de desenvolupar

En el futur l'orientació haurà de ser permanent, igual que la formació, en totes les etapes de la vida de la persona.

Construint desenvolupament comunitari des dels serveis públics

Moisés Carmona, Atanasi Gespes i Elisenda Vugué

i

El desenvolupament i la realització de polítiques socials, públiques, democràtiques i eficaces tenen, en l'actualitat, com a repte imprescindible promoure la coresponsabilitat dels diferents agents: socials, polítics i econòmics. Per tant es fa necessària la recerca de noves metodologies i de noves formes d'organització que permeten construir dinàmiques de treball conjunt, des de i per a l'autonomia de cada un dels actors que permeten augmentar els nostres nivells col·lectius de benestar i benésser.

El Desenvolupament Comunitari, com a metodologia d'intervenció social en el territori, té la voluntat, l'ànim i l'objectiu de promoure aquesta autonomia, afavorint la implicació de tots els actors en la construcció conjunta d'una nova cultura de participació ciutadana.

Des de 1997, hem tingut l'oportunitat de treballar professionalment en distints processos comunitaris en la província de Barcelona, des del castigat barri de La Mina, en el municipi de Sant Adrià de Besòs fins al municipi benestant de Vilassar de Mar, en què administracions, serveis públics i ciutadania s'han implicat de forma més o menys conjunta en processos de desenvolupament comunitari. Dos són les experiències en què ens basarem per a exemplificar des dels fets concrets, l'articulació d'un procés de treball conjunt

amb els serveis públics: el Pla de Desenvolupament Social i Comunitari de la Trinitat Nova (iniciat en 1997) i el Pla Comunitari de la Zona Nord de Nou Barris (iniciat en el 2000).

Des dels seus orígens, Trinitat Nova (anys 60) es va caracteritzar per ser un barri que va haver de lluitar-ho tot, l'arribada del primer autobús, l'escola pública o el centre de salut, però ja l'any 1997 era un barri ben dotat de recursos públics, almenys des d'un punt de vista quantitatiu. Les relacions i el treball conjunt entre els serveis pràcticament no existien, llevat que fora a través de l'assistència conjunta d'algun cas individual o problemàtica concreta, entre alguns professionals i per iniciativa pròpia. La fragmentació, l'aïllament, la delegació, la gran acumulació de demandes i problemàtiques socials, més un desconeixement concret i rigorós de quant pesaven i mesuraven els problemes amb què es trobaven, configuraven un escenari bastant complicat per a la seua articulació. Realitats no molt diferents són les que hem trobat treballant en distints municipis.

L'enfocament assistencialista dominant en la recent construcció de l'Estat del Benestar en el nostre país, ens instal·la en la cultura de la immediatesa, del resultat, i ens fa difícil assimilar creativament i pràcticament conceptes com procés, complexitat, incertesa, conflicte, autonomia... De la vella cultura burocràtica i assistencialista; del poder, del control i de la decisió, hem necessitat agafar i desenvolupar una altra; de la facilitació, de la promoció, de la construcció conjunta i compartida de processos educatius que ens permeten articular xarxes d'acció i reflexió per a la millora de les polítiques públiques; per a la transformació social.

La necessitat i la voluntat d'aprendre a treballar amb l'altre, des del respecte, el reconeixement, la confiança i la responsabilitat han sigut principis d'acció; valors i actituds a promoure i concretar tant en les visions més estratègiques del procés com en les pràctiques quotidianes.

En aquest article intentarem visualitzar com es va anar construint el procés relacional i de treball conjunt amb els serveis públics, i per a fer-ho ho hem dividit en sis apartats. Els cinc primers ens parlen de diferents moments, que sovint, en la pràctica, es donen al mateix temps : a) El punt de partida comú des del qual es comença a construir el treball conjunt; b) El coneixement i intercanvi entre els diferents actors que participen (Ciutadania, Serveis Públics, Administracions i Agents Econòmics); c) La necessària recerca de formes flexibles d'organització, que es vagen adaptant a les realitats canviants en què es troba immers el Procés Comunitari; d) La importància de la reflexió, de l'avaluació i la programació del Procés; e) La formació, la importància d'aprendre en la construcció d'un procés creatiu i innovador. I, per a finalitzar, plantegem alguns reptes de futur que seran necessaris abordar per a continuar construint Desenvolupament Comunitari.

A més, cada un dels primers cinc apartats es divideix en dos, un primer moment de criteris/reflexions generals i un segon on es presenten les experiències de Trinitat Nova i Zona Nord. A continuació mostrem un quadre resum sobre l'estructura d'aquest article.

	Trinitat Nova	Zona Nord de Nou Barris
Un punt de partida comú	1997 Diagnòstic Comunitari Constitució del CT 2002 Rediagnòstic Comunitari Congrés de Barri	2000 Procés Urbanístic 2001 Diagnòstic Comunitari i Constitució del CT de Torre Baró 2002 Constitució del CT de Zona Nord
Coneixent-nos	1998 Jornades Interdisciplinars 1999 Presentació noves 2003 incorporacions	2001 Explicacions per àmbits. 2000-2003: Presentació de noves incorporacions
Construint	1999 Comissió socioeducativa Comissió Informació Comissió Gent Gran 2000 Comissió Secretariat Comissió Protocol C. Infor./Formació 2001 Comissió Intervenció conjunta de PROP 2002 Espai de treball sobre Salut Mental Espai de treball de Serveis socials i Equip Comunitari (transversal) 2003 Comissió de la Salut Comissió de l'Ocupació	2001. Grup de Treball infància i Joventut. 2002. Secretariat del CT Taula D'immigració. Taula d'Adolescència. Espai de Treball de Serveis Socials i Equip Comunitari (transversal) 2003 Taula de Salut Àmbit socioeducatiu
Reflexionant	2000 Avaluació CT 2002 Revisió global del procés comunitari	2002 Avaluació CT de Torre Baró. 2003 Avaluació CT Zona Nord
Formant-nos	1998 Seminari de Programació Comunitària 1999 Monogràfics diversos 2002 Jornades formació.	2000-2003: Seguiment del Procés 2001: Sessions sobre paper i funcions del CT i els Plans Comunitaris. 2003: Sessió sobre el paper dels serveis Públics en els Processos Comunitaris.

I. Un punt de partida comú: començant a construir

El procés comunitari es fonamenta en el treball de tots els agents que participen en la comuni-

El procés comunitari es fonamenta en el treball de tots els agents que participen en la comunitat d'una forma o una altra, sense distinció del grau de participació, presència històrica en el territori, nombre de participants, etc. Qualsevol participació o possible participació s'ha d'incorporar al procés perquè aquest siga vertaderament comunitari i englobe a tota la comunitat (Ciutadans, serveis públics, Administracions i Agents Econòmics), de manera que aquesta se senta protagonista

tat d'una forma o una altra, sense distinció del grau de participació, presència històrica en el territori, nombre de participants, etc. Qualsevol participació o possible participació s'ha d'incorporar al procés perquè aquest siga vertaderament comunitari i englobe a tota la comunitat (Ciutadans, serveis públics, Administracions i Agents Econòmics), de manera que aquesta se senta protagonista.

Qualsevol projecte que pretenga ser col·lectiu i participatiu necessita dotar-se d'un punt de partida comú i compartit que siga capaç de connectar i anar incloent totes les sinergies existents en una realitat donada. Per a poder articular un procés d'aquestes característiques és necessari repensar el concepte de temps; la seua construcció i desenvolupament impliquen paciència i constància; pensar en anys i no en setmanes o mesos. Promoure processos relacionals i educatius, en què anem construint conjuntament iniciatives que generen xarxes de col·laboració que siguen constantment permeables a les noves incorporacions i relacions amb "altres", només és possible i té sentit en el temps i a través d'ell.

El procés comunitari prendrà diferents formes en funció de les particularitats del territori, per exemple:

- Qui impulsa la proposta comunitària, com sorgeix, el territori que comprén, com es lidera, etc.
- La relació entre els agents i serveis del territori, si hi ha experiències de coordinació entre diferents serveis, el paper de la ciutadania, el clima de treball, la confiança entre agents, etc.

En el cas del treball amb els serveis, sovint la participació, en si mateix, és un procés perquè ha de respondre, entre altres, a:

- Les necessitats del barri: la seua detecció i la prioritat en la seua resposta
- La dedicació del servei al procés comunitari; aquesta requereix d'un temps i un ritme que ve determinat pel propi servei i els professionals que intervenen.

En el nostre entorn no és comú trobar espais de treball conjunt entre els diferents serveis públics d'un territori; per això, començar per la construcció d'un diagnòstic compartit, encara que no necessàriament ha de ser l'únic punt de partida, pot ser una bona oportunitat per a començar a albirar i vivenciar la seua utilitat. Algunes funcions d'aquest diagnòstic són:

- Conèixer de manera compartida, amb la major exactitud possible, la situació de la població i del territori en què estem treballant.
- La comunicació amb els diferents agents que intervenen i participen en el territori, principalment els ciutadans i administracions, però també agents econòmics que formen part del procés.
- Proporcionar informació sobre les relacions entre aquests agents.
- Mostrar els espais de trobada i la construcció o impuls de nous.

En definitiva, ens mostra la dinàmica comunitària existent a l'inici del procés comunitari i ens ajuda a reconèixer la transversalitat que ateny tant en el que fa referència als agents que potencialment participen com a les temàtiques a desenvolupar. Aquest exercici és molt útil per a promoure i facilitar el coneixement de "l'altre" i les possibilitats/oportunitats comunes.

És necessari conèixer tot açò per a construir l'espai de treball conjunt entre serveis respectant tot allò que estiga funcionant i presentar la proposta de treball a tots els possibles participants, independentment del seu grau de participació en el moment inicial.

Tant en la Zona Nord de Nou Barris com en Trinitat Nova, aquest espai s'anomena Comitè Tècnic i el seu objectiu és implicar-se en el procés comunitari i fomentar l'aportació de cada un dels serveis a la dinàmica comunitària.

En Trinitat Nova, aquest primer moment se situa l'any 1997, arran del desenvolupament del Pla Comunitari que impulsa l'Associació de Veïns i Veïnes de Trinitat Nova, i a partir de l'elaboració del Diagnòstic Comunitari en què participen i comparteixen el document, tots els serveis del barri.

En aquest primer moment, a partir de la primera actuació compartida, el Diagnòstic Comunitari, es fa evident que Trinitat Nova és un territori desconegut per a molts dels serveis que n'actuen; alguns van arribar a presentar-lo com "una caixa negra". La relació entre els serveis es redueix a alguns contactes puntuals entre dos serveis i per qüestions concretes, però en general es podria dir que la relació és pràcticament nul·la i no hi ha espais de treball conjunt.

El diagnòstic també evidencia que ens trobem davant d'un territori on la majoria de serveis que actuen tenen un àmbit geogràfic d'intervenció més ampli que el propi barri de Trinitat Nova. Inicialment és un fet que no va tindre major rellevància, però que la va prenent al llarg del procés.

El Diagnòstic Comunitari de Trinitat Nova proposa quatre línies de treball en el barri:

1. Organització social i associacionisme
2. Educació
3. Urbanisme
4. Desenvolupament Econòmic

A finals de l'any 1997 es proposa a tots els serveis treballar en un marc conjunt que anomenem Comitè Tècnic. Aquest espai es constitueix amb la voluntat de treballar conjuntament i de tindre vinculació amb el procés comunitari. Inicialment, participen els serveis següents: Guàrdia Urbana, Centre de Salut Mental Infantil i Juvenil (CSMIJ) i Adults (CSMA), CEIP St. Josep Oriol, Policia Nacional, CAP Chafarinas, Residència Assistida de Gent Gran Trinitat Nova, Parvulari Trinitat Nova, Llar Infantil l'Airet, IES Roger de Flor, CAS Nou Barris, Escola de Restauració i Béns Culturals de Catalunya i Serveis Socials de la Zona Centre de Nou Barris.

En La Zona Nord de Nou Barris (Barris de Torre Baró, Ciutat Meridiana i Vallbona), la dinàmica comunitària comença al setembre de l'any 2000, en el barri de Torre Baró, en el "Procés Urbanístic de Participació Ciutadana". Un procés impulsat per la A. V. de Torre Baró i el Districte de Nou Barris, que tenia com a objectiu "l'aportació dels ciutadans i també dels serveis públics a la construcció dels criteris generals que havien de ser tinguts en compte en el nou PERI (Pla Especial de Reforma Interior), és a dir, la nova ordenació urbanística que l'Ajuntament de Barcelona pretenia desenvolupar a Torre Baró.

La situació dels serveis públics en relació al treball conjunt tenia dos característiques en aquest inici del Procés:

- L'existència d'un altre espai de treball conjunt de serveis molt pròxim, el cas del Comitè Tècnic de la Trinitat Nova, que s'havia iniciat l'any 1997. Inclòs alguns serveis, els que tenien un àmbit d'actuació de tot el districte, ja participaven en aquest Comitè Tècnic. No es tractava de posar en marxa una cosa "totalment" nova.
- La tradició en la Zona Nord de coordinacions parcials entre diferents serveis, sobretot dels que depenien de Serveis Personals del Districte de Nou Barris, i la Comissió Social de Zona, on estaven representats els centres escolars reglats i els serveis socials, tant els municipals, com els privats (Caritas).

Metodològicament, aquest procés, principalment centrat en l'urbanisme, representa una oportunitat per a aprofundir en la dinàmica comunitària. I amb aquesta voluntat, durant els 6 primers mesos, a banda del consens sobre els criteris urbanístics, es va treballar en la construcció d'un diagnòstic compartit del barri de Torre Baró entre tots els agents implicats en el procés comunitari. Un diagnòstic que va servir per a apreciar en la pràctica els beneficis del treball conjunt i acordar amb tots els agents protagonistes la posada en marxa d'un procés comunitari més transversal, el Pla Comunitari de Torre Baró pel maig de 2001.

En aquest primer moment és l'Equip Comunitari qui convoca i promou aquest espai de treball en què participen els següents serveis públics: Serveis Socials Municipals Zona Nord (SSZN), Caritas Zona Nord, Centre Cívic Zona Nord, ABS Ciutat Meridiana, Centre Obert Torre Baró, Esplai Disbauxa, Centre de Salut Mental (CSM) Nou Barris, CSMIJ, CAS, Policia Nacional, Guàrdia Urbana, CEIP Elisenda de Moncada, CEIP St Josep Oriol, IES Pablo Ruiz Picasso. Entre ells, trobem serveis amb un àmbit d'actuació de barri (Torre Baró), de zona (els tres barris de la Zona Nord) i de districte (tot el districte de Nou Barris).

2. Coneixent-nos: articulant el treball conjunt

Una vegada definit el punt de partida, és necessari facilitar i promoure el coneixement entre serveis, és a dir, que cada un es presenti i explique quines són les seues actuacions, els recursos, les problemàtiques, les oportunitats, etc. Aquesta és una activitat imprescindible,

la nostra experiència pràctica ens ensenya que hi ha un gran desconeixement sobre el treball que desenvolupen els distints serveis en un territori, la qual cosa facilita l'aïllament, les duplicitats, el no poder aprofitar els recursos disponibles per part d'altres serveis i de la població en general, la fragmentació, etc.

Quan els serveis es coneixen entre si i coneixen el que fan, poden determinar conjuntament quins espais són els que queden buits entre ells, i quins d'aquests es poden cobrir conjuntament, així com establir un orde de prioritat entre ells. A partir d'aquest moment, les propostes van prenent forma i concreció; es comença a distingir entre coordinació i treball conjunt, i la primera es converteix en una de les formes que pot prendre el segon.

Tècnicament, la construcció del procés necessita identificar les diferències entre l'atenció directa que cada u fa a la comunitat i l'aportació al treball comunitari de cada servei. Aquesta distinció es va efectuant al llarg del procés i és important perquè si bé és cert que es tracta de dos dedicacions professionals distintes, estan íntimament relacionades ja que han d'alimentar-se entre elles tant per a conèixer la realitat sobre la qual s'intervé com per a incorporar el treball que es fa d'un espai a un altre.

Per als serveis, la proposta de treball comunitari implica:

- Combinar una percepció i un coneixement global del territori amb una atenció holística i integral de les persones. És a dir, que quan una persona acudeix amb una demanda concreta a un servei se li done resposta incorporant recursos i iniciatives del territori i tenint en compte que aquesta demanda és una part de la globalitat de la persona.
- Prendre consciència que com a servei s'està implicat en un procés comunitari bidimensional (individual i col·lectiu), per la qual cosa, per exemple: en l'atenció individual, a més de fomentar la participació individual en activitats col·lectives, indirectament a través d'aquesta atenció es contribueix en la col·lectivitat.
- Participar en la dinàmica comunitària des del propi servei, aportant el coneixement de la realitat que cada u té i les ferramentes en què cada servei és expert. Aquesta aportació beneficiarà la comunitat de la qual com a servei en forma part i, per tant, també hi haurà un benefici per al propi servei. En allò concret, açò es pot traduir en:
 - Participar en espais de treball conjunt: comitè tècnic, comissions...
 - Participar en iniciatives comunitàries, és a dir pràctiques concretes que han sorgit des de la comunitat.

En cada moment cal inventar noves formes de presentació, segons el nombre i el tipus de nous serveis, així com el ritme de treball del comitè tècnic i del procés comunitari. Les noves incorporacions són contínues, tant de nous serveis que s'acosten per primera vegada al

En cada moment cal inventar noves formes de presentació, segons el nombre i el tipus de nous serveis, així com el ritme de treball del Comitè Tècnic i del procés comunitari. Les noves incorporacions són contínues, tant de nous serveis que s'acosten per primera vegada al procés, com de nous professionals de serveis ja implicats que augmenten la seua dedicació

procés, com de nous professionals de serveis ja implicats que augmenten la seua dedicació. Al seu torn, el treball comunitari creix i augmenta en complexitat, i amb això la idoneïtat de noves participacions es propicia mitjançant el procés mateix.

A Trinitat Nova, durant 1998 es realitzen les Jornades de Treball Interdisciplinari en el territori, amb l'objectiu de conèixer les funcions, els recursos i els projectes d'interés comunitari dels serveis que actuen a Trinitat Nova. Signifiquen també un moment per a aprofundir en la diagnosi comunitària i faciliten l'intercanvi que va permetre individualitzar posteriorment les prioritats socials globals. Així i per aquest orde, enguany, els serveis socials d'atenció social, els socials d'atenció sanitària, els d'atenció als majors, els d'educació, els de salut mental, els de prevenció i seguretat ciutadana i els d'atenció a les drogodependències, van exposar els seus models de prestació, les seues competències i els seus recursos. L'any acabà amb un seminari obert sobre programació comunitària en el marc de les Jornades sobre Desenvolupament Local i Comunitari que es van celebrar a Trinitat Nova.

En 1999, i a partir del resultat de les Jornades Interdisciplinàries, s'identifiquen les primeres actuacions a impulsar, dins de les línies determinades en el Diagnòstic Comunitari. S'inicia el Projecte Educatiu de Barri: s'acorda iniciar el treball amb xiquets i gent major, a partir de la informació com a instrument vehicular. S'avança en el primer nivell d'informació compartida i s'aprofundeix en un primer nivell de coordinació i relació estable entre alguns serveis i l'equip tècnic del procés

El Projecte Educatiu de Barri no es planteja com una qüestió pròpia dels centres educatius de Primària i Secundària sinó que s'apel·la a la dimensió educativa de cada servei, entenent l'educació com una cosa transversal i present en qualsevol intervenció.

L'any 2000, i també com a resultat de les Jornades abans mencionades, comença un treball per a l'articulació dels serveis de l'àmbit sociosanitari, dirigit, entre altres actuacions, a impulsar el servei d'Atenció Domiciliària: PROP.

L'any 2003, han sigut tres els serveis que s'han incorporat a Trinitat Nova, dos d'ells: OTG Ciutat Meridiana i Barcelona Activa de Nou Barris, juntament amb un altre d'orientació i inserció laboral (Aprendre a Aprendre) han constituït una nova comissió; la Comissió d'Ocupació; en aquest cas, se li ha dedicat un temps explícit a aquesta etapa de coneixement entre serveis. Mentre que el Punt d'Informació a la Dona de Via Favència, el tercer servei que s'ha incorporat enguany, es va presentar en el si del Comitè Tècnic, s'incorpora al treball quotidià d'aquest, és a dir, sobre la marxa.

En la Zona Nord, el coneixement mutu entre els diferents serveis públics s'ha desenvolupat de forma paral·lela a l'existència del Comitè Tècnic. Pel maig de 2001 es constitueix el Comitè Tècnic de Torre Baró, junt amb l'inici del Pla de Desenvolupament Social i Comunitari de Torre Baró. No obstant, un any després, pel maig del 2002, el Comitè Tècnic amplia el seu àmbit d'actuació a tota la Zona Nord (inclou, aleshores, serveis que intervenien en els bar-

ris de Ciutat Meridiana i Vallbona) i es constituïx el Comitè Tècnic de la Zona Nord. Aquesta progressiva ampliació de l'àmbit d'Actuació del Comitè Tècnic en un període tan breu de temps ha exigut que el foment de relació i el coneixement entre serveis haja sigut una constant en tot el procés.

A més d'aquestes explicacions, que per àmbits han anat informant el Comitè Tècnic (Salut, Educació, Serveis Socials, etc.), s'han tractat de centralitzar totes les actuacions i programes dels serveis públics en un document, una guia que ha tractat d'ordenar i compilar tota aquesta informació.

Les noves incorporacions, independentment de les successives ampliacions que ha experimentat el Comitè Tècnic de la Zona Nord, són una característica constant; a manera d'exemple, les últimes incorporacions, l'any 2003 han sigut: la Residència Geriàtrica de Vallbona i el Servei de Salut Comunitària (Agència de Salut Pública de l'Ajuntament de Barcelona), noves incorporacions que han passat a formar part del Grup de Treball de l'àmbit Sociosanitari al costat d'altres serveis com: Serveis Socials Zona Nord, ABS Ciutat Meridiana i Equip Comunitari.

3. Construint: organitzant el procés

El procés comunitari en si mateix és un procés canviant per definició, ja que treballa amb elements vius i realitats dinàmiques, la qual cosa implica que els sistemes d'organització han de ser flexibles per a anar adaptant-se a aquests canvis. És des de la pràctica on es determina el ritme i les necessitats d'organització al mateix temps que s'evidencia la funcionalitat d'aquesta i, a més, marca la necessitat dels moments de canvi. Per tant, és molt important que durant el procés els que el constitueixen estiguen pendents de l'eficàcia de les formes d'organització i tinguin capacitat per a proposar altres quan siga necessari, tenint en compte que:

- a) La participació no s'improvisa, s'organitza.
- b) L'organització és un instrument i no un fi en si mateix.

La *reunionitis* i l'*estructuralitis* són malalties molt esteses en la nostra cultura, i és fàcil caure en elles, la humilitat i el sentit comú en són bons antídots.

Les formes d'organització han de facilitar, entre d'altres, els següents objectius:

- L'enfocament global del procés.
- La dedicació dels professionals.
- La combinació de distintes escales territorials de treball dels actors implicats (escala de districte i escala de barri).
- La implicació dels serveis públics, tenint en compte la seua pròpia organització.

Perquè siga possible una revisió contínua de les formes d'organització compartida per tots els implicats, ha d'haver-hi implícitament una convivència satisfactòria entre els serveis i

la resta d'actors, així com una facilitat de comunicació. Moltes vegades hi ha dificultats fruit de les formes de comunicació establides, de les relacions històriques entre serveis i de la pròpia concepció de treball conjunt que cada un posseeix. Per tot això, l'equip tècnic del procés intenta des de la seua pràctica i la quotidianitat, promoure relacions basades en la confiança, el respecte, l'autonomia i el reconeixement de l'"otrø".

El creixement del procés implica un augment de projectes concrets. Per a fomentar l'enfocament global i no caure en la fragmentació al llarg del procés en les dues experiències que es presenten en aquest article, s'ha incorporat l'organització del treball per àmbits que, al seu torn, faciliten el treball conjunt amb els serveis, tenint en compte les seues formes d'organització. D'aquesta manera s'acorda treballar en els àmbits següents: educació, salut i treball.

En aquest format, Serveis Socials té un paper primordial, atès que el seu àmbit d'actuació configura una intersecció dels tres àmbits. Aquest fet ha implicat que des de l'equip tècnic del procés es reflexione sobre una proposta de treball conjunt específic amb Serveis Socials supra àmbits que garantezca la transversalitat de l'atenció i la promoció social. Aquesta proposta està en construcció compartida amb els Serveis Socials.

La simplificació o reducció de la complexitat en escenaris el més clars i articulats possibles són una necessitat per a facilitar l'agregació i la no fragmentació dels recursos, i xarxes de treball i relació existents.

A Trinitat Nova s'inicia el treball conjunt amb un tema que preocupa a la majoria de serveis com s'havia constatat en el diagnòstic comunitari: la prevenció d'embarassos precoços, es materialitza una acció coordinada entre l'IES, el CAP i l'Àrea de Salut del Districte

El primer moment d'inflexió, en temes d'organització, va tindre lloc l'any 1999 amb la constitució de la primera comissió de treball que es desprén del comitè tècnic. Amb l'objectiu de posar en marxa el Projecte Educatiu de Barri, es crea un grup de serveis del Comitè Tècnic que es dediquen a aprofundir sobre el tema, grup que acaba autodenominant-se Petit Comitè, i més tard es convertix en la Comissió Socioeducativa del Comitè Tècnic.

Aquest fet fa reflexionar sobre la proposta de constituir comissions de treball que responguen a projectes o línies de treball concretes; d'aquesta manera, naixen les comissions següents:

- 1999, Comissió Socioeducativa
- 1999, Comissió de la Informació
- 1999, Comissió de Gent Major: Projecte Jubilat? Sí, Actiu també!

S'acorda una periodicitat de mes i mig per a les reunions del Comitè Tècnic i que cada comissió ordenarà i organitzarà la seua freqüència de trobada i treball que s'haurà de presentar al Comitè Tècnic.

Fins aquest moment, curs 99/00, el Comitè Tècnic ha permès la interrelació entre serveis i grups del Pla Comunitari que, encara que a vegades no siguen explícites cal assenyalar, perquè són relacions que tenen un efecte multiplicador, i són l'esperit del Projecte Educatiu de Barri amb la voluntat de posar en relació els distints agents de la comunitat, per a aprofitar els recursos i redimensionar el propi barri cap a una Comunitat Connectada. Alguns exemples:

- Elaboració del Crèdit de síntesi sobre el barri entre l'IES Roger de Flor i el Pla Comunitari.
- Participació del barri en el programa tutorial de l'IES.
- Participació de mestres i professionals de la salut (ABS i CSMIJ) en l'Escola Activa de Pares i Mares.
- Orientació professional a l'IES des del Programa Aprendre a Aprendre.
- Participació de l'ABS en la Festa Major ("Trinitarium").
- Derivació de casos del CAP de salut mental (CSMA), de Serveis Socials, del CAS i de l'Aprendre a Aprendre a activitats impulsades des del propi procés comunitari.
- Utilització de la sala OMNIA pels alumnes de l'Escola de Restauració i Béns Culturals i joves del Centre d'Activitats del CAS i usuaris de l'Aprendre a Aprendre.
- Participació del Comitè Tècnic en la proposta urbanística Trinitat inNova.
- Xarxa d'Informació d'Oficis amb el grup de gent major, l'IES Roger de Flor i l'Aprendre a Aprendre.
- Projecte de prevenció entre el CAS i el Centre Infantil "El Porxe" en el marc del projecte Trinitat inNova amb els xiquets.

L'any 2000 es produeix un primer moment d'avaluació del funcionament del Comitè Tècnic. A partir del resultat d'aquesta valoració, s'acorda mantindre el format de funcionament per comissions de treball: augmentar el seu nombre ja que facilita la implicació dels serveis, qüestió que es valora de forma molt positiva.

Per tant, són dos les noves comissions que naixen d'aquesta revisió, i una de les que ja existia amplia el seu camp de treball:

- 2000, Comissió de Secretariat del Comitè Tècnic: encarregada de dinamitzar i programar el treball del Comitè Tècnic per curs; elaborar actes i difondre-les, convocatòries, etc.
- 2000, Comissió de Protocol d'Implicacions: encarregada de proposar de quina manera es poden explicitar els beneficis per a cada un dels actors d'aquest treball conjunt i poder al seu torn, reconèixer la dedicació dels professionals dels serveis al procés.
- 2000, Comissió d'Informació i Formació: ampliació de la comissió d'Informació, cap a la coordinació i organització de sessions de formació dirigides al Comitè Tècnic.

Es continua mantenint una periodicitat de mes i mig per a les trobades del Comit  Tècnic i cada comiss  disposa d'autonomia per a l'organització del seu treball, que al seu torn haurà d'adaptar-se al ritme que marque els seus objectius.

L'any 2002 es produeix una nova revisió del procés, però aquesta vegada no sols del funcionament del Comit  Tècnic, sinó una revisió de la globalitat del procés comunitari després de 6 anys de pr ctica. En el següent apartat ho veurem amb més detall, però ací mostrarem allò que fa referència a l'organització del treball entre serveis, fruit d'aquesta revisió.

Durant aquest any de revisió global del procés, l'Equip Comunitari proposa una nova organització temàtica:

Conceptes Força

Projecte Educatiu de Barri
Desenvolupament Sostenible
Desenvolupament Comunitari
Dimensió
Ambiental

H bitat, Habitatge, Urbanisme, Espai Públic...
Dimensió
Social

Les persones i la seua organització social
Dimensió
Desenvolupament Econòmic

Oportunitats de Dones. Local
 mbit
Educatiu
 mbit
Salut
 mbit
Laboral

Aquesta proposta és debatuda pel Comit  Tècnic en dos moments:

- Congrés de Barri: Taller Participatiu del 30 de Novembre i Jornades del 12 i 13 de desembre, 2002.
- Jornada de Treball del Comit  Tècnic del 25 d'abril, 2003.

Per a facilitar el treball conjunt i promoure la implicació dels serveis combinada amb la dedicació possible des de cada un dels serveis, es valora la possibilitat d'espaiar les trobades del Comitè Tècnic i promoure més el treball per comissions. De manera que es decideixen trobades d'una o dues vegades per trimestre per al Comitè Tècnic, mentre que les comissions continuaran organitzant el seu treball en funció de les seues necessitats i els ritmes dels seus objectius. Es valora conjuntament que aquesta nova periodicitat també pot facilitar la implicació d'alguns serveis a comissions específiques perquè puguin estar presents en les actuacions i accions concretes. Les noves comissions arran d'aquest procés són:

- 2003, Comissió de Salut.
- 2003, Comissió d'Ocupació.

En la zona nord de Nou Barris, l'organització del Comitè tècnic ha estat íntimament lligada a les necessitats que el procés comunitari ha generat. Com a exemple, la pròpia constitució del Comitè Tècnic, "oficialment" pel maig de 2001, quan es va fer el salt del Procés Urbanístic al Pla Comunitari.

Pel novembre de 2001, s'engega el primer grup de treball (operatiu). Un grup, que va orientar la seua tasca a la situació de la infància i l'adolescència en la zona, un dels col·lectius d'intervenció prioritaris segons el Diagnòstic Comunitari que s'estava elaborant. És el primer exemple pràctic, des de l'inici del Procés Comunitari, de treball conjunt entre serveis, més enllà de coordinacions per a treballar sobre casos individuals.

Pel maig de l'any 2002, i davant de la important ampliació del Comitè Tècnic a tota la zona nord, es realitza la primera avaluació de la dinàmica comunitària que s'estava impulsant entre els serveis públics. D'aquesta sorgeix la idea de potenciar la creació de grups operatius, que treballen temàtiques concretes i assumir una major responsabilitat dins del Comitè Tècnic a serveis que tingueren una dimensió de zona. Com a resultat d'açò, es constitueixen els grups següents:

- Secretariat del Comitè Tècnic (maig 2002). És el nou nucli impulsor, que té la responsabilitat de preparar les reunions del Comitè Tècnic, els diferents materials necessaris i l'orde del dia, així com possibles sessions de formació, etc. A més, és una forma de compartir la responsabilitat de convocar el Comitè Tècnic, passant de ser assumida exclusivament per l'Equip Comunitari, a tots els serveis que participen en aquest Secretariat (referent territorial del districte de Nou Barris per a la zona nord, serveis socials zona nord, ABS zona nord, Caritas zona nord i equip comunitari).
- Taula de treball sobre nous veïns. Aquest grup inicia el seu camí pel juny del 2002. Té una característica d'especial rellevància, es tracta d'una situació problemàtica que no afecta el barri on s'estava desenvolupant el Procés Comunitari fins eixe moment, Torre Baró, sinó principalment un altre, Ciutat Meridiana, que encara que inclòs en l'àmbit d'intervenció del Comitè Tècnic, paradoxalment no ho era en el pro-

Per a facilitar el treball conjunt i promoure la implicació dels serveis combinada amb la dedicació possible des de cada un dels serveis, es valora la possibilitat d'espaiar les trobades del Comitè Tècnic i promoure més el treball per comissions

	cés on aquest s'inseria, el Pla Comunitari de Torre Baró. Aquesta situació de desfament entre l'àmbit d'intervenció del Comité Tècnic i el Pla Comunitari no es recondueix fins a gener del 2003, quan administracions (Local i Autònoma) i ciutadans acorden que el Pla Comunitari estenga el seu àmbit d'actuació a tota la zona nord. • Taula de treball sobre adolescència. Sorgeix pel desembre de 2002 i com a continuació del treball sobre el grup d'infància i adolescència (novembre 2001), els objectius de treball del qual circulen entorn a poder fer una anàlisi en major profunditat de la situació d'aquesta franja d'edat en la zona i coordinar activitats entre els diferents serveis que atenen a aquesta franja de població. • Taula de treball sobre l'àmbit sociosanitari, creada a l'abril de 2003, la seua primera tasca és realitzar un diagnòstic específic de l'àmbit sociosanitari de tota la zona nord (Torre Baró, Ciutat Meridiana i Vallbona). A finals del Curs 2002-2003 (juny de 2003) es realitza una altra Avaluació del funcionament del Comité Tècnic, en què s'expressa la necessitat espaiar les reunions del Comité Tècnic a una o dos per trimestre i potenciar el treball en les diferents grups operatius. Es constitueix aleshores un altre grup de treball: • Taula de treball sobre àmbit socioeducatiu. Comença a conformar-se a finals de 2003 (desembre) amb el primer objectiu de relacionar i conèixer tots els serveis de l'àmbit educatiu, tant de l'àmbit reglat (escoles, guarderies, instituts), com de l'àmbit no reglat (centres oberts, esplais, escoles d'adults, educació en el temps lliure, etc.), aprofitant i ampliant el treball que s'estava desenvolupant des de la comissió social de zona. 4. Reflexionant: programant i revisant el procés La programació i la revisió de les pràctiques són contínues en el temps i tenen diferents moments d'inflexió al llarg del procés. Moments que ens permeten tant de revisar el que construeix i analitzar allò que s'ha après, com projectar-nos cap al futur. Des d'un punt de vista temporal, els cursos escolars marquen en gran manera la dinàmica social: setembre/octubre són mesos de programació, mentre que juny/juliol són un moment idoni per a avaluar la programació i l'estat qualitatiu del procés. La parada nadalenca i les vacances de primavera són dos moments intermedis de revisió i correcció de les dinàmiques en construcció. Igual de necessari, al llarg del procés, és fer parades profundes de replantejament del procés cada tres o quatre anys. Rediagnosticar, reorganitzar, conceptualitzar col·lectivament l'experiència construïda, reconstruir un altre punt de partida que incorpore el bagatge anterior i projectar-se cap al futur amb visió estratègica. La programació comunitària per a nosaltres no és una llista d'activitats, sinó més bé el disseny de processos per a la facilitació i l'articulació de xarxes d'acció i relació. Dit d'una altra manera, la programació és una oportunitat per a buscar com construir el procés, no una
--	---

suma de multitud d'activitats finalistes en si mateix. La revisió o avaluació, entesa com a procés de comprensió i millora és una actitud educativa necessària a potenciar des d'un punt de vista estratègic, imprescindible per a un desenvolupament sa i col·lectiu de l'experiència en construcció. Reflexionar col·lectivament sobre el que es construeix conjuntament és una oportunitat única per a agafar allò que ens ajude a avançar en cada context concret. Els elements de caràcter qualitatiu; educatius, culturals, tenen especial rellevància en aquest tipus d'avaluació, i es vital detectar les tendències que es promouen.

Revisar el funcionament del Comitè Tècnic en el desenvolupament general del procés comunitari, així com en les actuacions concretes i iniciatives comunitàries, entenent aquestes com aquelles actuacions impulsades des de la comunitat (serveis i/o ciutadania), ens permet col·lectivitzar i posar en comú múltiples iniciatives concretes que es desenvolupen des de distints espais.

L'any 2000, a Trinitat Nova, es produeix un primer moment d'avaluació del funcionament del Comitè Tècnic. Aquesta avaluació es va fer a partir d'una enquesta elaborada per l'Equip Comunitari i que es va passar a tots els serveis. Es va crear una comissió per a fer el seguiment i les conclusions d'aquesta avaluació.

L'enquesta proposava la valoració a partir dels punts següents:

1. Valoració del Comitè Tècnic com a espai de trobada.
2. La implicació dels serveis en accions conjuntes.
3. Influència de l'experiència del Comitè Tècnic en el desenvolupament de cada servei.
4. Repercussió del CT en la ciutadania.
5. Aspectes que cal millorar del CT.
6. Fortaleses i amenaces d'aquesta metodologia de treball.
7. Perspectiva històrica del treball realitzat fins al moment des del CT.
8. Línies de continuïtat del CT.
9. Qüestions formals a revisar del funcionament del CT.
10. Com ha influït el Pla Comunitari en cada servei.
11. Repercussions presents i futures del Pla Comunitari fora del barri.

L'any 2002 va ser un any de revisió del procés comunitari, i durant aquest any es van celebrar diversos actes i actuacions en aquesta línia, en què van participar els serveis del territori i la ciutadania:

- Gener- juliol 2002: segon diagnòstic comunitari.
- 22 març 2002: jornada d'avaluació i reptes de futur a l'Ateneu Popular de Nou Barris.
- 6 abril 2002: Jornada d'Intercanvi entre Plans Comunitaris de Nou Barris
- 30 novembre 2002, Taller Participatiu: cap a un Congrés de Barri. Debat i Reflexió sobre el Diagnòstic comunitari.
- 12 i 13 desembre 2002, Congrés de Barri: jornades de treball i reflexió sobre el pro-

	cés comunitari, dimensions i àmbits de treball. Presentació i valoració de pràctiques concretes dels últims 6 anys pels seus propis protagonistes. L'aportació dels serveis va consistir, a més de presentar la seua pròpia valoració del procés, a identificar les potencialitats i dificultats des dels serveis d'aquest tipus de metodologia de treball i de les seues pràctiques concretes. Algunes de les conclusions van ser: - Facilitat de treballar de forma coordinada entre serveis, cap a un treball en xarxa. - Facilitat en la implicació d'alguns serveis en actuacions organitzades des d'altres serveis. - Dificultat de treballar per a aquells serveis que tenen un àmbit geogràfic de treball més ampli que la mateixa Trinitat Nova, normalment són serveis amb àmbit de districte. - Dificultat per a escometre el treball comunitari quan es dona en diferents barris: co-existència de diversos processos comunitaris en Nou Barris, implica major dedicació dels serveis que actuen en més d'un barri de eixe territori. Va haver-hi acord a considerar les dificultats com a reptes de futur, ja que l'aposta per la continuïtat del treball conjunt i comunitari va ser clara i compartida per tots. En la Zona Nord, en aquests tres anys i mig de treball, els processos d'avaluació del treball dels serveis públics dins del Pla Comunitari han tingut dos moments clau. Aquestes avaluacions s'han produït en sessions ordinàries del Comitè Tècnic destinades a aquest fi : • El primer d'ells, pel maig del 2002, quan el Comitè Tècnic passa de tindre un àmbit d'actuació del barri de Torre Baró a tota la Zona Nord. D'aquesta primera trobada es van extraure les conclusions següents: a) Augmentar la coresponsabilitat i la dinamització del propi Comitè Tècnic, que no recaiguera exclusivament en l'Equip Comunitari. D'aquesta conclusió va sorgir el Secretariat del Comitè Tècnic pel maig de 2002. b) Fomentar el treball per grups operatius o meses de treball, entorn a temàtiques concretes, la qual cosa facilitava la participació dels serveis públics en el treball conjunt i la resolució de demandes concretes. D'aquesta conclusió sorgeixen diferents grups: Taula de treball sobre nous veïns (juny 2002), Taula de treball sobre adolescència (desembre 2002) i Taula de treball sobre l'àmbit sociosanitari (abril 2003). c) Espaiar més les reunions de Tot el Comitè Tècnic, amb la finalitat de donar major protagonisme als grups de treball. Per la qual cosa partir d'aquest moment passen de ser mensuals a cada mes i mig. • El segon moment d'avaluació, ja més naturalitzat, es produeix en finalitzar el curs 2002 - 2003 (juny/juliol 2003) i va servir per a valorar el treball d'una mica més d'un any de camí del Comitè Tècnic de la Zona Nord. Les conclusions d'aquesta segona avaluació van ser:
--	--

- a) Potenciar la creació d'espais amplis de treball conjunt (Sociosanitari, Socioeducatiu, etc.), més que per problemàtiques concretes (immigració, adolescència, etc.), que corren el risc d'ofegar els professionals que participen. D'aquesta conclusió, es constitueix la taula de treball sobre l'àmbit socioeducatiu (desembre 2003).
- b) La necessitat d'espaiar més les trobades de TOT el Comitè Tècnic, aun o dos per Trimestre. I enfortir així la participació en taules de treball més operatives. Sobretot després d'una primera fase de cohesió del propi grup de professionals que participen en el Comitè.

En ambdues avaluacions s'ha valorat molt positivament la dinàmica de treball comunitari engegada en la Zona, tant pel que fa al procés comunitari global, com pel que fa a la implicació dels diferents serveis públics. Alguns dels principals reptes de futur enunciats en les diferents avaluacions han sigut:

- La manifesta dificultat per a poder incorporar els serveis de l'àmbit educatiu reglat, sobretot per l'enorme rigidesa del seu propi funcionament intern.
- L'escàs reconeixement per part de les Administracions responsables, del treball que implica participar en el Comitè Tècnic. Sobretot en la direcció de promoure i facilitar la seua dedicació, entenent-la com una funció ordinària del propi servei.

5. Formant-nos: aprenent des de l'acció

La formació és un element indispensable, present durant tot el procés, imprescindible a més per tractar-se de processos socials de participació ciutadana en constant innovació. Per a poder enfrontar qualsevol repte és vital buscar altres experiències, allà on es troben, de les que podem agafar. Les universitats públiques han sigut molt bones aliades, a les quals durant aquests anys hem intentat, i s'han deixat, acostar al territori; des de la sociologia, les belles arts, l'urbanisme, la psicologia, i moltes altres disciplines, hem intentat generar xarxes de coneixement, intercanvi i anàlisi dels territoris i en els territoris concrets sobre els quals es treballa.

El nostre procés de formació ha contingut diversos tipus d'accions formatives:

- Accions pròpiament formatives, tipus seminaris, jornades, etc. En què intentem proveir-nos de la participació de persones, col·lectius i/o iniciatives concretes amb experiència en el tema.
- Moments d'intercanvi amb altres experiències i/o amb els propis actors del procés a partir de la reflexió sobre qüestions concretes, com per exemple els criteris d'avaluació d'aquest tipus de processos.
- Espais de treball entre els tècnics del procés. A aquests espais els hem donat molta importància perquè creiem que constitueixen un tipus de formació i aprenentatge basat en l'autoreflexió sobre la pràctica.

La formació és un element indispensable, present durant tot el procés, imprescindible a més per tractar-se de processos socials de participació ciutadana en constant innovació. Per a poder enfrontar qualsevol repte és vital buscar altres experiències, allà on es troben, de les que podem agafar

Els múltiples i variats assessoraments externs de què ens hem nodrit en aquests set anys han estat molt vinculats al desenvolupament de processos pràctics molt concrets (urbanisme, educació, salut pública, desenvolupament econòmic, etc.) i a temes més metodològics (paper dels distints agents en l'acció comunitària, l'avaluació de procés, etc.). Creiem que aquests processos de què parlem en aquest article han tingut la virtut de no ser la capelleta d'algun il·luminat, sinó de constituir-se en processos força públics, amb capacitat per a sumar i incorporar visions i plantejaments complementaris.

A Trinitat Nova, des de l'inici del Pla Comunitari s'ha donat molta importància a la formació dirigida al Comitè Tècnic en temes de concepció del treball comunitari i el treball conjunt.

- Sessions monogràfiques a càrrec de distints assessors del procés. Molts han sigut els professionals que ens han ajudat en aquestes tasques en etapes diferents, alguns han participat de forma més puntual, mentre que altres ho han fet en temps més prolongats.
- Jornades de treball on s'han invitat a altres experiències i a experts en distintes matèries. Cada curs planifiquem dos o tres moments de trobada destinada a la reflexió i a la formació molt vinculades amb altres iniciatives pràctiques que es desenvolupen en distints llocs.

En la zona nord, igual que a Trinitat Nova la formació ha tingut un paper transversal a tot el procés de construcció del Comitè Tècnic. A més de la formació aportada per la pròpia pràctica de participació en aquest nou espai hi ha hagut diverses sessions dedicades exclusivament a aquest menester:

- Sessions de Formació sobre els Plans Comunitaris (objectius, metodologia d'intervenció) (juny 2001) i paper del Comitè Tècnic dins d'aquest (setembre 2001).
- Paper dels serveis públics en els processos comunitaris (juny 2003).

A més durant l'any 2003 un servei del Territori, el Centre Cruïlla (d'àmbit educatiu i que comprén tres projectes: un centre obert, una aula-taller i una unitat d'escolarització compartida) ha realitzat una sessió formativa sobre metodologies comunitàries en què han participat els més de 40 professionals i voluntaris que en formen part. Amb la voluntat manifesta de reordenar el seu treball quotidià cap al treball comunitari.

6. Mirant al futur; reptes estratègics dels serveis públics i l'Acció Comunitària

Són diversos els reptes del treball conjunt i comunitari que hem d'enfrontar, alguns que considerem bàsics per als temps que corren poden ser:

- a) La voluntat i el reconeixement polític: el primer repte de futur és que les administracions públiques construesquen una voluntat política que facilite la implicació dels serveis públics en el procés transformador comunitari. Una voluntat que marque un canvi en les polítiques públiques, des de la concepció purament assistenci-

alista de l'atenció primària a una concepció on la Promoció Social siga una estratègia fonamental. Una estratègia que no sols reconega el treball dels seus professionals dins del marc comunitari (que per si només ja és molt important i imprescindible), sinó que estiga disposada a transformar part dels recursos existents, amb la finalitat d'alliberar part dels seus professionals per a tindre una implicació més activa en el desenvolupament del procés comunitari.

- b) El treball comunitari des dels serveis públics: un altre repte de futur és que els serveis públics des del seu funcionament ordinari siguen capaços de treballar conjuntament i comunitàriament, assumint els reptes que això implica: reconeixement, participació, respecte, autonomia, escolta activa, etc. I no sols cap a la resta de serveis públics, sinó cap a la totalitat de la comunitat, implicant els ciutadans que són receptors del seu servei i a les administracions de què depenen. Ser capaços d'escapar de l'ofec de les demandes individuals a què estan sotmesos (en una part) i treballar solucions i prevencions col·lectives; en definitiva, encaminar els seus objectius cap a la promoció social. Aquesta utopia possible hauria de ser un dels grans objectius del llarg camí dels serveis públics dins dels processos comunitaris en què participen i de què són també protagonistes.
- c) Treball conjunt dels serveis públics amb la ciutadania: aquest repte implica un canvi de visió i de relació entre els serveis públics i la ciutadania: d'usuaris, com a mers receptors de serveis i productors de demandes, a ciutadans, com a subjectes actius, protagonistes i coresponsables dels canvis socials, amb capacitat per a construir i aportar tant al desenvolupament del procés comunitari com al seu propi com a ésser humà. És un repte que necessàriament necessita un entorn de confiança que permeta l'escolta, la vàlua i el reconeixement mutu.
- d) El "PROCÉS" com a procés educatiu: entenent l'educació com a procés de creixement i socialització de valors i actituds en un context social al llarg de la nostra vida. Aquest repte ressalta la necessitat que a través de les pròpies pràctiques del procés comunitari es faça manifesta la necessitat de canviar determinades formes de fer o cultures molt interioritzades en la nostra societat (asilament, desconfiança, "meliquisme") potenciant altres com la confiança, respecte a l'altre, reconeixement, autonomia i coresponsabilitat.
- e) Combinar diferents escales de treball conjunt: encara que se sol treballar en una dimensió de barri o de zona geogràfica concreta, les problemàtiques i les oportunitats sobre les quals s'intervé tenen escales d'influència diferents. Per això, un dels reptes de futur passa per articular espais de treball conjunt entre Administracions i intra Administracions i serveis públics que donen resposta a aquestes diferents escales, tenint la flexibilitat i creativitat necessària per a coordinar aquests diferents nivells.

Xarxa social, pobresa i treball social

Rafael Aliena i Josefa Fombuena Valero • Universitat de València

i

Alguns conceptes fan trena harmoniosament: ocorreix amb xarxa social i treball social. Tenen algunes afinitats. Per a començar, organitzen accions que generen efectes pràctics que milloren la vida de moltes persones. Són conceptes que s'estudien i s'analitzen des de temps enrere i són conceptes que reviu en la força en l'època de transició en què ens trobem.

En aquest article, relacionem aquests conceptes amb un assumpte molt específic i molt de l'interés, per cert, dels estudiosos i els pràctics tant del treball social com de les xarxes socials: la pobresa. Definirem, com a primera tasca, el concepte de xarxa social i després exposarem algunes de les connexions existents entre xarxa social i treball social. Acabarem amb una descripció i una anàlisi en profunditat de les xarxes dels pobres i les visions parcials amb què han tendit a ser estudiades.

Etimològicament, la paraula "xarxa" procedeix del llatí "reticulum", diminutiu de "retis", que designa tot conjunt de línies que s'encreuen. De manera intuïtiva, el vocable remet a la xarxa del pescador (com a font de recursos i de protecció) o a la xarxa de comunicacions en què es troba un actor. Es pot definir com el conjunt de relacions que manté un grup, una persona, una empresa, un barri, etc. La xarxa és un dibuix que correspon a un moment concret. És un indicador de com són les relacions entre els actors (Fombuena 2003).

Quan descendim a la pràctica, descobrim que les xarxes han importat, i per raons molt variades, a molts. Alguns han posat l'accent bé en la comunicació i en la informació que discorre pel seu interior, bé en els intercanvis i els béns i serveis que circulen d'actor a actor, en més o menys quantitat, amb més o menys regularitat, en un únic sentit o no. Per als que adopten aquesta mirada i —com acabem de veure— emfatitzen els fluxos, l'interés pràctic (aplicat) d'una perspectiva de xarxa és que proporciona una ferramenta i un marc analític i teòric per a la intervenció que ells defenen o promouen, una intervenció que —ja traduïda al llenguatge de les xarxes— consisteix en (i) ajudar l'actor a què oriente i dirigeixi la informació, (ii) capacitar-lo perquè siga un bon gestor de la seua xarxa o (iii) millorar les provisions totals d'aquesta.

Concentrar-se en els fluxos no és, per descomptat, l'única possibilitat. Ha d'advertir-se que les xarxes tenen, quasi per definició, adherències normatives: fan possible i sostenen un conjunt de principis, expectatives, normes i regles de conducta, quasi sempre no escrites, que (i) defineixen les relacions, (ii) ofereixen béns intangibles (sentit, identitat, orientació, vergonya, honor) i (iii) afavoreixen, premien, inhibeixen o castiguen certes accions i conductes. Mirar les xarxes i no veure açò és no veure res. L'aplicació pràctica d'esta mirada no ha passat inadvertida. Serveix, com a mínim, per a analitzar i, sobretot, interpretar el món mental, moral, psicològic i sentimental de la gent. Les xarxes, en la mesura en què faciliten i constrenyen, donen i lleven, ofereixen i exigeixen, i tot això al mateix temps o sense solució de continuïtat, es troben —com si diguérem— per damunt del cap de les persones. "Jo sóc jo i la meua xarxa"... o millor, les meues xarxes, els meus diversos mons, tirant tots de mi, a vegades en sentits contraris. Un exemple d'açò, entre cents, molt pròxim al treball social, és el del xiquet o la xiqueta immigrant de la segona generació, a qui veiem com es debat entre les normes de la xarxa que ha construït pel seu compte en el seu país d'acollida ("Converteix-te en un o una ciutadana espanyola, europea, moderna") i les normes de la família i de la cultura d'origen ("No oblidés la teua procedència i la teua família, practica la religió musulmana"). L'enfocament normatiu o culturalista ens ofereix una mirada (res especial ni sofisticat, però una mirada al cap i a la fi) i unes orientacions pràctiques que enriqueixen qualsevol comprensió de la realitat social o intervenció sobre aquesta.

Treball social i xarxa social

Com d'útil és el concepte de xarxa per al treball social i per als serveis socials, entesos aquestos dos en un sentit ampli? El concepte de xarxa, en la mesura que transcendeix aquell vell dualisme antropològic de "l'individu com a categoria absoluta i completament separada del seu medi" versus "l'individu com a producte d'eixe medi", allibera el treball social de l'obligació, que en algun moment va arribar a sentir, de realitzar eleccions entre solucions dicotòmiques: "o s'intervé amb els individus, fent treball social de casos, o s'intervé en la relació individu-territori, fent treball social comunitari". La perspectiva d'estudi i anàlisi i d'intervenció era —ho sabem bé— o bé una o bé una altra (i parlem en passat, perquè, amb xarxa o sense ella, aquesta perspectiva ja fa temps que no funciona). Aquest plantejament en termes dicotòmics explica el "dramatisme" de les polèmiques sobre els avantatges i els desavantatges d'un o d'altre enfocament. Eren els temps en què resultava forçós elegir entre el treball social comunitari i el treball social de casos o entre el treball social assistencial i el treball social que busca el canvi. Teresa Zamanillo (1987: 77) ho va reflectir amb encert:

"Esta força ideològica que ha adquirit [el terme "canvi"], ha introduït en la professió un profund maniqueisme. Tant és així, que assistència i canvi s'han convertit en dos enfocaments del treball social tan diferenciats que creen una dicotomia en les noves generacions d'estudiants".

El concepte de xarxa, en la mesura que transcendeix aquell vell dualisme antropològic de "l'individu com a categoria absoluta i completament separada del seu medi" versus "l'individu com a producte d'eixe medi", allibera al treball social de l'obligació, que en algun moment va arribar a sentir, de realitzar eleccions entre solucions dicotòmiques

El concepte de xarxa abraça tant l'un com l'altre aspecte sense que siga ni un concepte de síntesi, ni un d'eliminació o superació. És —com ja hem defés— una altra mirada. En serveis socials, se n'ha anat passant d'estructures clarament identificades (hospitals, escoles, hospicis, etc.) a estructures obertes, poc visibles i ambigües (centres de salut, cures a domicili). Els casos es presenten menys definits i són més opacs i de més difícil accés. La necessitat de captar i anomenar la realitat, no obstant, roman. La noció de xarxa pot ajudar-nos. Ens trobem generalment amb molts casos que es caracteritzen no sols per la presència de conductes de risc, sinó també pels estils de vida peculiars. Tots aquests casos són dissemblants, doncs presenten facetes i arestes múltiples (la drogoaddicció, els deutes, els maltractaments) i es refereixen a persones i a ambients socials ben diferents, però tenen en comú que, en tots ells, trobem l'individu a la vora d'alguna xarxa. Disposar d'una representació dels subjectes de la intervenció social és sempre molt útil. Potser aquesta que oferim no siga molt concreta o concloent (“estar a la vora d'una xarxa”), però és un bon començament, una cosa així com una ferramenta amb què començar un treball.

La nostra conclusió és que, d'una manera o altra, la xarxa és útil, encara que —afegim ara— sempre que es considere tant la xarxa que conformen els professionals i les institucions, com la xarxa que conformen les pròpies relacions d'un subjecte, i sempre que —també— es tinguen en compte certes evidències que tendim a oblidar, per exemple, (i) que les xarxes poden recolzar o ofegar el subjecte i (ii) que existeix sempre una tensió entre la xarxa que cuida i la xarxa que dóna identitat.

Treballar amb el concepte de xarxa té avantatges i limitacions. El primer avantatge és que és un concepte d'acord amb els temps que vivim. A l'actor en una xarxa el veiem usant (“gestionant”) informació; la xarxa facilita o permet múltiples decisions, inclús contradictòries o de diferents naturaleses; la noció mateixa de xarxa ens remet a un món que és flexible i creatiu, que permet mamprendre camins en moltes direccions, que no té límits, que no està predefinit, etc.

El concepte de xarxa no es relaciona estrictament amb un territori concret. La xarxa no el requereix. Ja no cal portar-se bé amb els veïns per a mantindre una vida social integrada. En el treball social amb immigrants, en la primera i següents generacions, en el treball social amb famílies, reconstituïdes, separades, adoptants, el concepte de xarxa arreplega informació rellevant i permet noves intervencions. El concepte de “territori” és ara un i molts, i en ell conjunta la proximitat i la llunyania.

Quan es treballa amb el concepte de xarxa, és imprescindible prendre decisions, perquè cal elegir quines parts de la xarxa activar en segons quins moments. La intervenció professional no ha de ser forçosament directa. La modificació d'alguna part de la xarxa i el treball amb el mapa relacional que embolica el subjecte, poden generar moviments suficients per a una vida més saludable.

La xarxa permet la identitat i la presència de l'altre, sense la subversió de l'altre. La xarxa no resta protagonisme al subjecte, ans el contrari, perquè la veritat és que aquest es manté com el motor de les seues pròpies relacions, algunes connectades entre si i moltes altres no, però totes productores potencials de canvi. La xarxa fa també referència, encara que siga llunyana, a la plaça del poble o a algun lloc, potser simbòlic, on reunir-se, compartir i reconèixer-se en altres, que són tan semblants com diferents a un mateix. La xarxa flexibilitza els conceptes d'inclusió/exclusió. La xarxa planteja la qüestió de la pertinença, sense obviar la socialització, i en la mesura en què és així, fomenta la inclusió i permet que es generen espais comuns i espais de llibertat.

Les xarxes de suport són les que es mobilitzen quan hi ha una acció conflictiva (els moviments de les dones enfront dels maltractaments, les associacions de persones recluses enfront de la possibilitat de desaparició dels permisos penitenciaris o els aïllaments abusius, les associacions de suport a persones amb VIH, etc.). La xarxa és un concepte econòmic i està en moviment permanent; permet que els actors es dediquen a altres nombroses activitats. L'avantatge de la xarxa és que es persegueix un resultat, possible i concret, i no culpables. La xarxa no és una associació, no és un grup. En termes actuals, seria una coordinadora o una plataforma, sempre provisional, activada enfront de temes concrets.

En aquest sentit, la xarxa i el treball social traven bones connexions, des de l'ambigüitat i les debilitats que els emboliquen. El treball social es mou bé en l'ambigüitat i en la incertesa, perquè constitueixen aquestes una part important de la matèria de què està feta la seua professió (Paz Méndez-Bonito 1996); es mou bé, potser, perquè sap mantindre's en la concreció del moment i de la situació. La debilitat pot ser útil a la manera del jonc que, si bé és cert que es doblega en la tempestat, no es desarrela, com sí que fa el roure, la fortalesa del qual inclús sent molta, cedeix davant de la immensitat d'una crisi imprevista. Açò és també, com en el concepte de xarxa, un avantatge i una limitació.

La major dificultat és que la xarxa és, per definició, ambigua i presenta al subjecte conflictes de lleialtat entre els diferents membres. És possible que els membres més pròxims d'una xarxa puguin entendre's en una tasca concreta i en un objectiu específic, però no en altres. Els actors més allunyats potser ni tan sols tinguen coneixement dels actors que més units estan entre si. És important concretar què es vol trobar quan es treballa amb xarxes i quines avantatges té sobre altres enfocaments.

La xarxa presenta, al mateix temps, confusions entre aliances i coalicions que no són necessàriament saludables: dues o més persones poden unir-se per a venjar-se d'un tercer. La venjança és un sentiment tan generador d'acció com l'ajuda. Les habilitats per a moure's en una xarxa remetien a les habilitats depreses al si de la família per a moure's en un espai simbòlic i sempre incert. Cal tindre clar que en la xarxa es troben els amics i els enemics.

Pobresa i xarxa social

Presentem ara les xarxes dels pobres, des dels retalls que semblen existir en un debat que, en realitat, a penes està esbossat. Desenvoluparem, en primer lloc, dos d'estos retalls, els que denominem "contracció dels interrogants" i "poder de la síndrome pastoral".

Contracció dels interrogants. De les moltes preguntes possibles, acabem amb massa freqüència preguntant-nos tan sols si els veïnats pobres són o no comunitat. La qüestió comunitària té —al nostre entendre— un pes excessiu.

Poder de la síndrome pastoral. Moltes de les publicacions sobre pobresa destil·len una nostàlgia de les comunitats populars i de la classe treballadora del passat (que no sempre es fa amb precisió, però que, en qualsevol cas, és sempre el d'un temps anterior al de l'autor), una nostàlgia que és reconeguda obertament en alguns casos (Hoggart 1970: 42 i 43). Estem davant d'una manifestació més del mite de la "Era Daurada" (Pahl 1991: 14) (altres autors han parlat de la "utopia retrospectiva").

La bibliografia ens ofereix nombrosos retrats d'eixes comunitats, uns fruit de la investigació, altres del record autobiogràfic. David Lockwood (utilitzant dos estudis realitzats al començament dels cinquanta, un sobre els treballadors dels molls de Liverpool i un altre sobre els miners de Yorkshire) ens ha brindat, amb el seu estereotip del "treballador tradicional", un dels més difosos:

"Els companys de treball són normalment companys en el temps lliure, amb freqüència veïns o parents —l'existència de tals grups estretament vinculats d'amics, companys de treball, veïns i parents és el segell de la comunitat tradicional de classe obrera.

Els valors expressats a través d'estes xarxes socials fomenten l'ajuda mútua en la vida quotidiana i l'obligació de participar en el mercat gregari de l'oci que exigeix en si mateix la dedicació de temps, diners i energia en una convivència pública i orientada cap al present, i evita els esforços individuals per "ser diferents". Com a forma de vida social, aquesta sociabilitat posseeix una qualitat ritual, creant una elevada densitat moral, i reforçant els sentiments de pertinença a una col·lectivitat dominada pel treball". Aquest retrat ha de ser completat, en justícia, amb el de les xarxes domèstiques d'ajuda mútua (creades i mantingudes per les dones), autèntiques xarxes de supervivència donada la sovint precària situació econòmica de moltes llars:

"Les dones pobres compartien extensament i sense sentiment. Xicotetes quantitats de diners, com un penic per al gas, circulaven d'anada i tornada entre les llars, i inclús en aquells carrers més pobres, les dones podien fer col·lectes per a gastos grans com els dels funerals. La parafernàlia domèstica circulava també entre les dones: llenços, tines de llavar, robes o altres objectes susceptibles de ser deixats en penyora, objectes que el prestador podia utilitzar per a obtenir diners immediats" (Ross 1983: 6).

Avaluació dels dos primers retalls. La primera errada desapareixerà amb el temps, a me-

sura que s'acumulen estudis sobre pobresa. La segona està molt arrelada (i no sols en la nostra especialitat). El problema amb aquesta imatge de la "Edat daurada", al nostre entendre, és quàdruple:

Proves insuficients. La qüestió de si realment va existir alguna vegada una comunitat tradicional com aquesta segueix sent objecte de debat.

Inclús s'ha qüestionat la prova sobre la qual està basada l'estereotip del "treballador tradicional" de Lockwood. Hi ha altes probabilitats que al costat de comunitats com les presentades anteriorment, existiren moltes altres del tipus de què lamentem en l'actualitat.

Oblit del revers. Tendim a oblidar amb massa facilitat els aspectes negatius de la vida en estes comunitats (compulsió, control social, col·lectivisme asfixiant, desànim de la innovació...). Aquesta cara oculta ha sigut emfatitzada en la literatura comunitària (Crow i Allan 1994: 10 i 11) i en la de xarxes socials i suport social (Di Nicola 1986: cap. 3; Wellman 1981: 179-181).

Descontextualització

Estes comunitats són el producte d'unes condicions socials específiques. Com assenyalava Philip Abrams:

"Internament, les xarxes dels veïnats tradicionals estaven efectivament marcades pel compromís col·lectiu, la reciprocitat i la confiança. Externament, no és menys cert que estaven marcades per la compulsió, l'aïllament i la inseguretat. És més, les característiques internes eren en gran manera producte de les característiques externes, un mode de vida elaborat per a permetre la supervivència davant d'elles.

(...) L'ajuda recíproca entre veïns sorgeix allí on la informació i la confiança són altes i on els recursos per a la satisfacció alternativa de les necessitats són escassos; en medis socials relativament aïllats, relativament tancats i relativament amenaçats, amb poblacions altament homogènies" (Bulmer 1986: 92-93).

Amb el mateix interès per contextualitzar, Calhoun ha escrit:

"Les comunitats tradicionals de començaments del XIX a França i a Anglaterra —i de Rússia en 1917 i Xina en 1949— eren diferents del South Chicago.

Eren més xicotetes, estaven teixides d'una manera més densa, eren més autònomes i més capaços de produir i reproduir el medi cultural de la seua solidaritat social a través de les interaccions quotidianes. Deprenien a conèixer el seu passat comú i desenvolupaven els seus somnis de futur, no en les escoles o a través de la televisió, sinó al si de les famílies i per influència dels altres" (Calhoun 1983: 910).

L'interès passa de l'interrogant sobre l'existència o no de comunitats populars, a la pregunta sobre les condicions de la comunitat.

Comparació qüestionable. En ocasions, comparem els pobres treballadors de comença-

ments de segle (mal pagats i amb treballs bruts i insegurs però —i açò no deixa de ser una especulació— posseïdors d'alguna cosa valorada per la societat i conscients de la seua contribució a aquesta) amb els pobres sense treball del nostre final de segle.

Fins a quin punt és legítima aquesta comparació? Potser no hem llegit que un dels components de tota estratègia de solidaritat és la construcció d'una identitat social orgullosa, impossible sense les tres condicions d'homogeneïtat de la categoria social, tradició de lluita i —als efectes que ens importen— consciència de contribució a la societat (Bajoit 1992: 209-211)?

Una vegada repassats i avaluats aquestos dos retalls, ens ocupem d'altres tres: "concentració en la densitat de la xarxa en el seu conjunt", "incomprensió del valor de les xarxes ramificades i els llaços dèbils" i "prejuí respecte d'això de la impossibilitat que els pobres puguem mantindre una xarxa ramificada". Vejam.

Concentració en la densitat de la xarxa en el seu conjunt. La densitat és, sens dubte, una propietat important d'una xarxa social, amb una llarga història en la literatura sobre anàlisi de xarxes. És fàcilment computable i pot ser presa com a indicador de la probabilitat d'emergència de sentiments i activitats solidaris i de la rapidesa de resposta davant de les necessitats. Amb tot, no ha de confiar-se exclusivament en aquesta mesura, ja que xarxes amb la mateixa densitat poden tindre estructures diferents. Wellman ens prevé de la necessitat de suplementar la densitat amb altres indicadors estructurals, en particular, el nombre de clústers existents en la xarxa (Wellman 1981: 189).

Hem de dirigir almenys una part de la nostra atenció cap a la pertinença o no d'un individu a un cluster (o a diversos simultàniament). Un clúster és una porció d'una xarxa, amb una alta densitat, fronteres ben definides i relacions múltiples. Reuneix doncs, les condicions estructurals per a la creació de solidaritats i la circulació ràpida de recursos. Eixe serà el nostre punt de partida: importa la submersió en un clúster potencialment solidari. La capacitat d'ajuda d'aquest variarà en funció de la seua grandària, la força dels seus llaços, la tradició, la posició social dels seus membres, la quantitat i qualitat dels recursos que fluesquen en el seu interior, etc.

El clúster d'Ego pot després abillar-se en una xarxa personal densa i tancada o, alternativament, en una xarxa dispersa i ramificada.

Incomprensió del valor de les xarxes ramificades i els llaços dèbils

Necessitem concepcions més diferenciades tant de les xarxes com dels llaços. La norma d'una xarxa única i densament teixida ha conduït massa sovint els analistes a considerar les xarxes complexes i ramificades com a residus fets esquinçalls de les difuntes solidaritats. Convé preguntar-se, més enllà de tota idealització normativa, pels efectes que diferents estructures tenen sobre els recursos a l'abast dels membres d'una xarxa. La literatura ens dóna evidències que diferents estructures tenen diferents utilitats.

Les xarxes denses, tancades i solidàries augmenten la capacitat dels que tenen relativament poc poder per a conservar i controlar els seus recursos interns; els seus membres mobilitzen ràpidament ajuda en l'interior de la xarxa. Les possibilitats de mantindre un control social intern són grans. Els urban villagers (pobletans urbans o pobletans de ciutat) (Gans 1962) sovint veuen en aquestes xarxes un refugi enfront del món exterior. Però al mateix temps, les seues fronteres hermètiques limiten la capacitat dels seus membres d'adquirir recursos externs addicionals.

Les xarxes poc denses, múltiples i ramificades estan millor preparades per a l'adquisició de recursos externs a través dels llaços directes i indirectes.

Aquestes xarxes sovint contenen un bigarrat repertori de llaços: d'amistat i de parentiu, locals, metropolitans i nacionals, freqüents i esporàdics. Els llaços ramificats connecten els membres de la xarxa amb més i més diversos cercles socials i els proporcionen accés a una àmplia varietat de recursos. Es guanya llibertat per a maniobrar i "comprar" l'ajuda apropiada al cost de l'ajuda segura i ben coordinada que ofereix una xarxa densa.

Les xarxes ramificades tenen la seua utilitat en un món on avança la *McDonaldització* de la vida (terme popularitzat per Ritzer) i en el que ha augmentat la dependència respecte als recursos produïts per actors corporatius (concepte clau en les últimes obres de Coleman). La gent necessita *brokers* tant com *supporters* (Wellman 1981: 194), contactes que li faciliten una prestació o la relació amb algú. La quantitat i intensitat dels llaços potser —per a algunes qüestions— importa menys que la seua estructura. Les xarxes denses i tancades dels pobletans urbans italoamericans de Boston els van proporcionar un meravellós suport interpersonal, però van impedir la formació d'aliances externes per a detindre la renovació urbana (Gans 1962; Granovetter 1973).

Unes xarxes més ramificades hagueren pogut proveir les connexions necessàries per a fer front a les pressions burocràtiques.

Prejuí respecte d'això de la impossibilitat que els pobres puguin mantindre una xarxa ramificada.

Certament les xarxes denses i tancades estan millor adaptades per a les condicions d'escassetat de recursos (Wellman i Leighton 1979: 382). Sembla obvi que, en aquest context, adquireixen una especial importància els costos relacionats amb el temps i l'espai.

Els estudis de comunitats han mostrat la prevalència d'aquesta estructura en situacions en què els membres d'un territori no disposen de molts recursos personals i en les que concorren condicions desfavorables per al manteniment de llaços amb l'exterior. Algunes minories ètniques i veïnats antics de classe treballadora, com sabem, segueixen clarament aquesta pauta. En tals situacions, la preocupació per conservar, controlar i unir (o mancomunar) eficientment els recursos que la comunitat assetjada posseeix s'uneix a la incapacitat dels seus membres per a adquirir recursos addicionals en alguna altra part. Els llaços assumeixen una pesada càrrega en aquestes xarxes.

Les xarxes pocs denses i disperses semblen, per contra, millor adaptades als sectors més pròspers de la societat. Aquestes xarxes semblen necessitar una base de seguretat individual, habilitats per a moure's entre xarxes diferents i la capacitat per a funcionar sense la seguretat que dóna la pertinença a una comunitat solidària. Tanmateix, no podem assegurar que no puguin donar-se en altres contextos

Les xarxes pocs denses i disperses semblen, per contra, millor adaptades als sectors més pròspers de la societat. Aquestes xarxes semblen necessitar una base de seguretat individual, habilitats per a moure's entre xarxes diferents i la capacitat per a funcionar sense la seguretat que dóna la pertinença a una comunitat solidària. Tanmateix, no podem assegurar que no puguin donar-se en altres contextos.

D'altra banda, tanquem la possibilitat de la ramificació perquè prejutgem que les xarxes dels pobres han de ser homogènies socialment i estar basades en la reciprocitat (açò és, en llaços simètrics) i perquè obviem la importància dels llaços dèbils (que no requereixen de tanta energia per al seu manteniment). Certament, tot dependrà de què entengam per pobre. És possible que existesca un llinar de pobresa que impedisca el manteniment de xarxes ramificades, però —hui per hui— no sabem on està fixat.

Presentem a continuació un estudi bastant acreditat sobre les xarxes socials dels pobres. Monique Sélim (1982) ha estudiat el barri Servin, primer centre històric i industrial d'una ciutat francesa no identificada, antic barri industrial en el qual s'associaven localment hàbitat i producció per a crear un espai en què treball, oci, família i veïnat es barrejaven en la vida quotidiana. La meitat de la població d'aquest barri, hui en declivi després del tancament de moltes xicotetes empreses o el seu desplaçament a la perifèria, ha viscut en el sistema anterior (molts d'ells procedents de famílies instal·lades ací per generacions).

El barri Servin, pròxim a la catedral, ofereix un perfil singular, que no té res a veure amb l'aglomeració. Xicotetes cases d'un pis, fetes amb atovó —les més recents amb rajola— s'alineen al llarg de canals franquejats per múltiples ponts i passarel·les; estrets carrers empedrats, patis i jardins minúsculs, corredors ombrius i humits, molins i fàbriques abandonades, nombrosos senyals d'antigues fonts, suggereixen un lloc preservat, testimoni d'un altre temps. Dues mil persones, pertanyents a les capes socials més desfavorides, resideixen en aquestos casups sovint molt deteriorats, en els quals les condicions de vida són semblants a les que coneguera la classe obrera en el segle XIX. Les ajudes públiques, les activitats de recuperació de desperdici i la delinqüència són les principals fonts d'ingressos d'aquesta població, en una gran majoria originària de la regió.

En altres temps ocupat per una classe obrera que trobava ocupacions abundants, el barri està ara reservat a una població en la seua major part no inserida en la producció. Uns lloguers mòdics, les possibilitats d'ocupació il·legal de la vivenda, el caràcter tradicionalment popular del barri, totes estes circumstàncies han provocat l'afluència d'individus expulsats d'illots insalubres, progressivament demolits. Aquestos "refugiats", marcats per una marginalitat socioeconòmica constant, es van instal·lar al costat dels antics habitants, hereus de llinatges de treballadors. Per quina raó aquestos han romàs en el barri, a pesar de la seua mala reputació? Com s'explica que, a més, hagen pogut aquestes dues categories d'habitants fusionar-se en una sola comunitat? Reproduïm l'explicació de l'autora:

"Aquesta afecció, la fermesa de la qual pot sorprendre, resulta de la representació que els primers habitants es fan de la seua posició social: una pobresa extrema els sembla el seu destí "normal", la qual cosa determina un mode de vida el valor intrínsec del qual afermen amb força, sense mostrar ressentiment ni expressar reivindicació. L'arrelament en el barri materialitza un estatus la reproducció permanent del qual assegura la seua identitat. És per açò pel que la indigència dels nous habitants i la seua inscripció en aquest univers condueixen, a pesar de xocs concrets, a la seua integració real, segons les regles antigues fundades sobre la pertinença a un territori comú. Una mateixa misèria, referència quasi positiva tant com a sort penalitzadora, uneix els uns als altres" (p. 78).

El barri oferix hui una pauta particular de relacions socials creuades per tota una sèrie d'intercanvis sistemàtics que, només a la llum de les lògiques pròpies d'una economia de subsistència, adquireixen coherència.

La proximitat o la contigüitat geogràfiques són el fonament d'un conjunt coherent de pràctiques i conductes les regles del qual ordenen un mateix destí.

En primer lloc, es constata una reciprocitat de serveis, constant i regular (encàrrecs, custòdia de xiquets, gestions administratives i d'altres tipus, càrregues d'aigua i de llenya, ajuda en cas de malaltia...), que es manifesta també per préstecs continus de diners, comestibles o roba i donacions de béns o objectes, reciclatges o rebuts d'altres, que circulen indefinidament entre les persones. Aquestos intercanvis, de gran importància, són l'ocasió d'una sociabilitat intensa i perpètuament reactivada. Formen l'esquelet de les relacions de veïnat.

Les prestacions concretes a canvi de remuneració en metàl·lic (un o dos francs per un encàrrec, deu francs per una tasca d'un dia...) o en espècies (paquets de cigarrets, vi o fins i tot menjar) testimonien, en un segon nivell, les funcions de subsistència que garanteix el teixit social.

En efecte, la multiplicació d'aquestes prestacions assegura els individus en la indigència més completa els mitjans d'una subsistència mínima durant un temps més o menys llarg. A aquestos se'ls assigna un lloc precís i es converteixen en unes de les anelles d'una cadena específica de relacions. Aquesta consideració té a veure amb el fet que tots saben que poden trobar-se eventualment en una situació anàloga. Amb aquestes redistribucions, el grup atorga un "crèdit" a llarg termini i confirma el seu consens sobre els principis de la gestió d'una pobresa compartida.

Finalment, els dispositius d'hostalatge (pivots de les estructures en joc) donen peu a formes originals d'ajuda mútua que garanteixen a cada individu, desproveït o no de recursos, la seguretat d'un llit i un sostre. La modalitat més corrent és que algú, en possessió de recursos, prenga totalment al seu càrrec (habitació i aliment) a un altre, sense ingressos ni vivenda, a canvi de serveis i treball en benefici dels cohabitants. L'acollit pot ser un individu només, però també una família o una parella, i la convivència pot durar d'alguns mesos a diver-

sos anys, temps en què les parts comparteixen quotidianament les seues vides (oci i intimitat inclosos). Hi ha altres fórmules d'hostalatge. Quan és l'hoste qui disposa d'ingressos, paga una pensió o bé l'alimentació del grup. Els treballs domèstics, en aquest cas, es comparteixen o, en el cas de les parelles, són realitzats per la dona de l'allotjat. Si aquestos dos manquen de recursos, la cooperació en el treball (xicotets treballs en el barri, tasques de recuperació) subvé a les necessitats del grup. Aquest pot llavors "contractar" a algú encara més desposseït per a l'atenció de la casa i posar-se així globalment en posició d'amfitrió. Crida especialment l'atenció el caràcter sempre provisional dels estatus adquirits en aquestos intercanvis desiguals, objecte de permutacions i alteracions innumerables. Ni el prestigi ni el mèrit tenen algun paper en eixos "contractes", l'únic fonament del qual és la penúria generalitzada.

Aquestos intercanvis deixen entreveure els suports col·lectius sobre els quals reposa la gestió personal de la vida. Predominen les relacions personals, que asseguruen la subsistència de tots. Aquesta primacia augmenta amb el creixement de la distància entre el barri i la societat global i l'aprofundiment de la seua exclusió de les activitats productives.

Aquesta confusió de les relacions interindividuals i de les funcions econòmiques fa del territori un asil en què les relacions prescrites de bon veïnat adquireixen la forma de relacions econòmiques. En aquesta retirada alimentària, el coneixement mutu posseeix una eficàcia general, tant imaginària com real, sobre els itineraris personals, en perjudici dels recorreguts professionals sempre precaris. Convertit en el centre i el motor de les relacions socials, imposa la seua hegemonia, reforçant la marginalitat d'una manera de vida que protegeix una promiscuïtat orgànica.

La inestabilitat dels llaços familiars (les parelles es fan i desfan fàcilment en aquest estret cercle) sembla constitutiva d'aquesta estructura social que oblida la consanguinitat (la parentela és vista com a amenaçant —no accepta les unitats de cohabitació— i potencialment explotadora).

La unitat del grup és mantinguda per un consum d'alcohol excessiu.

A manera de conclusió assenyalem que:

1. La xarxa no suposa necessàriament una bona condició i exercici de les persones. La xarxa no ho és tot, ni tot en ella és benèfic. Les xarxes poden ser excessivament rígides, asimètriques o ineficaces; es converteixen llavors en una càrrega. La xarxa indica, la xarxa assenjala, però no sempre sabem què.
2. Treballar des del concepte de xarxa permet generar processos oberts que afavorixen l'aparició de resultats diferents i no obstant satisfactoris per a cada u dels actors, perquè la xarxa estimula la trobada provisional de la diferència. Des del treball social amb xarxes s'abracen els fenòmens socials propis de la intervenció social, com la pobresa, la immigració o la família, amb la complexitat necessària per a fer aflorar entre els actors de xarxes en connexió, diferents vincles pel que fa a contingut,

intensitat o reciprocitat. Les xarxes tenen l'oportunitat llavors de generar nous moviments, des d'una realitat més concreta i específica i menys absoluta i egocèntrica, que introdueixen espais temporals d'autonomia i de salut.

3. La gravetat de la pobresa és precisament que desborda les xarxes de proximitat. Estem davant de situacions socials desbordants, en les quals ni els amics, ni la família, ni els coneguts poden ja ajudar. D'una banda es necessita una ajuda especialitzada (una cosa diferent del que s'ha fet fins eixe moment, una cosa que es pot obtenir a canvi de diners o a canvi d'un dret social, alguna cosa que alleuja en permetre depositar en un altre el dolor excessiu per viure) i d'altra banda es necessita una ajuda social (és una manera de posar límits, és una manera d'assenyalar, per a bé o per a mal que una determinada societat dictamina que la vida es viu d'una determinada manera). Si un matrimoni vol separar-se, no necessita la presència d'una treballadora social. Però si aquest mateix matrimoni trenca la vaixella de bon matí i intervé l'autoritat és possible que també intervinga un treballador o una treballadora social. La qüestió social és allò que ix fora, que desborda.

Referències bibliogràfiques

- ALIENA MIRALLES, Rafael (1995). *Pobreza y redes sociales*. València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació [monografia sense publicar].
- BAJOIT, Guy (1992). *Pour une sociologie relationnelle*. Paris, PUF.
- BULMER, Martin (1986). *Neighbours: The Work of Philip Abrams*. Cambridge, Cambridge University Press.
- CALHOUN, Craig Jackson (1983). "The Radicalism of Tradition: Community Strength or Venerable Disguise and Borrowed Language?" *American Journal of Sociology* 88:5, pp. 886-914.
- CROW, Graham i GRAHAM, Allan (1994). *Community Life. An Introduction to Local Social Relations*. New York et al., Harvester Wheatsheaf.
- DI NICOLA, Paola (1986). *L'uomo nàs è un'isola. Li retu sociali primarie nella vita quotidiana*. Milano, Franco Angeli.
- FOMBUENA VALERO, Josefa (2003). "Redes Sociales", pp. 409-420, en ARIÑO, A. (Ed.) (2003), *Diccionario de la Solidaridad (I)*. València, Tirant Lo Blanch.
- GANS, Herbert (1962). *Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian Americans*. New York, Free Press.
- GRANOVETTER, Mark S. (1973). "The Strength of Weak Ties". *American Journal of Sociology*. 78:6, pp. 1360-1380.
- GRANOVETTER, M. (1985). "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness". *American Journal of Sociology*, vol. 91, núm. 3: 481-510.
- HOGGART, Richard (1970). *La culture du pauvre. Etude sur le style de vie des classes populaires en Angleterre*. Paris: Els Editions de Minuit.

- MENDEZ-BONITO SORITA, Paz (1996). *El trabajo social en sociedades complejas en el contexto de una modernidad en crisis*, en Actas del VIII Congreso Estatal de Diplomados en Trabajo social y Asistentes sociales, Sevilla, 1996.
- PAHL, R. E. (1991). *Divisiones del trabajo*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- ROSS, Ellen (1983). "Survival Networks: Women's Neighbourhood Sharing in London Before World War I". *History Workshop Journal* 15, pp. 4-27.
- SÉLIM, Monique (1982). "Rapports sociaux dans un quartier anciennement industriel. Un isolat social". *L'Homme* XXII:4, pp. 77-86.
- WELLMAN, Barry i Barry LEIGHTON (1979). "Networks, Neighborhoods, and Communities. Approaches to the Study of the Community Question". *Urban Affairs Quarterly* 14:3, pp. 363-390.
- WELLMAN, Barry (1981). "Applying Network Analysis to the Study of Support". PP. 171-200 en BH Gottlieb (ed.), *Social Networks and Social Support*. Beverly Hills; London, Sage.
- ZAMANILLO PERAL, M. Teresa (1987). *Reflexiones sobre el método en trabajo social*, en *Documentación social* 69, pp.69-86.

Ana Sales Ten • Sociòloga i Treballadora Social, Especialista en Migracions i Cooperació Internacional

i

Introducció

Des de l'origen de la humanitat, els pobles s'han desplaçat d'un lloc a un altre, d'un país a un altre. A vegades de manera temporal, i d'altres de manera definida, a vegades en grups i altres vegades de manera aïllada. La veritat és que determinades migracions han aconseguit grans proporcions i han influenciat notòriament en la història de la humanitat.

Aquests moviments migratoris al llarg de la seua història han tingut com a conseqüència que els pobles es fusionen entre ells, donant lloc al mestissatge, i al naixement de noves cultures, noves civilitzacions, sovint a costa dels pobles conquistats.

Hi ha pobles que han sobreviscut a temptatives d'extermini, de persecució, que conserven la seua cultura i l'esperança de retrobar el país perdut. Hi ha pobles que no volen morir, que lluiten per preservar la seua identitat i la seua memòria històrica. No obstant per a això han hagut de pagar un preu molt alt: persecucions, rebuig, genocidis, aïllaments en guetos.

Els grups ètnics reassentats en altres territoris, tracten de preservar la seua identitat, la seua cultura, els seus orígens, alhora que s'adapten en un principi, i posteriorment s'integren en la cultura de la societat que els ha acollit.

Aquest procés d'adaptació versus integració, precisa d'unes eines lingüístiques i socioculturals, així com d'unes estratègies, que els permeten afrontar situacions de comunicació afectives, acords amb les seues prioritats. L'aprenentatge de la llengua es converteix en vehicle necessari per a aconseguir la seua incorporació en la societat d'acollida.

Aspectes sociològics de les migracions

En la base dels processos migratoris hi ha tot tipus d'explicacions, la importància de les quals varia segons el moment i els països d'emissió i recepció. Aquestes explicacions són d'orde econòmic, demogràfic, cultural i familiar. Unes o altres, apareixen en les històries de vida de les persones que en un moment determinat decideixen emprendre aquest llarg viatge que suposa emigrar a un altre país.

...reflexionar sobre els fenòmens migratoris des d'un angle mundial, per a comprendre'ls no sols de manera parcial, local o etnocèntrica, per a entendre els vincles directes i indirectes que s'estableixen entre els fluxos a escala planetària. Igualment, és necessari ressaltar les ràpides mutacions d'aquests fluxos, reflexos de l'ampli procés de globalització que caracteritza el present i probablement el futur.

Des de l'òptica internacional, es parla generalment de fluxos migratoris del sud cap al nord i de l'est cap a oest i s'accentua amb especial interès la importància dels fluxos migratoris cap a occident. Però hi ha altres desplaçaments de població tan importants, potser més importants, en les fronteres interiors de continents com Àsia o Àfrica, i que són poc coneguts.

Les migracions afecten perquè a la globalitat dels continents, cada vegada són més els països afectats com a països d'emigració o d'immigració, com a països de retorn o d'ambdues coses al mateix temps, com és el cas d'Espanya, on l'emigració espanyola retorna, ara que Espanya és també un país d'immigració.

Cal, per tant, reflexionar sobre els fenòmens migratoris des d'un angle mundial, per a comprendre'ls no sols de manera parcial, local o etnocèntrica, per a entendre els vincles directes i indirectes que s'estableixen entre els fluxos a escala planetària. Igualment, és necessari ressaltar les ràpides mutacions d'aquests fluxos, reflexos de l'ampli procés de globalització que caracteritza el present i probablement el futur. Es tracta de la recent "intensificació de les relacions socials" a escala mundial que vinculen a localitats distants entre si, de manera que els esdeveniments locals estan influïts per altres esdeveniments que es produeixen a milers de quilòmetres de distància i viceversa.

Les migracions s'inscriuen en aquest procés de globalització: no sols alimenten aquest procés, sinó que el marquen en produir formes específiques de relació social en contextos cada vegada més pluriculturals. En un mateix territori, trobem reunides poblacions cada vegada més heterogènies, que no tenen ni la mateixa història ni el mateix origen, ni la mateixa llengua.

Això ens obliga a reflexionar en termes històrics sobre les múltiples dimensions dels fenòmens migratoris, considerant que cada esdeveniment migratori és específic, i que hem de situar cada fet migratori en el seu context històric si volem comprendre'l millor. Hem d'explicar-lo en relació a les característiques socioeconòmiques i culturals del medi en qüestió i integrar-lo en el marc dels processos migratoris que s'han succeït en el temps.

Les migracions contemporànies presenten les seues particularitats pel que concerneix a nombre, tipus de flux, motivació, relacions entre el país d'origen i el país d'acollida, polítiques nacionals i internacionals establertes.

Sovint ens conformem d'estudiar els fenòmens migratoris des del punt de vista del país d'acollida, és a dir, s'examina a qui arriba i s'instal·la. Ens concentrem en els fluxos d'entrada, en els factors d'atracció, en els problemes d'integració que preocupen igualment els habitants del país d'acollida. En posar l'èmfasi en el país d'immigració, es devalua o s'oculta tot el que concerneix al país d'emigració. No obstant això, és igualment important saber, per exemple, quins són els fluxos d'emigració en el país d'origen, per quina raó els individus abandonen la seua terra natal.

Si per contra, estudiem les migracions com un procés, reflexionem simultàniament sobre aspectes tant de l'emigració com de la immigració, sobre els fluxos d'eixida i d'arribada, so-

bre els problemes del país d'origen i en el d'acollida. Les investigacions empíriques posen en evidència que els elements que "espanten" a les persones a deixar certs països estan ben sovint relacionats amb els que els "atrauen" cap a altres països.

L'estudi d'aquest procés permet al mateix temps aprofundir en conceptes com "projecte migratori" (conjunt d'aspiracions, de modalitats i d'estratègies que caracteritzen el procés migratori i les seues diferents fases) o el de "cadena migratòria", que realcen la diversitat qualitativa i quantitativa dels fluxos. La cadena migratòria comença amb una fase "pionera", protagonitzada pels joves que se'n van per un període temporal limitat, sense intentar integrar-se. A continuació els fluxos augmenten a causa de mecanismes de reagrupació, en particular, de reagrupació familiar. Finalment, els fluxos s'estabilitzen o disminueixen, al mateix temps que les famílies intenten establir-se de manera definitiva i integrada en la societat d'acollida.

El procés d'integració

Els processos migratoris han sigut moltes vegades la causa principal de trobades i xocs entre cultures. Aquestes trobades van lligades al tipus de contacte que s'estableix.

Mentre que les cultures, vistes únicament en termes de diàleg, confrontació o conflicte, solen aparèixer com a models abstractes, els contactes entre les persones portadores de característiques culturals diverses consisteixen en quelcom molt més concret. Aquests contactes varien depenent de la manera en què cada individu haja integrat els seus propis models culturals i de la manera en cada grup social els ha interioritzat.

En el cas de la integració, es fa referència a contactes concrets, és a dir, a relacions entre individus i grups portadors de cultures diferents o pertanyents a ètnies distintes. Aquests contactes poden variar d'un extrem a l'altre, o siga, de la trobada positiva al conflicte obert. Seran probablement conflictes si hi ha, d'una o altra part prejudicis ètnics i una forta dosi d'etnocentrisme. Ací rauen evidents obstacles per a la comunicació, basats en la presumpció que es pot jutjar la cultura dels altres a partir dels propis criteris culturals (ja es tracte de la cultura autòctona o de la cultura dels immigrants).

La integració no és un procés uniforme, viscut i sentit de la mateixa manera pel conjunt de la població immigrant. Depén de la capacitat individual de la persona, del context local, del nivell cultural i de l'èxit social. La majoria dels estudis arriben a les constatacions que a continuació s'indiquen, però amb elles no pretenem generalitzar, ni encasellar el col·lectiu de persones immigrants assentades en la nostra comunitat.

Es constata que l'estranger que ha cursat estudis superiors o universitaris té una aptitud més oberta cap a altres cultures. Com més satisfet està amb la seua pròpia cultura, serà més tolerant amb els altres. De la mateixa manera l'estranger que ha aconseguit un nivell social acomodat, serà acceptat més fàcilment per la població autòctona i la confrontació serà menys conflictiva.

Per contra, la integració serà més difícil per a l'estranger poc qualificat, amb un escàs nivell de formació. No tindrà els mateixos mitjans per a aprendre convenientment la llengua del país d'acollida i sovint vora reduïdes les seues possibilitats d'integració sociolaboral. Tindrà més tendència a reunir-se amb els seus compatriotes, i limitarà les seues relacions a espais on puga expressar-se en la seua pròpia llengua, i puga compartir les mateixes experiències, les mateixes dificultats. Aspecte aquest que contribueix a autoexcloure's socialment.

És per això que el plantejament de treball amb persones immigrants implica l'atenció individualitzada de cada cas, i no es pot tendir a generalitats, perquè cada projecte de vida respon a unes causes que el van espantar a eixir del seu país d'origen, i en cada persona trobarem unes aptituds i unes habilitats diferents que afavoriran en major o en menor grau la seua adaptació i integració en el país d'acollida.

Un plantejament global d'actuació, implica una intervenció transversal, no podem pretendre que una persona acudisca a classes per a aprendre un idioma, si no té cobertes com a mínim les seues necessitats bàsiques pel que fa a l'allotjament i la manutenció, però tampoc podrem treballar la seua integració laboral en el país sense unes nocions bàsiques de comprensió de l'idioma. Si a això afegim les dificultats d'obtenció d'autoritzacions per a residir amb qu es troben després de la arribada, podrem fer-nos una lleugera idea de la situació per la qual estan passant, en aquests moments tan crucials,

Quan parlem d'intervenció transversal, estem referint-nos a l'estudi i a l'anàlisi de la situació que generalment passa per dos etapes que podem diferenciar:

En un primer moment, parlem de cobertura de necessitats més bàsiques com l'alimentació, l'allotjament, l'escolarització dels menors, la cobertura sanitària, el restabliment del contacte amb els seus familiars del país d'origen i la recuperació emocional que implica el viatge. En aquesta primera etapa es fa necessari iniciar-se en el coneixement de la llengua per a anar afavorint la comunicació, ací l'aprenentatge de l'idioma té una funció bàsicament de comprensió. És necessari entendre i que t'entenguen, ens referim a una necessitat d'adaptació a la nova realitat, a la nova vida en un país estranger. L'esforç per superar aquesta primera etapa depén exclusivament d'ells.

En un segon moment ens referirem a la integració sociolaboral, ací la persona ja precisa d'una comprensió més àmplia de l'idioma, no cal només saber que se'ns diu, sinó també saber transmetre allò que volem dir, poder participar en converses o diàlegs, acudir a cursos de formació professional i adaptar les nostres característiques peculiars a les demandes de la nova societat. Aquesta segona fase, que no totes les persones immigrants aconseguixen, és la que ens determina si s'ha aconseguit una integració en la societat, ací ja no depén tot de la persona, sinó també de la comunitat que l'acull, dels seus companys de treball i veïns, que l'accepten tal com és i estableixen contacte amb la persona, amb un tracte de cordialitat i "normalitat".

Educació intercultural: la diferència com a valor

Probablement hi ha diverses maneres de prendre-li el pols a una societat, però una d'elles, des d'un punt de vista cultural, que ve determinada per la maduresa ètica d'aquesta societat, exemplificada en el lloc que ocupen les minories en la vida social. En una societat hi ha grups diferents, hi ha persones diferents, hi ha motivacions, punts de vista, opinions i pensaments diferents. Una persona, pot ser dona, gai, lesbiana, gitano, negre, amb paràlisi cerebral o síndrome de Down, però també pot ser senzillament un més entre tots, aquest és un valor.

Per a endinsar-nos en el tema definirem molt senzillament alguns conceptes: per multiculturalisme entenem el reconeixement de diverses cultures en un mateix territori i en un moment determinat. El pluriculturalisme, és el model d'intervenció que posa l'èmfasi en el manteniment de la identitat de cada cultura i l'Interculturalisme, és una forma d'intervenció que subratlla el valor de les relacions i interaccions i de la convivència de les cultures (el mestissatge) en un mateix espai social. És el paradigma de la cooperació i la solidaritat.

La diversitat fa referència a la identificació de la persona per la qual cada u és com és i no com a altres els agradaria que fóra (Identitat). Aquest reconeixement és el que configura la dignitat humana, açò és una cosa evident i per tant d'objectiu. La diferència és la valoració (per tant subjectiu) de la diversitat i és precisament en aquesta valoració on hi ha diverses manifestacions ja siguen de rebuig o d'acceptació/compremsió. És la consideració de la diversitat com a valor. No fa només referència al paradigma d'igualtat, sinó també al de llibertat. Quan apareix la desigualtat, és quan s'estableixen relacions de jerarquia entre les persones per raons de poder social, polític, religiós, etc. Això és just tot el contrari a la igualtat.

En aquesta visió de la diversitat, l'educació intercultural ha de ser considerada com un instrument per a reduir les desigualtats que es manifesten en la societat. La perspectiva intercultural suposa una reconceptualització del valor de la diferència cap als principis d'igualtat, justícia, i llibertat i tot això per establir un compromís permanent amb les cultures minoritàries. Allò realment important no rau a desenvolupar el principi d'igualtat, sinó el principi de llibertat. O siga, no sols cal reconèixer uns drets, sinó que les cultures minoritàries han de tindre llibertat per a desenvolupar-se. No parlem en termes de caritat, sinó de drets. Tot això ens invita a reflexionar sobre la cultura de la diversitat com a procés de canvi de rols i funcions dels components que constitueixen la nostra societat.

El pensament de l'educació intercultural supera els prejudicis i contempla la diversitat com un valor sobre les anàlisis ideològiques i socioeconòmiques que han de modular les relacions entre les cultures que acudeixen a l'escola. Per tant des dels centres educatius, si s'està decidit a donar una resposta a les persones que acudeixen, no pot fer-se des de concepcions ni des de prejudicis patològics i corromputs sobre la diversitat, sinó des de la consideració que ser divers és un element de valor i un referent positiu per a canviar les estructures clàssiques de la formació tradicional.

Aquest principi obri el camí al coneixement a la comprensió i al respecte de l'altre perquè a través d'eixe altre tots podem aprendre a ser millors persones. Es tracta d'"aprendre a aprendre", uns d'altres, és un aprenentatge mutu i autònom. L'educació basada en el reconeixement de la diversitat com a valor, permet les relacions entre les persones, amplia els processos d'aprenentatge, té més garanties d'èxit entre les minories i afavoreix l'acceptació entre persones que són al mateix temps iguals però diferents.

Interculturalitat des de la perspectiva de gènere

La desigualtat entre els éssers humans, basada en l'estructura de gènere/sexe, ha sigut tan extensiva a tots els fenòmens socials que tampoc ha quedat al marge de les migracions contemporànies. Fins fa uns anys no s'havia prestat atenció a una cosa que estava ocorrent en el nostre entorn, de manera silenciosa però amb rapidesa, es tracta de la feminització dels fluxos migratoris, identificat com un dels trets propis dels moviments migratoris a escala mundial.

Aquest procés de feminització respon a dos causes fonamentals, per un costat la reagrupació familiar, el desig incipient de totes les famílies de viure juntes en un mateix espai, en aquest sentit les dones segueixen els passos dels seus marits en els seus projectes migratoris, i emprenen el camí que els conduirà a ella i els seus fills a assentar-se en un país estranger. Aquest pas de la història de vida individual a la familiar, és a vegades viscuda per les dones de manera molt traumàtica. I encara que en molts casos el viatge s'emprén amb il·lusió, el xoc amb la realitat a què s'enfronten enfonsa tots els seus somnis d'una vida més digna i millor.

Per un altre costat, la demanda del mercat ha potenciat la immigració femenina. La creixent incorporació al mercat de treball de la dona nativa, acompanyada de les exigències que la societat imposa a les dones respecte a les tasques de la llar, els fills i els pares ja majors, fa que la demanda de mà d'obra de dones immigrants per al compliment de les dites tasques s'haja incrementat notòriament en els últims anys, en el nostre país. Les polítiques transversals de gènere, ocupen moltes taules de debat, i posen en dubte l'alliberament de la dona, la conciliació de vida laboral i la vida familiar, i com no l'assumpció de funcions domèstiques dels hòmens-marits i pares dins de la llar.

La dona immigrant assumeix així un doble paper en la nova societat que l'acull, per un costat serà l'esposa i la mare, encarregada de preservar la seua cultura, la seua identitat cultural en la llar, mantenint tradicions i costums tant en l'educació com en l'alimentació de les seues famílies. I per un altre costat ha d'aprendre la cultura i les tradicions del país que l'acull.

La incorporació al mercat de treball de la dona immigrant a través del servei domèstic, requereix un coneixement previ de l'idioma, dels costums, així com una formació prèvia so-

bre hàbits d'alimentació, l'ús i el maneig d'electrodomèstics, cures bàsiques i atenció als menors i majors. La dona immigrant precisa adaptar-se al ritme, als horaris i a les "manies" de la dona en la societat d'acollida.

Les dones, ens suplantem amb dones, reorganitzem el treball domèstic, la funció de l'"ama de casa" no desapareix sinó que es reconfigura, i en aquesta trajectòria la figura de la dona immigrant és una peça fonamental del trencaclosques. Però no podem esperar que aquest canvi es produeixi només d'una part a l'altra, la clau per a una bona compenetració passa per la flexibilitat i l'acceptació de la diferència. Així les nostres cases es visten de colors, a la nostra dieta incorporem plats típics d'altres països, entre la decoració dels nostres habitatges apareixen elements d'altres cultures. Acceptem la diferència, i li obrim el nostre espai privat, encara que per a elles la seua incorporació al mercat de treball suposa la seua integració en espais públics.

L'aula com a espai d'identificació de valors culturals

Quan parlem de cultura i llengua d'un país, al·ludim a dos conceptes units, de manera que la major part del llenguatge està comprés en la cultura, amb la qual cosa la llengua d'una societat és un aspecte d'aquesta.

Les categories dels actes de parla són conceptes culturals i, per tant, varien d'una societat a una altra. Les regles o coneixements pràctics per a utilitzar-los són apresos dels altres, com ho són els elements lingüístics.

Conèixer la llengua d'un país d'acollida és un indicador del desig d'integració, un instrument d'ús i un dret. Per als que es troben en una situació d'inferioritat és més indispensable que per a aquelles persones que es troben en posicions més acomodades. Per això és important potenciar el component cultural i captar la dimensió dels aspectes etnolingüístics dels móns cognoscitius diversos.

Treballar en l'aula amb alumnat immigrant, no és una tasca fàcil, et trobes davant d'un col·lectiu molt heterogeni des de qualsevol de les perspectives que s'analitzi. Però si a més aquesta activitat es realitza de manera voluntària i altruista el reconeixement que mereix és doble. Perquè no es tracta només d'ensenyar unes lletres, uns vocables i unes regles bàsiques de gramàtica. L'ensenyança d'una llengua porta implícita la transmissió d'uns valors culturals que influenciaran de manera molt significativa el desenvolupament d'unes habilitats personals que afavoresquen la integració de les persones immigrants en la nostra societat.

L'ensenyança de l'idioma suposa un factor d'integració en tots els nivells: laboral, educatiu, mèdic, administratiu, sanitari, afectiu, de relació amb els altres, etc. i que condueix al fi perseguit: incorporar-se en el marc laboral, construir una família, participar en activitats socials, relacionar-se amb els altres, aprendre a guiar-se en una societat nova i participar de tots els seus actes comunicatius.

L'acceptació de l'altre suposa l'acceptació de la diferència. El poder gaudir d'una societat multicultural, és una qüestió de voluntat, de voler, de fer partícipes a totes les parts. La societat ens dóna l'oportunitat de compartir espais de convivència, espais d'acceptació

Entre els propis alumnes assistim a una sèrie de diferències que marquen l'estil de la classe. Presenten diferències respecte a les seues característiques de personalitat i pensament, i respecte a models d'aprenentatge adquirits en el seu país d'origen i que traspassen l'espai de l'aula. Un aspecte decisiu és el canvi dels seus valors tradicionals. Intenten preservar les seues tradicions i símbols procurant adaptar-se als costums de la societat que ara els acull.

Per això s'ha d'intentar donar resposta a les seues necessitats bàsiques, els objectius han de dirigir-se a aconseguir l'orientació, la promoció i la integració de les persones immigrants en la societat i han de comprendre situacions concordes a la seua realitat, com les següents:

- Orientar-los perquè aconsegueixen formar un projecte personal.
- Promocionar l'alumne des de l'acceptació total i la valoració de la seua identitat cultural.
- Formar íntegrament la persona per a capacitar-la amb l'autonomia que li permeta desenvolupar-se socialment i professionalment sense barreres de comunicació
- Respondre a les necessitats concretes de comunicació en què es trobarà.
- Descobrir i intercanviar els codis culturals que emmarquen la vida en les distintes societats.
- Aconseguir un grau de domini progressiu de la llengua que li permeta comunicar-se amb l'entorn social.

Partint de l'estudi del llenguatge com a instrument de comunicació social, ens trobem amb una nova concepció metodològica. Optem pel disseny d'una metodologia adaptada als objectius i posant especial èmfasi en l'enteniment de la llengua com a instrument de comunicació social via d'intercanvi cultural.

L'acceptació de l'altre suposa l'acceptació de la diferència. El poder gaudir d'una societat multicultural, és una qüestió de voluntat, de voler, de fer partícips a totes les parts. La societat ens dóna l'oportunitat de compartir espais de convivència, espais d'acceptació. Així com la naturalesa ens permet gaudir de flors distintes, i de totes elles traiem la seua bellesa i la seua aroma, com la naturalesa ens ofereix un arc de Sant Martí de colors, la societat ens ofereix un "Cresol de cultures".

Bibliografia

- CAPEL, H. (1997). *Los inmigrantes en la ciudad. Crecimiento económico, innovación y conflicto social*. Scripta Nova. Barcelona.
- CAPEL, H. (2002). *Las políticas de atención a las necesidades de los inmigrantes extranjeros es-casos de recursos inmigrantes en la ciudad*. Scripta Nova. Barcelona.
- COMISION EUROPEA (1994). *Las políticas de inmigración y derecho de asilo*. Luxemburgo.
- COMISION EUROPEA (2000). *El fenómeno de la inmigración y las problemáticas de la integración en el contexto europeo*. Bruselas.

- GARCÍA, P. (199). *El enfoque intercultural en la enseñanza de español a inmigrantes*. Carabla. España.
- GARCÍA ROCA J. (2000). *Cultura de la Solidaridad. Consejo General de Colegios Oficiales de Trabajadores Sociales y Asistentes Sociales*. Madrid.
- IZQUIERDO, A. (1996). *La inmigración Inesperada*. Trotta. Madrid.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES. (2002) *Anuario de Migraciones 2002*. Madrid.
- SALES TEN, A. (1997). *Tolerancia e Integración. Cuadernos de trabajo social*. Universidad Complutense. Madrid.
- TAYLOR, CH. (1992). *Las políticas de transformación*. Princenton University Press.
- VV. AA. (2001). *Migraciones*. Instituto U. de Estudios sobre Migraciones. Madrid.
- VV. AA. (2001). *España ante la inmigración*. Fundación La Caixa. Barcelona.
- VV. AA. (2002). *Glosario para una sociedad intercultural*. Fundación Bancaja. Valencia.

Atrevir-se a saber més enllà dels 50.

Una experiència educativa en convivència amb l'escola de la vida

Vicent Emmanuel Comes Iglesia • Coordinador de la Universitat dels Majors de Florida Centre de Formació
Carmen Montalbà Ocaña • Professora de la Universitat dels Majors de Florida Centre de Formació

i

D'uns anys ençà, els pedagogs i sociòlegs estan remarcant el caràcter d'experiència social que comporta el procés educatiu, ja que per mitjà de les instàncies formatives la persona no sols adquireix i actualitza els coneixements amb què comprén i explica la societat que l'envolta, sinó que el seu creixement personal queda notablement enriquit per les relacions que s'estableixen en qualsevol aprenentatge grupal. Si entenem l'educació com un procés destinat a l'autocomprensió de cada persona i a la comprensió dels altres mitjançant un millor coneixement del món, no hi ha dubte que l'aprenentatge és més enriquidor si està vinculat a una tasca de grup i es du a terme en un àmbit de relació interpersonal. Aquesta és una de les reflexions que han apartat aquella concepció de l'educació com a etapa temporal i circumscrita a una fase de la vida de les persones, i s'ha obert camí el nou concepte d'educació durant tota la vida.

Al costat de tot això, són molts els qui reconeixen que les universitats poden ser plataformes privilegiades per a l'educació durant tota la vida, perquè són centres nuclears de transmissió de l'experiència cultural i científica acumulada per les generacions anteriors. Per això mateix va escampant-se el criteri que les universitats haurien d'obrir les portes a les persones adultes que vulguen actualitzar i enriquir els seus coneixements, reprendre estudis o, simplement, gaudir del plaer d'aprendre al costat d'altres persones. Així ho destaca, entre altres, l'Informe de la Comissió Internacional sobre l'Educació, presidida per Jacques Delors, aprovat en 1996. A més de preparar els jòvens per a la investigació i la qualificació professional, assenyalava que "correspon a la universitat apagar la set de coneixements d'aquells que, cada dia en més quantitat, troben en la seua curiositat la manera de donar sentit a la seua vida". Si es vol que la universitat siga la seu de la cultura i de l'estudi realment integrada en la societat, és necessari replantejar i ampliar les funcions tradicionals que l'han caracteritzada, de manera que les aules s'obliguen no sols per als alumnes jòvens que busquen en la titulació superior una via per a una millor inserció professional, sinó també per a aquells que vulguen aprendre des de la maduresa de l'edat i des del desinterés de qui ha esgotat ja l'etapa laboral de la seua vida. És a dir: per als

qui desitgen recuperar el caràcter gratuït —en el sentit etimològic— del saber, el caràcter inútil que en el fons té l'afany de saviesa. Certament, algunes universitats espanyoles són conscients d'aquesta nova exigència social i estan introduint ja els canvis pertinents per tal de tractar de respondre-hi adequadament.

No hi ha dubte, a més, que la societat de l'oci moderna ha fet més urgent i necessària l'ampliació dels destinataris tradicionals de la universitat. El nivell major de renda del nostre país; una certa tendència a l'acurtament de l'etapa laboral de les persones; la preocupació per una millor compatibilitat entre el temps professional i el de la vida familiar i privada; l'interés creixent perquè el temps lliure servisca per al creixement personal i la relació convivencial, etc. són factors encara nous en la nostra societat que no poden ser oblidats per qui té la responsabilitat de contribuir a la millora de la qualitat de vida dels seus ciutadans. Això han fet en part les nostres autoritats públiques quan en molts municipis han promogut en els últims anys una àmplia i diversa oferta cultural i recreativa, tractant de traure els ciutadans de l'aïllament domèstic i d'una ocupació de l'oci merament passiva. Però som molts els qui estem convençuts que també la universitat té molt a aportar a aquesta societat de l'oci des d'allò que li és específic: la difusió del saber i de la cultura.

Amb les anteriors premisses teòriques, Florida Universitària —centre universitari adscrit a la Universitat de València-Estudi General i a la Universitat Politècnica— es va sumar fa quatre anys a l'experiència que altres centres desenvolupaven i va iniciar el que hem denominat "Universitat dels Majors", les particularitats i la valoració de la qual volem exposar en aquest article.

1. Els nostres objectius

Encara que és possible deduir-los del que s'ha dit més amunt, convé explicitar-los de forma sistemàtica en favor de la claredat.

En primer lloc, es pretenia prestar un servei formatiu al territori en què s'ubica Florida Universitària. Com a part d'un complex educatiu denominat Florida Centre de Formació (integrat per un centre d'educació secundària, que està en actiu des de 1977, i un centre de postgrau), Florida Universitària ha tingut des de la seua creació en 1994 una clara vocació d'arrelament en l'entorn geogràfic en què es troba, és a dir, a la comarca de l'Horta Sud, àrea pròxima a la ciutat de València amb la qual forma una conurbació de més de tres-cents mil habitants. Aquella voluntat d'arrelament va portar Florida Universitària a crear la Universitat dels Majors com un servei més que podia oferir als ciutadans dels ajuntaments de l'Horta Sud, amb els quals s'han firmat convenis de col·laboració per a becar els alumnes dels municipis.

En segon lloc, es pretenia fer pedagogia activa des de la nostra convicció que estem en un món en què és necessària l'educació durant tota la vida. En efecte, en els quasi trenta anys d'existència Florida Centre de Formació ha anat estenent progressivament les edats

dels alumnes en qui desenvolupa la seua activitat: primer fou el centre d'educació secundària; després, Florida Universitària; posteriorment, l'Escola de Negocis per als qui demanen una formació contínua en la seua activitat professional. En aquesta línia, la creació de la Universitat dels Majors volia completar tots els cicles d'edat de qualsevol possible alumne. Així, la presència de persones majors de 50 anys a les nostres aules universitàries, als corredors, al bar, etc. ha concretat pedagògicament aquella profunda convicció que "l'aprenentatge no té edat". La circumstància que alguns alumnes majors siguen pares o mares dels nostres alumnes universitaris aporta fins i tot un reforç familiar al nostre missatge educatiu.

En tercer lloc, es pretenia contribuir al compromís social que ha de tindre qualsevol centre educatiu, i que forma part dels principis que inspiren Florida Centre de Formació. Entesa l'educació no sols com a transmissió de coneixements, sinó també com a formació crítica, la Universitat dels Majors es va concebre des del principi com un instrument de formació ciutadana, d'actualització de coneixements econòmics, històrics i filosòfics que ajudaren els alumnes grans a comprendre un poc millor, críticament, els canvis accelerats del món i de la societat, sens dubte un context molt distint del que els alumnes van viure quan eren jòvens. D'aquesta manera, el disseny del pla d'estudis, amb una intensa càrrega de continguts humanístics, es va plantejar en lògica correspondència amb aquella voluntat de contribuir a formar ciutadans crítics i millor preparats culturalment.

Finalment, es pretenia oferir un àmbit d'aprenentatge grupal i de relació interpersonal. Certament, els alumnes majors en el seu treball professional i en les seues activitats privades han aprofundit en la formació, coneixements i cultura que van rebre en l'etapa d'estudiants, si van poder accedir a una formació institucionalitzada, o simplement aprofundir en allò que han après de forma autodidacta. Fins i tot no és exagerat afirmar que molts d'ells són lectors obstinats, amics incansables dels llibres, de la premsa diària, de qualsevol mitjà que satisfaga el seu afany d'"estar al dia". No obstant això, mancaven d'un àmbit acadèmic en el qual realitzar un aprenentatge de forma grupal, amb el caràcter enriquidor que proporciona estudiar, debatre i contrastar amb altres persones i amb un especialista que exerceix de conductor del grup. Un àmbit, en definitiva, on establir relacions interpersonals a partir d'una mateixa inquietud cultural i d'una ànsia per aprendre comuna. En aquest sentit, l'aula de la Universitat dels Majors podia ser l'espai —aquest era el propòsit— on es trobaren els qui fins ara havien resolt les seues necessitats de formació de forma individual i asistemàtica.

2. Estructura i funcionament de la Universitat dels Majors

Com en qualsevol iniciativa nova que es posa en funcionament, l'estructura i el funcionament de la Universitat dels Majors ha experimentat alguns canvis al llarg d'aquests quatre anys de camí, canvis dictats per la realitat i l'experiència, i que anirem apuntant en cada moment.

L'oferta formativa es va plantejar inicialment per a ser cursada en dos anys. Van ser els alumnes mateixos els qui, a punt de finalitzar el seu segon any en la universitat, ens van proposar ampliar els estudis dos anys més, proposta que va ser acceptada. Així, en l'actualitat són quatre anys els que componen el pla complet de formació, dividits en dos primers cursos de Formació General i altres dos de Formació Especialitzada: Societat i Política. Cada un dels anys suposa un total de 150 hores de classe. Des del primer moment, pel nombre d'hores reduït dedicades a cada matèria, es va optar per assentar unes bases mínimes de coneixements perquè l'alumne interessat poguera posteriorment aprofundir en aquelles qüestions que li interessaren particularment.

El pla d'estudis de l'etapa Formació General està dividit en dos tipus de mòduls: els obligatoris (180 hores entre els dos anys) i els optatius (120 hores). Entre els primers, les matèries que s'ofereixen estan relacionades amb la Història d'Espanya en el Segle XX (30 hores), la Història d'Europa en el S. XX (30 hores), Conceptes Bàsics d'Economia (60 hores), la Formació de la Societat en el Pensament Modern (30 hores) i Història de l'Art (60 hores). Per la seua banda, l'oferta de mòduls optatius és molt àmplia i diferent al llarg dels dos anys a fi de donar més possibilitats d'elecció als alumnes, amb 30 hores cadascun. Així, podem destacar: introducció a Internet; introducció a la música clàssica; el llenguatge del cinema; el patrimoni artístic de la Comunitat Valenciana; les fronteres de la nova ciència; nocions bàsiques per a entendre la borsa; claus per a gaudir amb la literatura castellana i valenciana; ètica i societat en el s. XXI; el repte de la igualtat de gèneres; etc.

Quant al pla d'estudis de l'etapa Formació Especialitzada, al llarg dels dos anys s'ofereixen els mòduls següents: el Pensament Modern de l'Estat (50 hores); Sistema Electoral i Estabilitat Política (30 hores); els Nacionalismes a Espanya (50 hores); el Poder del Quart Poder (50 hores); la Vessant Econòmica de la Globalització (50 hores); els Desafiaments Ètics de la Nova Ciència (30 hores), i finalment, Història de les Constitucions Espanyoles (30 hores).

La metodologia de classe és fonamentalment participativa, basada en el treball individual i posada en comú dels materials donats pel professor, que prèviament ha fet una introducció expositiva per a emmarcar la qüestió (no s'hi utilitzen manuals). Per les característiques dels alumnes, la participació és habitualment molt bona, i s'estableixen dinàmiques grupals per a ordenar i conduir els debats. El principi de responsabilitat que suposem en els nostres alumnes adults ens portà a suprimir des del primer moment qualsevol tipus de control o examen final, i únicament posem la qualificació d'apte si ha assistit regularment a les classes.

La captació d'alumnes es fa per molt diverses vies: fullets informatius en les localitats dels ajuntaments amb què tenim conveni de col·laboració, publicitat en premsa local i provincial, díptics en les oficines de Bancaixa (la Fundació de la qual col·labora econòmicament amb nosaltres), els nostres propis alumnes (els millors propagadors de la Universitat dels Ma-

jors), etc. Una vegada feta la preinscripció dels interessats, es fa una prova de selecció consistent en l'audició d'una conferència, de la qual han de prendre notes que després, convertides en redacció, són entregades a la correcció i avaluació. Com es pot observar, en coherència amb els principis que inspiren la Universitat dels Majors, el criteri de selecció és ben senzill: es tracta simplement de comprovar si el futur alumne és capaç d'entendre el missatge oral i plasmar-lo per escrit, requisits bàsics per a seguir les classes amb un mínim de profit.

L'edat mínima dels alumnes és una de les qüestions que també s'ha modificat amb el transcurs de l'experiència. El principi que es volia salvaguardar de totes totes era el caràcter no utilitarista dels estudis (ben reflectit en el nostre lema "Pel plaer d'estudiar") i, per tant, sense valor per als qui aspiraren a una promoció professional o buscaren millorar les seues possibilitats d'ocupació. Amb aquest propòsit, inicialment es va situar l'edat mínima en 55 anys, edat en què alguns col·lectius comencen a estar fora del mercat laboral. No obstant això, la demanda ens va fer rebaixar l'edat mínima a 50 anys, si bé continuem emfasitzant als alumnes el lema que presideix la nostra Universitat dels Majors per tal d'evitar falses expectatives. De totes maneres, hem de reconèixer que any rere any rebem pressions de qui, no tenint l'edat mínima de 50 anys, els agradaria estar entre els nostres alumnes.

Algunes dades estadístiques poden donar una imatge més real de la tipologia dels alumnes que fins ara estan o han passat per les nostres aules. Així, si atenem a la seua edat, comprovem que el 24% té entre 50-54 anys; el 18%, entre 55-59 anys; el 28%, entre 60-64 anys; el 17%, entre 65-70 anys; i l'11% més de 70 anys. Quant al grau d'estudis reglats, el 45% té estudis bàsics; el 22% té estudis mitjans, i el 31 % parteix d'estudis superiors. Finalment, quant a la composició per gènere, el 52% són hòmens i el 48% són dones. La procedència confirma la nostra voluntat d'arrelament en l'entorn: el 71% viu a la comarca de l'Horta Sud, i el 29% restant es desplaça des de la ciutat de València o d'altres pobles de la Ribera.

Les classes, amb una capacitat per a 30 persones, tenen lloc a les aules de Florida Universitària, dues vesprades per setmana de 16 a 19 hores, i des de l'octubre fins al juny. L'experiència ens ha mostrat les "agendes tan carregades" que tenen els majors en la societat actual, de manera que ocupar-los més dies de la setmana o més hores cada dia faria desistir molts alumnes (encara que una minoria, al contrari, demanen incrementar les hores de classe setmanals). Sens dubte, considerem un gran encert el caràcter suportable que té l'estructura horària adoptada.

Un esment especial mereix el perfil del professorat que ha d'entrar a les aules de la Universitat dels Majors. Encara que tots són llicenciats o doctors en les seues respectives matèries, no és l'academicisme de les classes allò que interessa als alumnes majors, sinó més aviat la capacitat de relació interdisciplinària que mostren, de manera que siguin capaços d'introduir en l'aula situacions i notícies d'actualitat perquè l'alumne aprenga a comprendre críticament el que ocorre al seu voltant. D'una forma potser imprecisa, podríem dir que és el bagatge cul-

tural del professor i la seua maduresa humana, més enllà de la seua especialitat, allò que determina en el nostre cas la qualitat de la matèria i l'interés dels alumnes. Així ho han reflectit els alumnes en les avaluacions que realitzen en finalitzar cada mòdul. No cal dir que aquesta exigència ens fa ser molt curosos en la selecció del nostre professorat, del qual esperem més que siga magister i conductor del grup que transmissor de coneixements.

3. Unes reflexions a tall de conclusió

Incidirem tan sols en aquells aspectes que qualifiquen el nostre projecte educatiu.

Continguts que construeixen ciutadania

Els continguts descrits en els paràgrafs anteriors responen, d'una banda, a l'interés i la motivació manifestats pels alumnes, i d'altra banda a la vocació d'educar en la ciutadania. En definitiva, aquesta iniciativa ofereix una formació "cívica i humanista" des de la qual analitzar els principis de l'organització de la societat i la convivència democràtica.

Aquestes accepcions, "cívica i humanista", pareixen haver quedat ancorades en el passat, en un context històric i polític (la Institución Libre de Enseñanza) que fins i tot per a alguns pot sonar a una concepció rànica de l'educació. En el context actual, la formació que es dóna per la via de les institucions acadèmiques prescindeix d'aqueix caràcter "cívic i humanista", i tan sols pareix buscar-se per mitjà de l'expressió "educació en valors", com si fóra possible una educació exempta de valors. Sovint, la universitat i l'escola actual es limiten a subministrar coneixements fragmentats i poc compromesos amb la nostra realitat sociocultural, ja que això suposa el compromís inequívoc del docent. I quan ocasionalment s'intenta acostar l'escola a la realitat, es confon el concepte amb dotar-la del caràcter d'escola per al mercat, un mercat (de treball) que demana persones amb capacitat d'adaptació —en definitiva, disciplinades— i que acomplisquen les exigències del mercat (nova institució totalitària), sense qüestionar-ne res.

Sens dubte, la Universitat dels Majors de Florida es troba en un marc idoni per a promoure un altre model educatiu, ja que està exempta de les restriccions que imposa la institució acadèmica. A més, la seua existència respon a la combinació, poc freqüent, de múltiples agents, amb un mestissatge publicoprivat, local-global, intergeneracional, acadèmic-no acadèmic, factors que aporten l'humus necessari perquè aquesta iniciativa germine i siga ben acollida.

Atés que en el marc de la Universitat dels Majors l'educació no està ja al servei del mercat, per què cal continuar reproduint aquell vassallatge que tributa l'ensenyança oficial? En la nostra proposta, l'educació està al servei de la persona i de la comunitat a què pertany com un tot integrat. Una comunitat que a més transcendeix les fronteres d'allò local i suposa el compromís de ser "ciutadà del món", a més de ciutadans de... Catarroja, Massanassa, Sedaví, etc.

Vegeu "http://www.ts-red.org/modules.php?name=News&file=article&sid=110". La Universidad para los Adultos Mayores" [Dijous, 29 d'abril a les 10.58 h].	<i>Docent com a mediador o catalitzador del saber present en tots</i> Si és exigible la ruptura de les jerarquies entre docent i discent, fonamentades en la mera acumulació del coneixement, ha de ser encara més difusa la frontera que els distingeix ontològicament, ja que la matèria primera que circula com a input, sobre la qual es construeix l'aprenentatge, és l'"experiència de la vida". El coneixement que es deriva de les trajectòries vitals dels alumnes s'(auto)valora, s'(auto)constrasta, s'(auto)qüestiona a partir d'aquell altre coneixement que emergeix de les teories, dels paradigmes clàssics de les ciències, dels llibres, etc. El docent ací fa, en algunes ocasions, de transgressor i provoca que els alumnes s'interroguen sobre el seu propi saber, la seua coneixença del món i, a vegades, el docent serveix de catalitzador pel qual circula de forma ordenada aqueixa mescla de sabers. Aquestes dues funcions les exerceix sense ser-ne el protagonista, sinó fent que la col·lectivitat i la individualitat emergisquen sempre com a protagonistes. Per tal d'aconseguir tals propòsits es recrea un "espai de trobada" capaç d'aprofitar i gestionar el coneixement produït per cada una de les persones presents. En definitiva, un espai per a compartir i transmetre coneixement. Aquesta visió està en sintonia amb les investigacions¹ realitzades a Cuba on "se han develado interesantes hallazgos... Se ha identificado la aparición de la necesidad de trascender o llegar al otro, llamada también auto-trascendencia, estructura psicológica que actúa como regulador del comportamiento del anciano y que puede ser tan desarrolladora como cualquier otra característica adquirida en las edades anteriores. Es una necesidad de ser en el otro, una vez que ya está próximo a dejar de ser físicamente y lo manifiesta cuando transmite su experiencia, cuando da un consejo, cuando regaña, hasta cuando reclama lo que le pertenece. En sentido general es una necesidad de ser tenido en cuenta". El nostre model educatiu estaria aprofitant, per tant, aquesta necessitat d'autotranscendència de les persones majors com a mitjà per a produir un aprenentatge col·lectiu, alhora que es teixeixen xarxes de relació personal. <i>El caràcter integral del currículum</i> Pretén reproduir el caràcter multidimensional i complex de la realitat social que vol abordar. Tots els continguts mantenen aqueix comú denominador de formar ciutadania, generar un pensament crític que capacite els alumnes com a subjectes polítics: és el que justifica que s'aborden temes com el consum, la democràcia, el medi ambient, la globalització econòmica, els mitjans de comunicació de masses, etc. I d'altra banda, l'enriquiment personal i el desenvolupament de la personalitat mitjançant la fusió entre el coneixement, el sentiment, l'ètica i l'estètica, a través de l'art, la música, la literatura, el cine, etc. En definitiva, una educació per a pensar i sentir, un saber comprensiu vinculat a un saber-cultura. <i>El respecte envers la diferència</i> Els nostres alumnes, a diferència dels estudiants joves, tenen present la memòria histò-
--	---

rica recent, ja que tots ells, des de la seua quotidianitat, la van protagonitzar en primera persona. Visqueren la guerra o els seus efectes, van sentir que la ideologia i la política els travessava més enllà de les seues consciències, i en aquesta etapa de la seua vida, des d'espectres polítics molt distints, conviuen, discuteixen —fins i tot acaloradament— i, sobretot, donen mostres de com de necessària i enriquidora és una diversitat ideològica no tancada en dogmatismes ni en una fe cega.

Lògicament, el col·lectiu és notablement heterogeni. Alguns alumnes, en el seu recorregut vital, han tingut accés a l'escola. D'altres, a males penes han après a llegir i a escriure. No obstant això, el capital que aporten tots a aquesta experiència és igualment vàlid i enriquidor, ja que el títol i la meritocràcia es doblega davant el saber que proporciona la vida. I el docent ha de ser capaç de descobrir-lo i de fer-lo emergir, amb la qual cosa s'incrementa l'autoestima individual, la del col·lectiu i la de la comunitat a què pertanyen.

Les relacions entre sexes també serveixen per a construir nous espais de convivència i de respecte a la diferència. Les dones no han sigut subjectes de l'espai públic en la història de molts dels participants, i és en aquest espai on poden retre comptes al passat i recobrar el lloc que els va ser negat injustament. Aquest fet no sols implica un canvi important per a les dones, sinó també per als homes que, en aquest context, les veuen com a iguals. D'elles depén també, en gran manera, la producció d'aquest saber col·lectiu.

Finalment, les diferències generacionals, els tabús i els estereotips també es trenquen en aquest espai. La societat actual nega aquesta possibilitat de transgressió, però ací novament s'han de trobar les vies que donen lloc a l'enriquiment mutu. Fer un viatge cultural acompanyats de jòvens estudiants universitaris o compartir l'aula amb persones que podrien ser els seus néts, representen xocs que el docent ha de saber gestionar i que, indubtablement, l'experiència diu que contribueixen a eliminar els estereotips, a reconèixer-se un poc més en l'altre i, en definitiva, a multiplicar novament aqueix saber col·lectiu.

La producció de saber en el territori

La Universitat dels Majors ha entès que aquest projecte s'ha de dur a terme des de la co-implicació de diferents agents presents en el territori. A les corporacions locals s'atorga un gran protagonisme. L'experiència emergeix en un territori a partir d'una xarxa de corporacions disposades a entendre la política social dirigida a les persones majors com una miqueta més que els "cursets de macramé i viatges a Benidorm". Donar possibilitats des de les instàncies locals perquè persones majors amb pocs recursos —i a vegades també amb una escassa formació— puguin accedir a aquesta experiència, resulta una forma valenta d'invertir en el desenvolupament de la comunitat local.

En definitiva, i per a concloure, l'ètica de l'ensenyament en què creiem respon a aquesta caracterització que fa E. Morin (2001:22):²

² MORIN, E. (2001). *Los siete saberes necesarios para la educación del futuro*. Ed. Paidós.

- a) L'educació ha de conduir a una antropològica, des de la consideració del caràcter ternari de la condició humana que consisteix a ser al mateix temps individu-societat-espècie. En aquest sentit, l'ètica individu/espècie necessita un control mutu de la societat per l'individu i de l'individu per la societat: és a dir, la democràcia.
- b) L'ètica no pot ensenyar-se amb lliçons de moral. Ha de formar-se en les ments a partir de la consciència que l'ésser humà ha de ser al mateix temps individu, part d'una societat i part d'una espècie. Cada un de nosaltres portem aquesta triple realitat. De la mateixa manera, qualsevol desenvolupament humà ha de comprendre el desenvolupament del conjunt de les autonomies individuals, les participacions comunitàries i la consciència de pertànyer a l'espècie humana.
- c) Els dos grans objectius eticopolítics es formulen així: establir una relació de control mutu entre la societat i els individus per mitjà de la democràcia i concebre la humanitat com a comunitat planetària.

Els resultats de quatre cursos ens han demostrat que les persones que integren la nostra Universitat dels Majors, en el seu procés de formació, han incrementat la seua implicació en l'entorn local i hi participen en més iniciatives. És un procés lògic: la persona incrementa la seua autoestima, el seu interès per allò que l'envolta, el seu caràcter crític i, en conseqüència, es converteix en subjecte actiu, en ciutadà.

Hem de confessar, tanmateix, que tots els ponts encara no estan parats i que haurien de ser més les accions que permeteren les sinergies entre la comunitat local i l'escola. A partir dels bons resultats, sabem que el futur passa per això.

Bibliografia

DELORS, J. (1986). *Informe de la Comissió Internacional sobre l'Educació*.

MORIN, E. (2001). *Los siete saberes necesarios para la educación del futuro*. Ed. Paidós.

TSRED. [Dijous, 29 d'abril a les 10.58 h] *La Universidad para los Adultos Mayores*. En Url: "http://www.tsred.org/modules.php?name=News&file=article&sid=110".

Les associacions rurals: entre la reproducció de la solidaritat tradicional i el desenrotllament local

Zoubir Chattou • Universitat de Meknès (Marroc)

i

Introducció

El nostre objectiu en aquest article és comprendre la nova dinàmica de les organitzacions rurals marroquines sota els nous desafiaments imposats, particularment, per la universalització. Més enllà de l'anàlisi de les condicions sociològiques de l'emergència d'aquestes organitzacions, ens pareix també important analitzar els seus efectes sobre els canvis de les conductes individuals i col·lectives i les transformacions de les estructures socials tradicionals.

El nostre interès, quant a l'estudi de les organitzacions associatives rurals, resideix no tant en les seues formes i estatuts jurídics com en la dinàmica de les pràctiques que aquesta forma autoritza o posa de manifest al si del col·lectiu dels membres i del territori d'acollida. La recomposició d'aquestes pràctiques, particularment dinàmiques de desenrotllament, pot ser abordada des de dos angles diferents però també complementaris: territori i solidaritat.

La dimensió territorial fa que ens interroguem sobre el posicionament sociològic de l'associació al si de les dinàmiques locals i la seua participació en la definició de l'interès individual i col·lectiu. Encara que aquestes organitzacions solen reivindicar una certa neutralitat política en aparença, són sovint interpel·lades localment per a participar a l'hora de definir, col·lectivament, el bé comú. La qüestió política pren, puix tot el seu sentit en la implicació de l'organització a escala local. Aquesta participació en la decisió col·lectiva constitueix un envit conflictiu per excel·lència entre els diferents actors locals. Reuneix, també, la investigació d'una cohesió i la redinamització de les formes, tant tradicionals com noves, de solidaritat.

La participació dels membres d'aquestes associacions es contempla com un procés de socialització i de mobilització dels ciutadans, al mateix temps "creadors de cohesió i d'integració política, però que també pot ser portadora de capacitat crítica de veu i d'acció enfront de la política instituïda i trobar-se llavors assimilada a formes més polititzades, contestatàries o radicals de participació".¹

¹ BARTHELEMY, Martine (CEVIPOF), Jacques ION (Cresal-CNRS) (2001): *Penser les association aujourd'hui*. Colección *Actions associatives, Solidarités et territoires*. Publications de l'Université de Saint Etienne. Pág. 14. Francia.

Aquest objecte d'investigació suscita una abundància d'interrogacions de gran importància teòrica i empírica. Quines apreciacions podem fer al funcionament i la intervenció de les associacions en l'àmbit rural marroquí en atenció a la seua especificitat i diversitat? Aquestes organitzacions de desenvolupament no constitueixen llocs d'enfrontament d'actors, d'estatus socials i d'expressió de noves formes de jerarquies que responen a interessos contradictoris? Potser les condicions (institucionals, financeres, intel·lectuals, etc.) de l'inici en la carrera del desenvolupament per part de les organitzacions de desenvolupament s'aglutinen per a operativitzar la nova estratègia de l'Estat que procura fer participar a la societat civil en el procés de desenvolupament local? Potser l'emergència i la proliferació de les institucions i les organitzacions de desenvolupament comportarà la substitució del paper de l'Estat per aquestes? Quins papers poden jugar estes organitzacions i a quins llocs es venen arrossegades a ocupar en el futur en relació amb les institucions rurals estatals?

Hem valorat que era important exposar totes aquestes qüestions sense tindre per això la pretensió d'esgotar el tema completament. No obstant, s'obrin noves pistes d'investigació que ens pareixen importants seguir en el futur.

Aquest article recolza en l'anàlisi d'un cas concret d'una associació rural. Es tracta de l'associació Moulouya de "Desenvolupament, de la Cultura i dels Assumptes Socials" en el do-
uar de Boukhalfa, en la zona de Missouri, província de Boulemane.

1. Universalització del fenomen de les ONG

1.1. Funciones sociopolítiques de les ONG

A Occident, l'interés concedit des d'una vintena d'anys a les ONG² i a les organitzacions professionals és també inseparable de la crisi de l'Estat-nació "com a estructura superior de la regulació política (Estat-nació) i social (Estat providència)".³

En efecte, les associacions, en un context neoliberal, participen en la creació d'un consens local, en l'organització de les iniciatives d'interessos comuns i en la integració social dels individus i de les comunitats. El mateix moviment a Occident es va universalitzar per a arribar a tots els països del globus. Aquesta universalització de les accions dels agrupaments voluntaris, alimenta una reivindicació d'una ciutadania mundial. El Marroc no escaparà d'aquesta influència, i en concret, durant aquests últims anys marcats per certa voluntat de democratització de les institucions nacionals i polítiques.

Els Estat-nació occidentals instrumentalitzen les agrupacions de voluntaris en el marc de les seues polítiques de cooperació internacional o d'enfortiment de les competències locals. Estes polítiques, amb objectius humanitaris, són també portadores de missatges, d'ideologies i de racionalitats elaborats sovint fora de les societats a què es destinen. L'humanitari, el polític i l'econòmic s'entremesclen i sovint es confonen en les estratègies de les organitzacions interessades.⁴ Els Estats, a través del finançament de les diferents accions, reorienten i controlen aquestes organitzacions anomenades no governamentals.

² En la tradició francesa, les ONGs es diuen "associacions", contràriament a la denominació internacional més admesa de "grups voluntaris", dels anglosaxons, sent la denominació que preval.

³ BARTHELEMY, Martine (CEVIPOF), Jacques ION (Cresal-CNRS) (2001), op. cit. pàg. 13.

⁴ El President de la Banca Mundial declarà en 1997, "nosaltres hem guanyat molts diners finançant ONG", el que prova que l'ajuda al desenvolupament és també una manera de donar forma a les societats internament.

Cal prendre nota que històricament, en període de crisi, l'Estat-nació es torna, la majoria de les vegades, cap a les associacions incitant-les a participar en la gestió de les formes d'exclusió, de pobresa i la promoció d'oportunitats per al desenrotllament. Les organitzacions són invitades a participar tant en la regulació social com en les decisions públiques.

Partint d'aquest context, les ONG no s'ofereixen forçosament i de colp com a objecte pertinent d'investigació al si de les ciències socials. Poden constituir-se en objecte només a través de l'anàlisi de les seues pràctiques, les seues funcions i les seues expressions plurals. És important considerar aquest objecte en la divergència i la convergència dels discursos que travessen la societat marroquina des d'estos últims deu anys. La comprensió de les formes d'organització que mobilitzen a aquests actors socials i polítics al voltant de projectes, d'idees i d'activitats, constitueixen la realitat sociològica que ens incumbeix tornar més intel·ligible.

Ja en el segle XIX, Lleó Bourgeois i els solidaristas veien l'associació com una forma de contrapoder a l'expansionisme de l'Estat republicà francès. Era el mitjà de pagar "el deute social" del que els individus deuen respecte a la societat. Aquest comportament justifica entre altres el desenrotllament del voluntariat com la forma de treball al servei de l'interés comú. Durkheim, inclús sense especificar el fenomen associatiu com a objecte d'investigació sociològica, el considerà com el mitjà ideal per a remeiar l'individualisme exagerat i el debilitament de les solidaritats mecàniques característiques de la societat industrial moderna.⁵

En el context marroquí, l'avanç de les associacions de desenrotllament, de les organitzacions professionals i dels grups d'interessos econòmics s'ha de tindre en compte des de la decadència dels sindicats tradicionals, la debilitat de les capacitats de mobilització dels partits polítics, tant d'esquerra com de dreta, així com de la pèrdua de confiança, la parcel·lació del camp polític i el buit ideològic. D'altra banda, l'organització corporativa dels conflictes socials al voltant d'interessos sectorials relatius a una professió no és més que la seua manifestació tangible. Així, el moviment de les organitzacions rurals es proposa, amb raó o sense ella, com una alternativa social i econòmica, sovint separat dels colors polítics dominants. Participa en l'extensió de la pràctica democràtica local i la defensa dels interessos col·lectius dels seus membres. Se situa com el tercer sector entre l'Estat i el mercat. Es fixa objectius que podem resumir:

- La producció i la reproducció de les solidaritats tradicionals,
- La redinamització del vincle social,
- La participació en les decisions col·lectives i en la regulació social,
- La defensa de la societat civil i dels interessos socials i econòmics de les persones,
- L'acostament i la socialització de pràctiques cíviques i ciutadanes.

Aquests valors "moderns" (o modernistes), considerats com a "universals" emanen de

⁵ DURKHEIM, E. (1986): De la Division du travail social. PUF. França.

fonaments culturals occidentals. Eren més prompte objecte d'un monopoli dels espais urbans. Actualment, amb l'evolució de l'escolarització en l'àmbit rural i la tornada dels jòvens diplomats en situació de desocupació al douar, aquests valors penetren en les estructures socials rurals fins eixos moments quasi tancades o aïllades. Són difoses particularment per organitzacions o institucions rurals (associacions, cooperatives,...) en un joc complex de rebuig o de compromís amb les estructures tradicionals.

1.2. El desenrotllament de la ONG rurals al Marroc

Al Marroc, la investigació postcolonial sobre les organitzacions i les institucions rurals (organismes de desenrotllament d'Estat, associacions, cooperatives) ha sigut induïda, en concret, pels poders públics. Des d'aquesta posició, ha unit estretament, amb freqüència, els seus interessos amb els de l'Estat. Des de la independència, el poder marroquí forma part de l'ampli corrent de modernització llauradora, però també es va fixar altres objectius sobre la seguretat pública per a garantir la perennitat de les estructures en un Estat fort i centralitzat. L'emergència de poders locals sota nombroses formes només ha sigut primer tolerat i després fortament controlat per les autoritats.

En vespres de la independència, les associacions, per exemple, foren considerades més prompte com a competidores de l'acció de l'Estat, molestes estructures polítiques) en consolidació. Foren percebudes amb una mirada suspicax i sospitosa (empresa disfressada, cercles familiars, opositors polítics) per Makhzen centralitzador que es vol l'únic àrbitre i actor en el territori nacional. Va controlar totes les reivindicacions d'una societat civil que volia eixir-se del marc del seu poder i de les seues esferes d'influència. Aquest context polític no va afavorir la constitució d'una sociologia de les associacions o de les organitzacions no governamentals rurals o urbanes.

La continuïtat de l'organització administrativa colonial en vespres de la independència tampoc ha afavorit el desenrotllament d'una sociologia política de les organitzacions en sentit ampli. Les qüestions de descolonització relatives a les estructures agràries i a les noves necessitats en matèria de modernització dels diferents sectors econòmica i l'anàlisi de la complexitat de les societats rurals i de les estructures tribals van constituir una part important de les preocupacions d'investigació al si de les ciències socials. També es va produir una certa continuïtat en els de temes d'investigació que es realitzaven sota el protectorat.

La crisi econòmica dels anys setanta i el context polític nacional especialment inestable van forçar el poder a buscar compromisos, certament fràgils, amb les seues elits. Sorgeix un tímid reconeixement del paper de les associacions i de les organitzacions amb la denominació d'"economia social". Açò, no sols és un signe de reconeixement del naixement d'una societat civil, sinó també l'expressió d'una voluntat de donar certes tasques a algunes organitzacions no governamentals. La preocupació de la seguretat pública va asfixiar tota voluntat d'expressió d'esta societat civil en ebullició, inclús en constitució.

Va caldre esperar l'arribada dels anys 80 perquè diversos elements convergiren cap a la constitució d'una societat civil. L'aplicació de l'ajust estructural que implica la retirada de l'Estat de diversos assumptes econòmics i socials a favor d'allò que s'ha privat, les pressions europees per a l'ampliació de les llibertats democràtiques, la política de descentralització, són els elements que contribuiran al canvi d'actitud de l'Estat respecte a les organitzacions no governamentals. L'Estat després d'haver sigut en el passat un obstacle essencial per al desenrotllament de les institucions i les organitzacions en general, les reconeix com a entitats que poden constituir espais locals de dinamització local i de regulació social. És en aquest context en què l'Estat es va proclamar com el motor del desenrotllament de les organitzacions professionals agrícoles.⁶

El desenrotllament de les reformes polítiques en el marc de l'aplicació de l'ajust estructural implicava la transferència als agricultors de les activitats que l'estat no volia o més prompte no podia seguir assumint. El que pretén preparar als agricultors perquè siguin més participatius en un context de liberalització del mercat. L'organització dels productors es va convertir, en una prioritat i en una punta de llança de la política nacional agrícola i rural.

Esta voluntat política ha anat evolucionant progressivament al llarg dels anys 90 fins al punt de convertir-se hui en dia en una crida molt forta a les associacions i altres organitzacions per a participar en els nous modes de govern local i també nacional. Les últimes convencions entre la Fundació Mohamed V, les condecoracions del Rei Muhammad VI a algunes personalitats representants d'associacions pel seu paper al servei de l'interés general, i l'estratègia 2020 a favor del desenrotllament rural que torna el seu paper a les organitzacions rurals i agrícoles, són tots ells signes positius de cara a les organitzacions no governamentals.

La investigació que presentem hui no té com a objectiu la reconstrucció històrica profunda del fenomen d'emergència de les organitzacions en la seua globalitat al Marroc. No obstant, ens ha resultat important el limitar-nos a l'estudi d'un sol cas d'una associació rural de desenrotllament.

2. Estudi del cas de l'associació Moulouya

L'Associació de Moulouya per al Desenrotllament va sorgir en 1999 en el douar d'Ouled Boukhalfa en el Cercle de Missour, la província de Boulemane (centre-este del Marroc). Este douar té un número elevat de jòvens titulats⁷ a la recerca d'ocupació que formen part del municipi de Sidi Boutayeb.⁸ L'activitat principal que desenrotlla és l'agropecuària i se situa en una zona d'estepa i de transhumància.

2.1. Condicions i context d'emergència de l'associació

Amb poc més de tres anys, l'associació Moulouya ha seguit una trajectòria rica i dinàmica a escala del douar de Boukhalfa en el medi rural. Esta trajectòria no deixa, evidentment,

⁶ Ens referim a l'ampli moviment de creació d'OPA al llarg dels anys setanta potenciat pels poders públics.

⁷ Segons l'associació, el douar conta amb una trentena de diplomats en situació d'atur (essencialment llicenciats universitaris).

⁸ El municipi comprén 18 douars i una població de 8924 habitants (segons el cens de 1994), 1.175 dels quals són agricultors i ramaders).

⁹ El “<i>chart</i>”, expressat com a “estipulació” per J. Berque és un contracte passat per la <i>Jma’a</i> d’un douar amb un <i>fquih</i> o <i>taleb</i>, mestre corànic. El contracte recull els drets i obligacions de cadascuna de les parts contractants. Per al <i>fquih</i>: vetllar en la mesquita, presidir les oracions, ensenyar el Corà, rentar els morts, etc. Per a la comunitat: donar un donatiu en espècie i/o en diner. La quantitat d’aquest es divideix en funció del número de famílies del douar.	indiferent al sociòleg. L’avaluació positiva de les seues iniciatives, les seues accions i les seues relacions locals, nacionals i internacionals en un espai-temps molt curt designen a esta associació com un actor molt apreciable en l’àmbit local i inclús provincial. La creació de l’associació fou una iniciativa local. Es va presentar com una solució endògena a una situació de crisi en el douar. “El Marroc passa per un període difícil a causa de la sequera. L’agricultura del nostre douar va quedar afectada. La nostra associació intenta suavitzar esta situació. Tenim motxilles per als xiquets.” (R. 35 anys). Les persones entrevistades no es posen d’acord sobre quin fou el primer motiu per a constituir l’associació en el douar. Alguns afirmen que fou la impossibilitat de pagar les retribucions del <i>fquih</i> (o el <i>chart</i>)⁹ l’essència mateix d’aquesta mobilització que va originar una estructura institucional. Altres afirmen que fou la desaparició d’una guarderia, 4 o 5 anys abans de la data de creació de l’associació, la que va alimentar el desig de la seua reapertura però sota la responsabilitat de l’associació. La tercera opinió atribueix la raó de la creació de l’associació al desig de l’elit del douar (funcionaris, empleats) i dels seus jóvens titulats en situació de desocupació que van voler ser útils participant en l’interés general de tots. Fou una manera de pagar uns “deute social” cap al seu douar de pertinença del qual estan molt orgullosos. Per al <i>Moqadem</i> (agent d’autoritat) pensa que és al mateix temps la sequera, els jóvens del douar i les autoritats locals els que es van trobar en l’inici d’esta associació. Malgrat l’existència d’alguns líders en els primers moments de l’associació, va haver-hi des de primera hora un cert acord per a no donar-se a conèixer com un grup reduït, constituït pels primers fundadors i així poder mobilitzar àmpliament tots els esforços disponibles o potencials. Fou necessari esperar a les vacances de l’estiu, d’agost 1999, perquè tots els escolars i els treballadors (funcionaris i empleats membres del douar i que treballaven a Missour o en altres ciutats del Marroc) tornaren. Esta estratègia de mobilització àmplia, podria ser, d’altra banda, una de les raons que expliquen l’èxit de l’associació i del seu impacte positiu sobre l’imaginari, col·lectiu i individual del conjunt del douar. L’associació que va mobilitzar una quarantena d’afiliats en el moment de la seua creació, conta en l’actualitat amb 74 membres. La diversitat d’aquestes afirmacions tradueix també, al nostre entendre, la diversitat dels perfils dels afiliats que componen l’associació. D’altra banda, la composició social dels membres de l’associació és molt heterogènia. Ens trobem amb comerciants, felàs, ramaders, funcionaris, empleats, artesans, parats, persones de la ciutat i del camp, etc. Cada un, segons la seua condició social, percep d’una manera diferent la utilitat de l’associació i li atribueix una funció social en el douar. A les diferències socials i culturals que caracteritzen el col·lectiu dels membres, caldria afegir, com a elements explicatius d’esta diversitat en les explicacions de les primeres motivacions per a la seua creació, l’espontaneïtat en la creació de l’associació, la rapidesa d’ela-
---	--

boració del seu projecte i els seus objectius. Cada perfil evoca en les seues motivacions el que pensa al mateix temps com a acció valoritzant i positiva en relació amb les seues creences polítiques i culturals. D'altra banda, aquestes raons, que pareixen paradoxals en aparença, tenen com a objectiu la producció de solidaritats tradicionals en el douar.

L'associació és així el producte d'una dinàmica endògena portada a terme per jòvens nascuts en el douar que havien viscut experiències en altres associacions. En canvi, el fet que els titulats nascuts en el douar (o aquells que encara resideixen allí), es mobilitzen al servei de l'interés general no és innocent sociològicament. S'inscriu en un context particular de canvis polítics en l'àmbit nacional i de l'ampliació del camp d'acció de la societat civil durant estos últims anys. És precisament esta cultura desenrotllada en el mitjà urbà la que comença a introduir-se, cada vegada més, en els espais rurals. Esta presa de consciència per a organitzar-se i fer-se responsable tradueix el canvi de percepcions i d'actituds de les persones que viuen en el camp de cara a l'Estat-providència.

2.2. Les Activitats de l'organització

L'acció col·lectiva de l'associació s'inspira en dos factors, tradició i modernitat, que pareixen aparentment contradictoris però que responen socialment a aspiracions complementàries. Tot ocorre com si l'associació, que combina programes de serveis públics (Escola, mesquita, aigua potable ...) i programes de tipus caritatiu (distribució de bossa d'aliments, de motxilles per als xiquets), buscarà una legitimitat i una acceptació en el douar.

De fet, l'anàlisi de les motivacions inherents a la creació de l'associació ens mostra com l'associació, al mateix temps que participa d'un discurs "modernista", integra les preocupacions del *jma'a* tradicional en les seues activitats. La motivació del manteniment de l'edifici religiós (la mesquita) i la remuneració del *fqih* ens crida l'atenció en més d'un tema. Açò posa en evidència l'articulació entre ambdós institucions: formal (l'associació) i informal (el *jma'a*). Les activitats que han sigut tradicionalment objecte del *jma'a* del douar, van a vore's dirigides per una associació de jòvens amb aspiracions "modernes" tenint com a base un compromís intergeneracional.

Recordem que "*chart del fqih*" és un "impost" familiar destinat a mantindre el *fqih* en qualitat d'autoritat moral i a mantindre la pràctica religiosa en el douar. Però més enllà d'esta funció aparent, es refereix especialment a la reactualització anual del pacte d'aliança i de solidaritat en l'àmbit local. No pagar-lo implica una autoexclusió del grup i una pèrdua d'estatus social en el douar.

L'associació, a més d'aquest objectiu, es va apropiat d'una altra pràctica social que formava part de les funcions socials del *jma'a*¹⁰ tradicional. Va institucionalitzar pràctiques de solidaritat amb els desfavorits (distribució de bosses de menjar durant el ramadà, de material escolar per als xiquets i especialment per als òrfens, solidaritat amb les famílies pobres en el

¹⁰ *Jma'a*, assemblea de caps de família en el douar i que intervenen en la gestió del conjunt d'activitats i afers col·lectius del grup.

¹¹ Actualment, la distribució dels aliments en el mes del ramadà per la fundació Mohamed V en el marc de la seua campanya de solidaritat nacional amb els més desfavorits o la distribució d'ajudes escolars per l'associació de la Moulouya se confondrien sovint en la percepció rural, atribuint-les encara al Makhzen. ¹² Aquesta instrumentalització ha estat iniciada en concret per l'Estat per intermediació de la fundació Mohamed V, la campanya nacional contra la pobresa,... per a mantenir la solidaritat nacional. ¹³ Algunes vegades, els agricultors participen aportant en espècie una quantitat d'olives que l'associació recupera i comercialitza.	moment d'una defunció proporcionant-los una ajuda per a esta circumstància)¹¹. D'eixa manera, l'associació ha continuat treballant amb pràctiques de solidaritat endògenes, que no són realment noves, instrumentalitzant-les al mateix temps com a objectius institucionals.¹² L'associació aconsegueix així un paper important en la redistribució de fons recaptats per a reproduir les solidaritats socials existents. Se situa com una estructura institucionalitzada de reajustament de les desigualtats socials en el donar i de control social. En aquest sentit, es confon amb l'estructura tradicional del <i>jma'a</i> en el manteniment dels valors de generositat, d'hospitalitat i de solidaritat. A més de les accions de manteniment de les solidaritats locals, de la dinamització del vincle social i del control social, l'associació va optar per l'obertura de la guarderia, la creació de la biblioteca, l'acollida dels estrangers en el donar i l'abastiment d'aigua potable de l'escola i de la mesquita. Aquestes accions podrien considerar-se com a nous objectius diferents d'allò que, tradicionalment, solia assumir la <i>jma'a</i>. La naturalesa de les primeres accions o les activitats de l'associació en el donar pareix dirigir-se cap a diverses finalitats. Tot ocorre com si l'associació haguera intentat satisfer les reivindicacions contradictòries dels diferents perfils dels seus membres. Cal subratllar que l'associació, des de la seua creació, ha subsistit gràcies a la participació econòmica¹³ dels seus membres per a finançar les seues activitats i projectes. Esta participació, decidida segons la posició social dels uns i dels altres, atorga, al seu torn, una autonomia important a l'associació en relació a les diferents organitzacions polítiques i administratives del lloc, però al mateix temps l'obliga a buscar un compromís i un equilibri en el donar per a satisfer la diversitat de les expectatives i les aspiracions dels seus membres. El resultat és que dos institucions importants del donar gaudeixen d'un interès pràcticament igual en les accions de l'associació: la mesquita i l'escola. "El nostre interès en la Mesquita és fer desaparèixer els prejudicis respecte a nosaltres... és un avantatge considerable per a la nostra acció associativa. Ocupem el local que servia abans per a la cooperativa. Inclús en el moment en què la cooperativa ja no existia, no era fàcil tindre el consentiment de la població per a accedir a aquell lloc i organitzar allí les nostres activitats lliurement. Podem dir que el nostre interès per la mesquita es dona a canvi del local". (Associat, 38 anys, llicenciat). Aquest membre actiu de l'executiva i fundador de l'associació assenyala clarament les modalitats d'intercanvi de serveis i de negociació entre la <i>jma'a</i> del donar i la nova associació en desenvolupament. Açò mostra que esta forma tradicional roman viva i posseeix un ampli poder sobre les decisions col·lectives del donar. No obstant, l'actitud d'aquest interlocutor no és unànime en l'associació. Una part dels joves se sent abandonada i critica l'opció triada. En este sentit, un entrevistat ens diu: "La mesquita va ocupar un lloc important en el programa de l'associació per a convèn-
--	--

cer els més majors de la bondat de les seues intencions, però és simple engany i manipulació. Per a mi, si una persona no està convençuda de la importància de l'associació, no la necessitem. Mobilitzar els jòvens no s'aconsegueix amb el manteniment de la mesquita, l'ajuda als desfavorits i la distribució de menjar en el ramadà. És necessari també adonar-se de les seues condicions miserables, partint del fet que la compra d'un simple és un fet difícilment realitzable". (Associat, 29 anys, nivell batxiller).

És per aquest motiu que l'associació va voler integrar-se en les xarxes socials i consolidar-se en el douar. Des del principi, es va trobar en un procés de recerca de legitimitat social i de reconeixement. Produir i mantindre les solidaritats locals té com a objectiu aconseguir un suport major. Els jòvens qüestionen el seu treball perquè no tenen necessàriament les mateixes aspiracions que els majors.

En relació amb el tema del per què l'interés de l'associació en la mesquita, el *fqih*, que es beneficia de les accions realitzades (distribució de materials escolars, abastiment d'aigua potable de la seua vivenda), desenrotlla un altre tipus d'arguments:

"La mesquita és una prioritat, és el començament de la religió islàmica, del jihad, de la concertació al nivell dels assumptes dels musulmans. El valor de les persones i el seu pes resideix en el manteniment de la mesquita, la creació d'equipament i de logística, ajuda a oferir l'ambient que convé en el treball i preparar els hòmens. És l'espai del bé i de la solidaritat. En el camp, la mesquita és el lloc de reunions de la gent. D'altra banda, la gent de l'associació ve també per a resar en la mesquita." (Fqih, 40 anys, 6 fills, originari de Talsint).

Aquest testimoni mostra la importància de l'autoritat religiosa en els douars. És el lloc del poder de les persones importants locals i l'espai de legitimitat per excel·lència en el mitjà rural.

La creació de l'associació no fou tan fàcil com podríem creure. La jove associació ha hagut d'enfrontar-se a oposicions, desconfiances i conflictes generacionals en la seua recerca de legitimitat. D'altra banda, tal com indiquen alguns jòvens "els majors ens tractaven de '*drari sghar*' (de xiquets)" (D. 34 anys). Aquesta afirmació expressa, de fet, l'antagonisme entre les dues generacions que negocien un posicionament sobre l'espai públic del douar. Aquesta oposició podria explicar, en part, l'orientació de l'associació cap a activitats que tradicionalment formaven part de les funcions del *jma'a*. És una manera de fer-se creïble i de desmarcar-se dels estigmes amb què els majors els anomenaven "inútils", "xiquets", "imadurs", "vagabunds" etc.

L'associació va començar en 1999 amb una quarantena de persones. Dos anys després de la seua creació, en l'espai d'un mes, després de l'activitat d'intercanvi amb l'associació francesa de l'Ouvar, quasi doblà el número dels seus membres. L'acolliment dels jòvens d'aquesta associació en tallers comuns fou la iniciativa més important i que va tindre un impacte important en el douar i concretament en els jòvens. És també l'activitat que va portar a l'asso-

ciació a definir noves perspectives i per tant a distingir-se totalment del paper del jma'a tradicional.

El canvi d'executiva va suposar un canvi significatiu en relació amb l'aparició de competències internes que posen en evidència algun tipus de disfuncionament en el seu interior. També va consolidar la voluntat de continuar, d'una manera estable, però d'una altra manera.

La crisi generada pel pas de l'associació d'Ouvar expressa també una nova transició en la seua trajectòria. És el signe de canvi d'una associació que s'incorpora sobre les solidaritats antigues i locals, amb una ambigüïtat en aquests objectius, cap a una organització voluntària capaç d'eixir de les fronteres del douar per a teixir relacions de col·laboració i de cooperació de tipus internacional.

Aquesta acció va tindre nombrosos partidaris entre els jòvens però també va haver-hi persones molt crítiques. Alguns inclús comenten que l'associació encara no estava preparada per a teixir estes relacions. La diversitat dels components de l'associació mostra individus que tenen aspiracions "més prompte modernes" i es col·loquen com a defensors de l'obertura sobre el medi ambient nacional i internacional i altres, més prompte conservadors, són partidaris del tancament de l'associació en activitats tradicionals en el douar.

3. Impacte de l'associació en l'àmbit local

3.1. Situació

La creació de l'associació de Moulouya no és un fenomen propi del douar d'Oulad Boukhalfa. S'inscriu en un procés en desenrotllament al llarg d'aquests últims anys. En cada douar han aparegut una o diverses associacions amb motivacions contradictòries. En la província de Boulemane més de 300 associacions van vore la llum durant estos quatre últims anys. Aquest fenomen sorprenent de difusió de les associacions, particularment en les zones amb ecologia fràgil, com Missouri, tradueix de fet una presa de consciència d'aquestes poblacions de la necessitat d'organitzar-se per a fer-se càrrec del seu desenrotllament.

Les persones rurals a través d'aquest moviment associatiu, també reivindiquen una democratització de les estructures locals i una implicació més ciutadana en l'àmbit municipal però també en el seu nivell més limitat: el douar. La crisi de confiança d'aquestes persones en les seues institucions tant polítiques com administratives pareix permetre una recomposició afavorida amb el fenomen de les associacions. És el principi d'una societat civil en gestació.

Encara que el discurs oficial no pareix anar en contra de l'associacionisme, no obstant, observem una desconfiança certa, temuda, i inclús distant dels responsables locals cap a elles. Es tracta efectivament d'una forma de renegociació del repartiment del poder en l'àmbit local difícilment acceptable per a ells. D'altra banda, esta explosió dels naixements de les associacions realment no està acompanyada per l'Estat en matèria de finançament, en matè-

ria de suport o en matèria d'assessorament. Les associacions depenen de si mateix fins al punt que assistim a agrupaments que desapareixen abans de nèixer.

En efecte, les condicions i les possibilitats de mantindre's i de desenrotllament en el mitjà rural marroquí d'aquestes organitzacions no són idèntiques per a totes. La composició del douar, la seua densitat demogràfica, els seus contactes institucionals i polítics amb les estructures de l'Estat i les seues característiques socioeconòmiques, aconsegueixen un paper important en l'èxit d'una organització rural.

3.2. Cap a un nou actor local

La particularitat d'aquesta associació resideix en la seua capacitat de mobilització i en la forta cohesió social que caracteritza el douar. Va aconseguir inserir-se en el douar i complir amb un paper d'organització que el va fer aparèixer en la regió gaudint d'un cert reconeixement de les autoritats locals (Prefectura, Cercle, Caïdat). Aquestes la recolzen per tal de tindre un interlocutor privilegiat en el douar. També és el signe d'esta nova obertura de les estructures de l'Estat cap a una societat civil en gestació. Però aquest suport, encara que siga important respecte als mitjans de l'associació, continua sent encara molt tímid i consisteix només en alguns sacs de ciment, en algunes carteres escolars, etc. No obstant, l'associació s'ha construït una imatge molt positiva en la regió. Va poder donar-se a conèixer, participar en encontres, desenrotllar una competència en l'àmbit de la gestió dels conflictes i la realització d'activitats en el mitjà rural.

Les Associacions de la zona de Missour la consideren com un actor important i com a model d'èxit. Açò genera una dinàmica social i territorial i reforça la legitimitat i la credibilitat de l'associació en un marc més ampli que el douar. Els joves diplomats d'uns altres douars sovint eixen de les mateixes escoles i les universitats que els del douar Boukhalfa. Es coneixen, intercanvien consells i fins i tot planegen crear una federació associativa. Tenien a vegades una experiència en comú en les organitzacions estudiantils o en l'associació nacional de parats. D'altra banda, un dels efectes d'aquesta associació resideix en la seua contribució a la formació de persones a la negociació, a la concertació i a la resistència contra l'oblit.

És en aquest context que l'elit del douar de Boukhalfa, al mateix temps que ha anat evolucionant en les esferes urbanes (Missour-Centre, Fes,...), se sent agraïda d'alguna en el seu douar. Diversos extractes d'entrevistes així el constaten: "tinc el dret a defensar els interessos del douar" (artesà, 29 anys). "El meu interès en el treball associatiu consisteix en una certa satisfacció personal, fer el bé, participar del desenrotllament del meu douar d'origen, lloc del meu naixement i dels meus avantpassats, sentir-me útil per a les poblacions" (funcionari). "És el nostre haver de tornar un poc al douar del que ens va donar: la instrucció, la maduresa, la vida" (parat, 33 anys), "açò em pren molt del meu temps però sent que em torne positiu treballant per a l'interès d'altres. Ja no tinc temps desocupat. Després del treball,

me'n vaig a l'associació. Estic tot el temps en contacte amb l'associació" (Agricultor, titulat, 32 anys).

En efecte, pareix que els perfils dels interrogats representen la seua acció en l'associació com un deure cívic amb respecte al terrós de la seua pertinença. És una manera de buscar reconeixement i crear-se una utilitat social en el douar.

L'acció de l'associació va suposar intercanvis difícils i va alçar oposicions importants. La redefinició del camp d'intervenció de l'associació no té l'aprovació de tots. "Estic en contra que l'associació substituïska l'Estat. Per exemple, portar aigua potable a l'escola és responsabilitat de l'Estat. L'associació ha d'intervindre en coses complementàries de l'Estat".

Aquest testimoni critica directament l'acció de l'associació que pareix estar més en una dinàmica de guanyar el seu espai amb realitzacions concretes sense una reflexió real sobre el seu projecte associatiu. En aquest nivell, entra en competició amb el municipi rural. Més enllà del municipi, es postula com una alternativa a la competició dels partits polítics.

Un membre de l'oficina i elegit ens conta en el seu testimoni les diferències fonamentals entre l'associació i el municipi comú dient: "Hi ha una diferència entre l'acció associativa de Moulouya i l'acció municipal de Sidi Boutayeb. L'associació té intervencions simples i localitzades en el douar. En canvi, el municipi intervé en diversos douars i en coses que no pot fer una associació, com els camins, els canals de reg, és a dir, projectes grandiosos que una associació no pot fer. A mi em pareix que cada una té el seu camp. Entre les prioritats del treball de l'associació estan la mobilització i la sensibilització de la gent per l'interés d'una gestió col·lectiva dels assumptes per a seguir avant. No es pot comparar. Les eleccions que caracteritzen el municipi provoquen divisions més importants que en una associació. Són formacions polítiques que es disputen el poder". (R., 34 anys).

L'extracte explicita els objectius de cada forma d'organització i les especificitats de les missions, els camps d'intervenció i les prioritats de cada una.

També senyalem que l'associació de Moulouya al llarg de la seua evolució no s'ha limitat a una simple intervenció en el douar. El President i el Tresorer van negociar en el secret més absolut una relació de col·laboració amb una organització associativa francesa. Esta relació de l'associació en els finals del seu segon any d'existència expressa una voluntat d'obrir-se al seu medi ambient internacional. La iniciativa de cooperació i de col·laboració, encara que siga criticada per alguns en la seua organització actual sota la justificació de "no estem preparats" o "açò no ens va aportar gran cosa", segueix sent l'acció més gran de comunicació i de màrqueting associatiu en tots els nivells. Va tindre un impacte considerable en la regió, i particularment en el douar. La mobilització dels seus membres, habitants i autoritats locals foren un esdeveniment sense precedents.

L'originalitat d'esta acció resideix en el fet d'acollir un grup de 15 jóvens francesos durant tres setmanes en el douar per a realitzar un taller d'utilitat col·lectiva per una jovençana

associació. Es va fer càrrec del seu hostalatge entre les famílies del douar, de les seues activitats i els seus problemes i va gestionar el xoc cultural i comportamental (manera de vestir-se a l'estiu, el cigarret particularment per a les xiques, la relació amb el cos, els costums alimentaris, etc.) que açò suposa. L'objectiu, pues era al mateix temps sensible i molt complex.

L'associació va traure una gran satisfacció d'aquesta experiència i la capitalitzà amb raó, al seu profit. Un interlocutor parla d'això dient: "tenim l'experiència dels tallers de voluntaris que organitzà l'obra d'aprovisionament d'aigua potable per a l'escola que realitzarem en col·laboració amb l'associació francesa és una prova del que fem. Els membres tant com els no membres del douar van participar de manera extraordinària cavant la fosa per a fer passar els canals" (E., 28 anys). Un altre diu: "No estic a favor del projecte de relació amb l'associació francesa. Voldria que es mobilitzara primer a nivell local. Hi ha unes associacions al Marroc que poden sostindre'ns i després preparar-nos aquest tipus de encontre amb estrangers. Bo, aquesta iniciativa que es va organitzar, mal al principi, jo vaig contribuir, a pesar de tot acceptant albergar jóvens a casa de la meua família. Va dinamitzar, a pesar de tot, el douar encara que l'objectiu inicial entre ambdós associacions no fou completament realitzat tal com s'havia previst. Aquests jóvens de 16 anys són uns ganduls i incapaços per al treball de l'obra. Totes les tasques difícils foren realitzades per la gent del douar. Estic orgullós dels alemanys i dels espanyols, són treballadors però els francesos, no" (M., 31 anys).

Encara que tracten el problema de dos formes diferents, aquests dos entrevistats posen en evidència l'efecte d'aquest encontre sobre les dinàmiques rurals. El douar va viure un estiu a un ritme particular. Però aquesta manifestació va tindre efectes perversos. Un rumor que diu que l'associació francesa va deixar quantitats de diners importants que es van repartir els membres de l'executiva fou difós després que s'anaren els jóvens del douar. La sospita sempre està present entre les persones del douar i l'imaginari es construeix segons representacions paradoxals: "ser país del Nord és ser forçosament ric 'i' ser una persona pròxima als càrrecs, és forçosament una persona corrompuda". L'estructura mateix del douar afavoreix aquest gènere d'actituds suspicaces.

Una altra competència de l'associació de Boukhalfa mereix un interès quant a comunicació i en la valoració de les seues accions. En una de les accions públiques de l'associació, l'executiva invita els responsables locals (governador, paixà, cap, parlamentari, delegat regional de l'educació nacional, DPA) a formar part de la cerimònia. "Açò és una promoció de les nostres activitats perquè vegen que fem coses. La nostra divisa és el treball i la comunicació" (vicepresident). Aquesta estratègia és reeixida i la seua finalitat és no tancar l'associació únicament en el douar sinó donar-li una posició en la regió.

L'associació valora més positivament les seues accions i es tix així una xarxa de relacions potencials, tant en l'interior del douar com en l'exterior del douar. Un membre de l'executiva es jacta que per primera vegada gràcies al treball de l'associació, un governador va visi-

tar el douar de Boukhalfa en el moment de la distribució de les carteres escolars. Fer vindre el governador al douar es converteix en un fet ric en símbols i significats.

La jovençana associació de Moulouya busca així la seua identitat, un posicionament i una legitimitat fora del douar. Aquesta comunicació sobre les seues accions, encara que siguin xicotetes, és una estratègia que podria permetre-li desenrotllar-se i tindre una influència positiva sobre les transformacions de les relacions socials en el douar, en la regió, i inclús en l'àmbit nacional. És una estratègia per a garantir una permanència de l'associació a condició de no caure en excessos en un sentit o un altre.

3.3. La ciutadania local

El douar de Boukhalfa pareix haver viscut dolorosament les últimes eleccions municipals i legislatives. Estes eleccions van prendre un caràcter més prompte de llinatges basant-se en aliances ètniques. Açò recorda el *leff* tribal, encara present, en les regions de pasturatge. Alguns conflictes travessaren el douar i també les famílies. Cada llinatge va prendre un color polític el que va reanimar apostes d'aliança i transaccions entre els elegits i els electors.

Les actituds dels entrevistats pel que fa a l'efecte de les eleccions sobre la cohesió del douar són quasi unànimes. Presenten una desconfiança, inclús una hostilitat la intensitat de la qual és diferent segons el nivell d'instrucció i la posició social de cada un. "El douar ha sigut travessat per lluites polítiques entre partits que van dividir famílies i llinatges" (L., 25 anys). Un altre diu: "Mai vaig votar i mai votaria. Desig que una decisió de boicot de les eleccions siga presa per la població. Per a mi, és la cima de la consciència de la gent de la malaltia de les eleccions al Marroc". El tercer entrevistat declara: "No tenim confiança en les eleccions i el seu desenrotllament. No em fie dels hòmens polítics. Tots busquen primer el seu interès individual, l'interès col·lectiu ja no existeix entre els elegits. El que té diners és el guanyador, és també ell que té el dret a la paraula... Els que tenen bones idees es queden en el seu lloc sense ser escoltats ni recolzats. És per esta raó que els membres de l'associació preconitzen la neutralitat de l'associació i el seu allunyament del discurs ideològic i polític " (33 anys).

Sense estendre'ns en totes les opinions dels entrevistats, observem un rebuig de les pràctiques electorals dominants, sobretot en el món rural. Els habitants són molt conscients de les manipulacions i dels tractes que van buidar la pràctica política del seu vertader sentit i de la seua substància democràtica. Aquesta crisi de confiança explica aquest ajornament de les expectatives i de les esperances dels individus sobre l'associació. "Clarament vam dir en l'Assemblea General que els que tenen inclinacions polítiques no han de presentar-se a l'executiva a fi de garantir la seua independència. Però poden ser-ne membres. D'altra banda, alguns membres ens van dir que no cotitzarien si un membre actiu d'un partit polític es troba en l'executiva". (R., 31 anys). "Som en un únic douar com un sol cos. Les eleccions van contribuir a la seua dispersió i a la seua divisió. Però l'associació va vindre per a tornar a soldar

les fractures i buscar la cohesió en el douar. El nostre douar fue model en les seues formes internes de solidaritat. L'associació va reconciliar els jóvens i els majors, pares i fills. Tots ells el reconeixen partint de la base del treball fet en la mesquita, les carteres escolars, encara que la situació financera de l'associació siga molt modesta". (S., 33 anys). "Abans, les eleccions van crear divisions, conflictes i disputes importants en el douar. L'elecció de l'associació era d'entrada reunir i mobilitzar el conjunt de la població lluny dels creuers polítics. Aquest douar fue sempre un model de solidaritat interna per l'organització de *touiza*, el fenomen dels 60 treballadors, l'acció del *j'maa* del douar, aquestes coses romanen encara. L'acció associativa existia sense un marc jurídic i formal. Ara hem creat aquest marc que desitjem responga a les aspiracions de la població en matèria de desenrotllament". (M., 29 anys). "Estem corregint els efectes negatius de les eleccions sobre el douar. L'acció de col·laboració amb l'associació francesa ha creat una mobilització sense precedent. Mentre que les eleccions van generar conflictes, divisions importants. Heus ací un dels béns de la nostra associació: la cohesió i la solidaritat". (A., 42 anys).

Més enllà dels objectius fixats per l'associació observem que les aspiracions dels membres s'inscriuen en un registre més precís. Es tracta de reproduir les solidaritats tradicionals, reforçar la cohesió del douar però sobretot oposar-se a l'acció de divisió dels partits polítics. L'associació es posiciona per a unir a tots els decepcionats de les formacions polítiques dominants. A les imatges de divisió i de conflictes atribuïdes als partits polítics presenta les imatges d'aliança i de solidaritat atribuïts a l'associació. No obstant, esta, volent ampliar el marc d'unió, pareix caure en una contradicció important: impedeixen als membres actius dels partits polítics formar part de l'executiva.

Esta actitud dels líders de l'associació es manifesta del mode següent: "les oposicions existeixen al si de l'associació però es deu a persones que volen ser líders i atribuir-se totes les realitzacions de l'associació. Són membres del partit de l'USFP. Volen manar si no descrediten tots el que fem ... És un error. Cal separar l'activitat d'un partit polític i la d'una associació de desenrotllament. El que ens anima és l'interés del douar ... Estem sempre en oposició amb aquesta gent al si de l'associació". (A., 42 anys). Un altre membre s'oposant: "Cada membre té dret a tindre un color polític i estar en l'associació. No és un criteri de selecció dels membres de l'executiva. La prova és que hi ha un regidor en l'executiva" (T., 36 anys).

Comprobem que l'associació, volent substituir les rigideses dels partits polítics com una alternativa ciutadana, desperta una oposició interna. La voluntat de diferenciar-se dels partits identificant-se com una estructura d'unió acaba en una actitud quasi discriminatòria i no democràtica per part de les seues líders fundadors enfront del polític. És com si temeren perdre el control de la institució que acaben de crear. Però aquesta posició podria a la llarga debilitar-la i exposar-la a una forta crisi de governabilitat.

3.4. Identificació entre l'associació i els seus líders

El conjunt dels entrevistats estan d'acord en la presència de dos figures centrals en la fundació de l'associació. Es tracta del President i del tresorer que van assessorar, van dinamitzar i van afavorir la realització del projecte de l'associació. Els dos van adquirir una experiència associativa de treball fora del douar i resideixen en el centre urbà de Missour. A vegades, a l'associació se li anomena pel nom d'aquestes persones. És com si l'associació i els seus fundadors principals foren una sola figura. Esta forta identificació genera alguns conflictes de direcció al si de l'associació.

El president, llicenciat en lingüística, antic coordinador de l'associació nacional dels universitaris en desocupació, després del fracàs de les mobilitzacions dels parats, va tornar per a valorar el patrimoni territorial i agrícola de la seua família. Aquest vincle de parentiu amb el douar de Boukhalfa, a més de la seua participació activa en la creació i la gestió de l'Associació dels Usuaris d'Aigua Agrícola (AUEA), li va donar una credibilitat anterior a la creació de l'associació. Gràcies als treballs que va poder negociar en qualitat de president de l'AUEA, K. va poder seduir els agricultors majors. També va mobilitzar els joves per la seua bona comunicació, la seua experiència política, sindical i associativa, universitària i extrauniversitària.

El Tresorer procedeix del douar i treballa en qualitat de comptable en la província en el centre de Missour. Va adquirir credibilitat a causa de la seua pertinença i a les seues relacions en el douar, així com al fet de prestar nombrosos serveis en matèria d'informació i de facilitar les gestions administratives als membres del douar. És especialment apreciat entre els joves i els notables del douar. El seu coneixement de la gestió de l'administració local es considera com un suport per a les activitats de l'associació (mitjans logístics, informacions, recolzament en matèries primeres).

L'antic secretari general de l'associació ens ha dit: "No conec el meu paper en l'executiva. No, no el sé, ni en el primer mandat en què vaig ocupar les funcions de secretari ni en aquest segon en el que sóc només un vocal. Açò s'explica perquè el president i el tresorer es coordinaven entre ells sense permetre la meua participació. Confiàvem en ells, pel seu nivell educatiu i la seua competència i per tant no planteja problemes". Afig: "Els són (el president i el tresorer) competents encara que hagen pres decisions individualment" (J., 37 anys).

Un soci subratlla que el pes d'aquestes dues persones és tan important que no és possible imaginar l'Associació de Moulouya sense ells. Un altre ens informa, en to de protesta: "Són dos líders de l'Associació que decideixen per tots, fins a tal punt que la democràcia interna està realment en perill" (Hora, 28 anys).

Les afirmacions dels socis en relació amb el pes de la presència dels líders fundadors en la vida de l'associació poden ser classificades en dos grups:

- El primer grup, minoritari, planteja el problema en termes de dominació que podria perjudicar la pròpia existència de l'organització. Sent aquesta situació com una amenaça per a la pràctica democràtica en l'Associació.

Un antic soci ha dit: “Em vaig presentar per a la Comissió Executiva però la meua candidatura fou rebutjada d’alguna manera. Altres socis, entre ells el president i el tresorer van plantejar la seua retirada quan jo em vaig presentar i va haver-hi una crisi. Vaig ser obligat a retirar-me perquè aquestes dues persones tornaren”.

- El segon grup, majoritari, planteja una relació idíl·lica amb els dos líders. Els reconeixen la seua competència, el seu nivell educatiu i la seua experiència. El comentari de l’antic Secretari General explicita clarament aquesta posició. Al mateix temps mostra el disfuncionament quant a implicació i participació dels socis en les preses de decisions de l’Associació.

Inclús sense explicitar tots els criteris que regeixen la pràctica democràtica en l’interior de l’Associació, podem afirmar que aquesta es troba encara en un procés d’aprenentatge sobre com exercir la ciutadania local.

Conclusió

La jove Associació de la Moulouya, com li ocorre a la majoria de les organitzacions locals busca la seua identitat, la seua posició i la seua legitimitat, tant en l’interior com en l’exterior del douar. La seua capacitat per a promoure activitats, per molt xicotetes que siguuen, gràcies a una comunicació oberta, es convertix en una estratègia que pot permetre-li créixer i tindre una influència positiva en les transformacions de les relacions socials en el douar i en la regió. És una estratègia que li pot garantir la seua permanència amb la condició de no caure en excessos, en un sentit o un altre.

L’Associació de la Moulouya ens oferix una possibilitat concreta de reflexionar sobre el paper de les organitzacions associatives rurals en les dinàmiques locals al Marroc.

A causa de la creació de l’Associació, els membres del douar han creat també un espai d’aprenentatge de pràctiques democràtiques, fuera de les estructures polítiques dominants. Açò es tradueix per una socialització que consistix a prendre la paraula, negociar, votar, comprometre’s. Els socis expliciten que estos aprenentatges són aportacions importants per a la seua formació personal. D’altra banda, la formació contínua és també una necessitat dels membres de l’executiva per a millorar les seues competències. “El que efectivament ens falta és formació i assessorament per als socis. Ens hem beneficiat de encontres profitosos amb altres associacions. Però la formació continua sent necessària i confie que es tindrà en compte”. (K., 38 anys).

Bibliografia

ANÒNIM (1992). «Etude sud els coopératives agricoles et associations professionnelles» Volumei. MARA/ DVRA/ DVCA, Rabat.

- ANÒNIM (2000). «Analyse diagnostic de la situation d'Organisations Professionnelles Agricoles au Maroc». MADRPM. DEPA/ Rabat.
- BARTHELEMY, Martine (CEVIPOF), IÓ, Jacques (Cresal-CNRS): «Penser les associations aujourd'hui vaig fugir». Col. Actions associatives, Solidarités et territoires, Publications de l'université de saint Etienne. Núm.20.
- BARTOLI, Annie (1991). «Communication et Organisation». Els Editions d'Organisation, Paris.
- BOUDRA A. (1998). «Contribution à l'étude d'organisations professionnelles agricoles: situation actuelle et perspective d'amélioration dans la région de Sefrou» Mémoire de 3ème cycle, option: vulgarisation agricole.
- CROZIER. M et FRIEDBERG. E (1977). «L'acteur et le système» Ed, Seuil; Paris.»
- DESHAYES, Gérard (1996). Rapport de synthèse. «Projet de développement du secteur vaig privat Agro-industriel, étude de la composante Organisation Professionnelle et interprofessionnelle». Seconde versió.
- DRAPERI, Jean-François (1998). «L'économie sociale, in ensemble d'entreprises aux formes infiniment variées». Revue d'études coopératives mutualistes et associatives (RECMA). Paris. n8 286.
- DURKHEIM, E. «La division sociale du travail», PUF, France.
- LAVILLE et GARDIN (1997). *Els initiatives locales en Europe. Bilan économique et social d'initiatives locales de développement et d'emploi*. Paris: centre de recherche et d'information sur la démocratie et l'autonomie (CRIDA) et le laboratoire de sociologie du changement d'organisations institutions (LSCI).
- LLEVES-QUÉ et VAILLANCOURT (1998). *Els services de proximité au Québec: de l'expérimentation à l'institutionnalisation*. Université du Québec à Hull. Série recherche n812.
- MEISTER, A. (1969). «Participation, animation et développement». Ed : Anthropos, Paris.
- MORET, P. (1971). «Le développement d'organisations», Dunod, Paris.
- MUCCHIELLI, (1993). «Communication interne et management de crise», Els Editions de l'Organisation..
- NIZET, Jean et HUYBRECHTS, Chantal (1998). «Interventions systémiques dans les organisations», Ed (1998), Paris.
- ODECO (1993). «Cadre juridique d'organisations institutions coopératives au Maroc» Ministère chargé de l'incitation de l'économie.
- RADOUANE, Karim (2001). «Quelle organisation professionnelle pour quel développement?»
- ETUDES DE CAS. «ASPAM, COPAG, APEFEL, ANOC, Groupements locaux,...». Mémoire de troisième cycle, ENA, Meknès.
- SCHWEBIGIN P., REITTER R. et RAMANANTSOA, A. (1985). «Pouvoir et politique». Mc Graw Hill.

Presentació d'un projecte de recerca/acció en Treball Social Comunitari: experiència de treball col·laboratiu entre professionals de la intervenció social, ciutadans i professors de la Universitat

*Rosa M. Alemany Monleón, Ferran Cortés Izquierdo, Marta Llobet Estany, Conxa Ainsa Cinca**

i

Presentació del projecte

L'experiència de treball col·laboratiu que us presentem s'emmarca dins d'un projecte d'investigació/acció/participativa (IAP) al voltant del treball social comunitari, que ha estat finançat i recolzat des dels seus inicis per l'Àrea de Benestar Social de la Diputació de Barcelona.

Els seus inicis els hem de situar en un grup de professors/res de la Universitat de Barcelona que decideixen emprendre un procés IAP conjuntament amb professionals de l'atenció primària de serveis socials i ciutadans de tres territoris amb característiques estructurals i sociològiques diferenciades: el barri de Sant Antoni a la ciutat de Barcelona (àrea urbana central), el barri de Can Parellada a la ciutat de Terrassa (àrea urbana perifèrica) i la Mancomunitat de la Plana (àrea semirural).

Aquest procés d'investigació¹ parteix de la preocupació compartida també per part d'altres agents socials (administracions locals, autonòmiques, col·legis professionals

* Professors de l'Ensenyament de Treball Social de la Universitat de Barcelona.

¹ Aquest concepte sorgeix del procés que estem construint unint la investigació i l'acció des d'un lògica implicativa i participativa

serveis d'atenció primària, entitats dels tercer sector, etc) respecte el dèficit i/o invisibilitat d'experiències comunitàries en general, i en concret d'aquelles que puguen estar directament impulsades i/o promogudes o amb implicació dels professionals de l'atenció primària de serveis socials.

Partíem de l'existència de diferents documents d'anàlisi i valoració de l'estat actual dels serveis socials elaborats des de diferents àmbits (ajuntaments, col·legis professionals, i el sector no governamental), que corroboraven aquesta situació. La majoria d'ells coincidien a situar les intervencions comunitàries com a prioritàries i, per contra, quan observem l'organització dels serveis i les pràctiques dels professionals, veiem que aquest tipus d'actuacions no sovintegen, és a dir, són poques i moltes vegades poc conegudes, en la mesura que no han estat documentades o s'han documentat de forma inadequada, i amb poca difusió externa a la pròpia experiència.

D'altra banda, observàvem una certa mitificació del treball social comunitari vinculat al desconeixement de la teoria i a la manca d'univocitat en la comprensió del que és i ha de ser el treball social comunitari ara i avui. Davant d'aquesta situació diferents sectors professionals es troben amb dificultats per endegar i/o impulsar aquest tipus d'experiències.

Paral·lelament a aquesta situació, quan observem els canvis que experimenta la nostra societat des d'una anàlisi social, veiem que les desigualtats lluny de desaparèixer s'accentuen, fins i tot augmenten per alguns sectors de la població. Aquest fet coincideix amb una davallada de l'acció protectora i amortidora de l'Estat del Benestar que obliga a redefinir el paper dels sectors públic, privat i no governamental, especialment pel que fa a la necessitat de coordinar esforços que permeten fer front a les noves situacions de vulnerabilitat social en un marc social complex.

No podem oblidar que la base del consens socialdemocràtic sobre el qual es van construir els Estats del Benestar ha esdevingut obsoleta, en la mesura que s'ha posat més èmfasi en l'eficiència que en la participació social com a peça fonamental del joc democràtic. En moltes ocasions, quan es determinen situacions de risc i problemàtiques socials que s'han de resoldre, no es té en consideració l'opinió i les raons del conjunt d'actors socials implicats. En aquest sentit, es tractaria d'integrar la visió i les experiències dels ciutadans en el procés de construcció de les solucions. Aquest plantejament suposa transformar la nostra democràcia d'accés en una democràcia participativa.

Creiem que per tal que el principi de participació es faci efectiu a través del Treball Social, s'han d'incorporar metodologies participatives en la mateixa praxis professional. La utilització d'aquestes metodologies en la intervenció comunitària ens obliga a prendre en consideració dos aspectes: d'una banda, la necessitat que aquestes aplicacions es facen des d'un enfocament interdisciplinari i, d'altra banda, reconèixer que estem davant de situacions socials complexes, que per tant, no es poden predeterminar quins seran els resultats d'aquests processos de canvi.

Pensem que des del món acadèmic, d'acord amb la filosofia i els principis inspiradors del Treball Social, ens hem de posicionar i implicar més amb la ciutadania i l'àmbit professional per tal de contribuir així a canviar situacions de desequilibris socials emergents. Això no suposa atribuir a l'àmbit acadèmic funcions omnipotents que sens dubte no té, sinó, fer un esforç per cercar i potenciar nexes de relació entre la universitat i les institucions, i entre els investigadors i els professionals de la intervenció social en tot allò que fa referència a processos i dinàmiques socials complexes. Es tracta, en definitiva, de promoure i organitzar un treball en xarxa més eficaç, eficient i sostenible

L'objectiu principal d'aquest projecte és el de poder contribuir i potenciar aquest tipus de pràctiques participatives des del treball social, a partir de:

- Treball d'observació, reflexió i anàlisi d'algunes de les experiències que en aquests moments s'estan portant a terme.
- L'articulació d'un grup d'investigació integrat per professors, professionals i ciutadans, que permeti a cada equip territorial que participa en el projecte impulsar un procés de desenvolupament comunitari amb les poblacions i en el seu context territorial objecte de treball
- Revisar i repensar en l'àmbit epistemològic i metodològic allò que des del món acadèmic es coneix com a treball social comunitari

Planificació de la investigació

El nostre projecte ha estat desenvolupat mitjançant un procés amb tres operacions entrelaçades:

1. En la primera operació (entre el mes de gener de 2001 i el setembre de 2002) hem realitzat una recerca/reflexió en la qual hem desenvolupat, en paral·lel, tres línies d'acció:
 - a. Una tasca de (re)elaboració teòricococeptual partint dels referents teòrics del treball comunitari i de la investigació-acció-participativa
 - b. Una aproximació a bona part (18) dels processos d'organització comunitària impulsats a Catalunya en els darrers anys
 - c. Una reflexió dels membres del grup d'investigació entorn als factors que condicionen la possibilitat de promoure processos d'organització comunitària.

Elaboració pròpia

Aquest procés de investigació va culminar en la realització d'unes conclusions que apuntaven a la identificació de les condicions que afavoreixen la promoció de processos d'organització comunitària, posant especial atenció en els elements que condicionen la participació dels serveis socials en aquestes dinàmiques comunitàries i en unes orientacions metodològiques que pretenien indicar el camí a seguir en el desenvolupament de processos par-

ticipatius en els territoris de referència. Però a més d'aportar aquests resultats, recollits en el informe de recerca i difosos en diversos espais professionals i acadèmics, també ha significat una oportunitat per afavorir la formació, conscienciació i implicació dels membres de l'equip del projecte per a construir una comprensió comuna entorn dels reptes a afrontar des del treball comunitari.

2. En la segona operació (març de 2002 a novembre de 2003) iniciada amb un taller sobre metodologies participatives, es tractava de donar un gir radical al procés i posar el potencial del grup al servei de l'impuls de tres experiències comunitàries partint de la elaboració d'un diagnòstic participatiu² que, en cada un dels territoris de referència, servira com a punt de partida per a definir quines accions de millora de la localitat es volien impulsar. Aquesta tasca de liderar un procés de diagnòstic va ser assumida pels GIAP (Grup d'Investigació/acció/participació) que es van constituir en cada un dels territoris amb el suport d'un professor que feia el paper d'assessor i del mateix grup d'investigació. Encara que, tenint en compte que la tasca de realització dels diagnòstics comunitaris era assumida pels GIAP-territori, el principal repte investigador assumit pel grup d'investigació constituït per professors, professionals del treball social i ciutadans de un dels territoris, ha estat impulsar la tasca de sistematització dels processos d'organització comunitària impulsats en el marc del projecte.

Després de relatar fins a 18 experiències en l'operació anterior, ara es tractava d'explicar les nostres pròpies experiències i posar a prova les conclusions obtingudes en la investigació anterior. Durant un any ens hem reunit mensualment per acompanyar i contrastar aquest treball de sistematització de les experiències que anaven desenvolupant, bàsicament, els equips de treball social dels serveis socials d'atenció primària utilitzant un esquema orientatiu per estructurar aquest relat que havíem construït prèviament. Aquest ha estat un treball col·lectiu difícil, sobretot pels professionals tenint en compte que aquesta tasca es realitzava en paral·lel al treball de diagnòstic en el territori, però fructífer tant pel projecte marc com per cada una de les experiències.

Aquesta tasca de sistematització, a més d'ajudar-nos a contrastar i completar el nostre coneixement entorn a les condicions i objectius a tenir en compte per l'impuls de processos participatius, ha permès incrementar el potencial autoreflexiu de cadascuna de les experiències així com la seua capacitat de difusió cap al seu territori i cap enfora. Pensem que aquest és un altre dels aspectes genuïns que aporta el nostre projecte i tenim la convicció que cal continuar invertint esforços per què els professionals incorporen la tasca de sistematització de les seues pràctiques en el seu "fer professional".

Elaboració pròpia

3. Fa poc s'ha iniciat la tercera operació, destinada a promoure projectes de desenvolupament

² L'experiència de diagnòstic en els tres territoris es troba relatada a: VARIS AUTORS (2004) "Tres experiencias comunitarias co-impulsadas desde la Atención Primaria de Servicios Sociales" en: MARTÍ, J.; PASCUAL, J.; REBOLLO, O. (coords.) (2004) Organización social y transformación local y urbana. Madrid, IEPALA.

pament social en els territoris a partir dels diagnòstics realitzats, també a través d'una activitat formativa oberta al conjunt de participants en les experiències comunitàries. En aquests moments és clau el recolzament polític i en l'àmbit gerencial per tal de garantir la viabilitat de les propostes que s'en construeixen des del territori.

L'articulació d'un espai de treball col·laboratiu: el treball en xarxa

Des de l'inici de la idea, i molt abans de concretar el nostre projecte mitjançant la presentació a la Diputació de Barcelona del seu disseny, ens trobàvem davant un repte tecnològic que no sabíem on ens portaria, a la vegada que tot un repte relacional.³ Per tal de poder construir un procés metodològic que articulara coherentment la investigació, la formació i la intervenció comunitària calia, en primer lloc, dissenyar un espai de treball col·laboratiu que facilitara que els diferents actors participants construïren una comprensió comuna entorn del treball comunitari i afrontéssim conjuntament el repte d'impulsar experiències comunitàries.

Per tal d'organitzar aquesta tasca comuna i d'articular els diferents nivells de participació dels diferents actors participants en el procés, hem formalitzat, bàsicament tres espais de treball permanent:

- El grup d'investigació: constituït per 5 professors de l'Ensenyament de Treball Social i entre 6-10 professionals de la intervenció social, majoritàriament treballadors socials dels serveis socials d'atenció primària, dels tres territoris de referència i entre 1-4 ciutadans (de només un dels territoris de referència). Aquest grup ha estat el motor del procés de recerca-acció i des d'aquest espai s'han organitzat les tasques de recerca, s'ha reflexionat entorn dels reptes de l'impuls del treball comunitari des dels serveis socials, s'han compartit les dificultats que s'han viscut en aquestes experiències, s'ha treballat conjuntament entorn de la sistematització de les experiències, s'han elaborat publicacions, s'han organitzat activitats de presentació del nostre projecte,...
- La Comissió de Seguiment: en aquesta comissió, els responsables del projecte presenten l'estat de desenvolupament del projecte als responsables organitzatius de les 4 administracions implicades: Diputació de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Ajuntament de Terrassa i Mancomunitat de la Plana.
- L'espai dels seminaris/tallers formatius dirigits a tots els actors socials implicats en l'impuls de les tres experiències ha facilitat l'aprenentatge de metodologies participatives per a la realització del diagnòstic i de les propostes d'acció per la millora de la localitat Així com la reflexió compartida entre subjectes que compartim els mateixos reptes.

Per tal d'afavorir la comprensió comuna del grup d'investigació ha estat molt útil la utilització de la tècnica del grup de discussió. La transcripció literal del nostre discurs ens va

³ Entenem que aquest és, sens dubte, el valor afegit d'aquest projecte d'investigació, on la participació i implicació compromesa de tots i cadascun dels professionals, ciutadans i professors de la universitat s'ha produït des del primer moment, compartint els espais de desèncis, incertesa i fortaleces, en un context relacional de confiança mútua, respecte i distribució de responsabilitats.

oferir un document de debat i anàlisi que va afavorir el procés grupal, a la vegada que va construir el nostre imaginari col·lectiu com a grup cohesionat i amb el nivell de confiança necessari per a tirar endavant amb les següents operacions dissenyades.

A tall de conclusions obertes

En qualsevol acció col·lectiva, independentment del seu abast, és imprescindible que es produisca una certa trobada de diferents objectius individuals i grupals. Per un costat no podem oblidar quin és el motor que mobilitza les persones a vincular-se a una acció col·lectiva perquè si el procés no ofereix beneficis individuals no es podrà mantenir. Per exemple, en un procés d'aquestes característiques podem trobar ciutadans que busquen solucions a un problema que pateixen directament (habitatge amb males condicions, atur,...), professionals que volen dotar de més coherència el seu treball, voluntaris que necessiten sentir-se més a prop dels altres o polítics que es volen promocionar públicament. D'altra banda, en una acció comunitària també s'hi acostumen a trobar diferents grups que tenen els seus propis objectius.

Aquesta situació de partida, la considerem com a universal en qualsevol context de treball en xarxa, i en aquest sentit, és inherent al propi procés. Congeniar aquestes diferents situacions i perspectives de la realitat ha de formar part de les estratègies a l'interior del grup. Aquest ha estat un dels primers (re)descobriments al llarg d'aquests tres anys de treball conjunt.

Tot el procés en ell mateix (internament i externament a les fronteres del grup d'investigació) ens ha possibilitat un procés d'autoaprenentatge i autoformació, capacitant-nos des de la pròpia pràctica per a l'articulació i la posta en marxa d'un treball col·lectiu en xarxa entre ciutadans, docents i professionals.

Sens dubte aquesta altra manera de relacionar-nos intel·lectualment i emocionalment ha estat l'element afavoridor de la modificació d'actituds i imatges preconcebudes de l'altre, que ha portat, entenem que en conseqüència, a una facilitat per a delegar i assumir responsabilitats tenint en compte les persones i les seues habilitats, aquesta és, al nostre entendre, la veritable essència del treball col·laboratiu sense el qual no és possible aconseguir veritables processos de transformació social.

Respecte de l'ampliació i adquisició de nous coneixements, no hem de desmerèixer — a la vegada que va ser un dels interessos ideològics que ens varen impulsar a aquesta empresa— la potència del procés per afavorir la retroalimentació del triangle de coneixement: construcció del coneixement — transmissió del coneixement — aplicació del coneixement. Tenint en compte que el treball col·laboratiu entre professionals de la intervenció social i professors de treball social (en el que, en menor mesura, també s'hi han afegit alguns ciutadans amb perfil tècnic) ha permès deconstruir l'imaginari professional que assenyala el seu

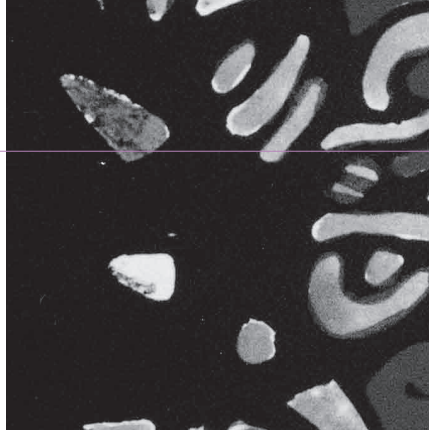
èmfasi en posar en divorci la realitat de la pràctica professional amb la realitat de la docència universitària.

Per a fer possible aquest treball en xarxa entre actors que juguem rols diferents en el treball social ha estat necessari establir un diàleg horitzontal basat en el qüestionament del propi estatus, el reconeixement i l'obertura als diferents coneixements del grup i la capacitat d'aquests a situar-se en la posició de l'altre. En el nostre grup, no hi ha dubte que aquest diàleg horitzontal s'ha vist afavorit per la proximitat experiencial de molts dels membres del grup als rols que desenvolupen els altres membres. En el cas dels professors, la conjunció d'aquestes dues dimensions de nosaltres mateixos ens han aportat tot un seguit d'imatges, canvis d'opinió, reformulació de conceptes,... en definitiva ens han modulats, ajudant-nos a sentir-nos en aquests moments més motivats, més imaginatius, menys adaptatius i quelcom més creatius... i també més cansats. A això últim però hi sabem posar fàcil remei! Continuem caminant...

Bibliografia

- ANDER-EGG, E. (1997). *Metodologías de acción social*. Madrid, Instituto de Ciencias Sociales Aplicadas.
- BARBERO, J. M. (2002). *El trabajo social en España*. Zaragoza, Mira editores.
- CORTÉS, F. (2003). "Una aproximació als plans comunitaris: una manera d'organitzar la comunitat per promoure processos de desenvolupament local". Revista de treball social. Col·legi Oficial DTS i AS de Catalunya, num. 172, Barcelona.
- COSTA, J.; TEJERO, E. (1999). «Urbanismo y trabajo social: ¿Dos disciplinas y un destino?». A: Servicios Sociales y Política Social. Consejo General de Colegios Oficiales de DTS, núm. 47. Madrid.
- DE ROBERTIS, C.; PASCAL, H. (1994). *La intervención colectiva en trabajo social: la acción con grupos y comunidades*. Buenos Aires, El Ateneo.
- HIERNAUX, J.P (1989). "Tendencias del desarrollo social local en Europa". Ponencia Encuentro Internacional sobre Política Social.
- LLOBET, M. CORTÉS, F y ALEMANY, R. (2004). "Proyecto de investigación/acción en trabajo social comunitario: la construcción de prácticas participativas" en: Revista Portularia. Universidad Huelva. n.4
- LLOBET, M. CORTÉS, F, ALEMANY, R y BALLESTEROS, X. (2004). *Investigación/acción en trabajo social comunitario: la construcción de prácticas participativas en: MARTI, J; PASCUAL, J.; REBOLLO, O.* (coords.) (2004) Organización social y transformación local y urbana. Madrid, IEPALA.
- LLOBET, M. CORTÉS, F, ALEMANY, R y AINSA, C. (2004). «Investigación en Trabajo Social Comunitario: la construcción de prácticas participativas» en: Rev. Servicios Sociales y Política Social, Consejo General de Colegios Oficiales de Diplomados en Trabajo Social, Madrid (en premsa)

- MARCHIONI, M. (1999). *Comunidad, Participación y Desarrollo. Teoría y metodología de la intervención comunitaria*. Madrid, Editorial Popular.
- MARTÍ, J. (2000). «La investigación-acción-participativa. Estructura y fases». A: Villasante, T. R.; Montañés, M.; Martí, J. *La investigación social participativa: construyendo ciudadanía*, 1. El Viejo Topo.
- MARTÍN, P. (2001). *Mapas sociales: método y ejemplos prácticos*. A: VILLASANTE, T.R.; MONTAÑÉS, M.; MARTÍN, P. (coord.). *Prácticas locales de creatividad social. Construyendo ciudadanía*, 2. El Viejo Topo.
- NAVARRO, S. (1998). «Un salto con red». A: Servicios Sociales y Política Social. Consejo General de Colegios Oficiales de DTS. Madrid: 1998, núm. 40.
- NAVARRO, S. (2004). *Redes sociales y construcción comunitaria. Creando (con)textos para una acción ecológica*. Madrid, CCs
- RIERA, C. (2002). *La participació social: recerca-acció participativa. Metodologies. Postgrau Mediació Comunitària de la UB*. Barcelona, Universitat de Barcelona. [Material multifotocopiado].
- RUBIO, M. J.; VARAS, J. (1997). *El análisis de la realidad social en la intervención social. Métodos y técnicas de investigación*. Madrid, Editorial CCS.
- RUEDA, J. M. (1998) *Comunitat, participació i benestar social*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- ULLAN DE LA FUENTE, A. (1990). «Autoeficacia y poder comunitario». A: Revista de treball social. Col·legi Oficial DTS i AS de Catalunya, núm. 118. Barcelona.
- VARIS AUTORS (2002). "Nou projecte de recerca-acció sobre Treball Comunitari" A: Revista Benestar (on line) n.º 2. Diputació de Barcelona
- VARIS AUTORS (2004). "Tres experiencias comunitarias co-impulsadas desde la Atención Primaria de Servicios Sociales" A: MARTI, J.; PASCUAL, J.; REBOLLO, O. (coords.) (2004). *Organización social y transformación local y urbana*. Madrid, IEPALA.
- VILLALBA, C. (2000). "Dimensiones individuales y comunitarias de las redes sociales. Aproximación al análisis de los sistemas de apoyo comunitario". A: Relaciones humanas. Nuevas tecnologías. Conferencias y ponencias del 3er Congreso de Escuelas Universitarias de Trabajo Social. Barcelona, Mira editores.
- VILLASANTE, T. R. (2001). «Procesos para la creatividad social». A: VILLASANTE, T. R.; MONTAÑÉS, M.; MARTÍN, P. (coord.). *Prácticas locales de creatividad social. Construyendo ciudadanía*, 2. El Viejo Topo.

Dialògica

EL LAMENT DE LA CASA QUE PARLA-
VA O DE COM ELS RECURSOS ADOP-
TEN VEUS DISTINTES O PRÒPIES O DE
L'ENSINOFOGAMENT" DE NÀUFRAGS
EN XÀVEGA DE PEDRA.

Alfonso García Vilaplana

Sóc l'alberg Espai i m'agrada ser
açò, un alberg, un lloc de trànsit, ací
on comencen tots els contes que me-
reixen la pena ser viscuts, és en una
posada on Ismael troba el seu millor
company i teixirà els llaços d'una in-
destructible amistat. És el refugi de
Sherezade renovant la promesa de la
vida nit després de nit, relat a relat.

Em resulta difícil trobar el to
adequat per a parlar de la meua ex-
periència. De vegades arranque amb
la veu profunda i judiciosa d'una ve-
lla sibil·la que no espera molt dels
hòmens, altres són una jovenívola es-
tudiant en pràctiques mirant el món
amb emoció; de vegades m'enamore-
re d'algunes de les persones que pas-
sen per ací i somnie amb les prime-
res cireres de l'estiu. També m'eixi-
rà la veu visceral i un crit indignat se
m'escaparà.

Potser esta siga l'última oportu-
nitat que tinc per a expressar-me,
així que allà vaig a contar-vos part

del que les meues parets han sentit i
un poc del que han servit.

Ha passat tant de temps des de
que els vaig vore aparéixer i es van
intercanviar un abraç i una clau. Ha
arribat el moment del relleu. M'agra-
daria que em recordaren amb l'epi-
tafi d'un polític alemany "es va pren-
dre la molèstia".

En ocasions recolze l'associa-
ció Àmbit, em confonc amb ella en
una estranya simbiosi i la protegisc
durant les visites dels distints tèc-
nics de l'administració que supervi-
sen el programa. En eixes ocasions
presente la meua millor cara. És cert

que no puc fer miracles; tinc barres arquitectòniques, segurament no acomplisc cap de les mesures que estableixen les lleis malgrat que he albergat persones greument afectades per malalties com la SIDA, gent major amb mobilitat reduïda, persones que havien perdut en vida algun membre, mares amb xiquets xicotets, alguna família, dones maltractades, persones amb malalties mentals, persones amb greus problemes de drogoaddicció,... però sempre he vist vides riques travessades pel nexe d'unió de la presó.

De vegades no hi ha res a fer, recorde la supervisió d'un programa europeu, l'escena és tan nítida que encara hui em provoca alegres llàgrimes de les nostres mirades còmplices, quan dos tècnics sense formació ni experiència en el món de la presó, es van adonar que en les habitacions les cortines no compaginaven amb el color dels cobertors dels llits. Jo que em sentia tan orgullosa que eix dia estaven els llits fets i Francisca havia acabat per fi les cortines amb retalls de tela que havia anat aconseguint.

"Tot menys apurar-se" que deia la meua besàvia, una casa antiga i respectable. Vaig insinuar a Camel una idea senzilla i enlluernadora. Bo tinc ànima de dona i no sóc insensible a la bellesa, així que vaig preveure que aquest seria el colp d'efecte definitiu, li vaig demanar que ser-

vira el café i unes galletes. Es tractava d'un tipus atractiu, un d'eixos algerians de somriure enlluernador eixit d'una revista del cor. Ens va atendre disfressat de futbolista.

Les persones que qüestionaven el programa van desviar l'atenció del color dels llençols i van passar a vore les persones, bo era una mirada quasi tàctil i superficial però per alguna cosa es comença.

Altres tècnics han captat immediatament la capacitat d'intervenció des d'aquest espai privilegiat que és la casa i han intuït el treball realitzat (Ministeri de Treball i Assumptes socials, Ajuntament de València, Conselleria de Benestar Social, Educació, Sanitat, Universitat,...).

De persones a persones, quan els veig entrar amb eixes bosses que pesen com un *mogolló*, vénen quatre o cinc que arriben de Picassent, Daroca, Terol, Topes (Salamanca), El Due-so (Santander), Burgos, Osca,.... Mare de Deu. Em fa mal la massificació, que la gent no tinga un espai i una certa intimitat, però sóc limitada. En mi poden dormir fins a dotze més persones, això si, han d'estrenyar-se.

He envellit de pressa, em van construir fa trenta anys, amb solidesa però sense luxes, sóc austera, freda i humida a l'hivern, lleugerament xafigós en la canícula. M'assalten plagues d'insectes, frenètics mosquits, alguna paparra i batallons de formigues. M'ha

costat temps humanitzar-me. Les meues càries són esvorancs en quasi totes les parets i una patina fosca tiny el meu rostre fruit de milers de cigarrets fumats frenèticament. He tingut problemes de circulació sanguínia, durant dos anys vaig perdre molta aigua. Tinc cables solts per quasi totes les parts. Els meus metges m'han curat de diversos mals amb més voluntat que encert. Encara recorde el *Porrio*, el príncep dels electricistes, tinc seqüeles de la seua cirurgia, mai he pogut encendre les tres bombetes del jardí al mateix temps, ara s'encén una i en parpellegen dos, de sobte una s'apaga i s'encenen les restants. Em consola pensar que inclús això té una certa utilitat, recordar que treballem amb pocs mitjans, improvisant, podem reconvertir una deficiència en un estimulant joc tractant d'endevinar el temps que estarà encesa una llàntia o quina serà la següent en apagar-se,...

L'edat em juga roïnes passades i divague. Ara he rebut una cridada de telèfon. Riiinggg.

- Ah perdone mire és que vull eixir de permís i m'han donat aquest telèfon.
- Molt bé i on està vostè.
- Estic en un erm, però ja he complit una quarta part de la meua condemna.
- Bo, prenga-se'l amb calma, tindrà una resposta segura i el nostre aval.

- Calma, calma, calma, tranquil... Estic anys escoltant eixes mateixes paraules.

En aquest moment comence a imaginar com seràs Mohamed, Peter, Ali, Vicente o Ismael, Antonia, Carmen o Pilar, el teu país o ciutat d'origen, el llarg viatge que vas realitzar fins ací, els teus costums, ritus o religió, la teua rialla, un castellà estrambòtic que t'aïlla, dificulta la comunicació o et protegeix i provoca situacions hilarants. Seràs dels que em mimen o dels que em freguen superficialment preocupant-te únicament que et vegem fer-ho Pau, Concha, Bea o Tere,...

Un dia els agrimensors dels permisos es posen en marxa, la màquina s'activa, la Junta de tractament de la presó ha anat denegant permisos d'eixida (ja conte amb això, no t'espere abans d'hora), el recurs davant del Jutge de vigilància Penitenciària no prospera, però l'Audiència et dóna la raó i finalment tens autoritzada l'eixida. Recorres distàncies enormes, encara que mai em pre-ocupe, sí que vas creuar Àfrica per a arribar a Espanya, ha de resultarte senzill travessar la península per a vindre a la meua falda.

Quanta pressa per resseguir el carrer, és com quan arribes al teu poble després d'una temporada sense aterrar per allí, saludes la família

i ràpidament quedes amb els amics. Les oportunitats estan fora, un món de possibilitats... T'ensenye la casa de pressa, no vols menjar, tens un nuc en l'estómac, normes, tasques, el clima és càlid, t'acull, no m'imaginaves així, toques la terra i un jardí d'un altre temps et rep. Un jardí construït per moltes mans, salvatge i inhòspit de vegades o cultivat amorosament altres. La càlida llum es filtra entre els arbres i un tebi benestar facilita la xarrada. Em contes la teua vida i selecciones fragments, les més de les vegades no ets amable amb ella. Tracte de triar aspectes positius i t'ajude a reconstruir-la amb una visió mes consistent. Després de diverses hores em preguntes si t'avorrisc i et conteste que m'agraden totes les històries, tots els relats de vida, les narracions, els contes, que m'agrada imaginar inicis distints, que tots els finals són oberts,...

- Visitaré un col·lega
- Vull arreplegar roba en ma casa
- Voré si trobe ma mare
- Mira que si el meu germà s'enrotlla i em dóna diners...
- Voré la meua filla, està amb una família i la cuiden bé

Ara comence a preocupar-me per les nits. Ai les nits, *les noïtes* (el bosc de la nit de Dujna Barnes); n'hi ha de

totes les formes i colors. Nits tranquil·les i aquelles que no ho són tant, plenes d'estrès, hiperactives en les quals es dirimeixen coses transcendents, que, a poc a poc, deixen un solatge tèrbol en les relacions personals. Una mirada privilegiada em permet reconèixer-les.

Grrrrr... odie quan els faciliten el tabac que em destrueix, encara que el gaudeixen tant. Els meus llençols estan travessats de tirs de cendra, com a antifaços que poblen totes les teles. Sofrisc tots els embats i les agressions d'altres drogues, algun porro, un xinès en el bany que deixa marques indelebles,..., l'heroïna, la dama blanca, la coca en base, les pipes, estranys artefactes fets amb botelles d'oli o cola,... (instruments que permeten detindre el temps...)

Tinc cartells, cada vegada n'afe- gim mes com a senyals o recordatoris de les cures que necessite, tasques, horaris, (...) al principi em resultava difícil d'entendre, grotesc, un poc d'impúdic, inclús depriment, recordava eixes consignes d'algunes administracions "abans de parlar assegure's de tindre connectat el cervell", "hui pot ser un gran dia, no vinga vosté i el faça malbé"; prompte vaig comprendre que elaborats amb afecte i pensats positivament eren com cartes de navegació per a naufrags, ens permetien orientar-nos en el mar d'obligacions.

La salut trencada per anys de pràctiques radicals sense mesurar molt les conseqüències, vàlvula de fuga de mils i milers d'hores de tensió i tedi infinit. Tantes vides albirades, a vegades aparicions fugaces, altres detingudes durant mesos sempre en la frontera entre l'exclusió i la vulnerabilitat. Al llarg d'estos anys he	vist un treball d'acompanyament social, interioritzat com un treball de relació personal, durador, de comprensió de les persones per a contribuir que elles mateix entenguen i comencen a dominar la seua situació i les claus de les seues dificultats, de suport per a activar i mobilitzar recursos, capacitats i potencialitats. Intervencions	flexibles, amb criteris d'oportunitat, respectuoses amb l'alè vital de cada una d'elles en un moment determinat, respectuoses amb el seu desig. Relaciones tècniques i no obstant empàtiques. Relaciones professionals i al mateix temps humanes. Relaciones d'igualtat i al temps asimètriques. He vist persones amb vides riques.
--	---	--

--	--

